МЕТОДИЧНА

ГРАМАТИКА

УКРАІНСЬКОЇ МОВИ.

Уложили

В. КОЦОВСКИЙ і І. ОГОНОВСКИЙ

Четверте поправлене видане.

Ціна 50 цт.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ:
850 Main St. — Winnipeg, Man.

МЕТОДИЧНА

ГРАМАТИКА

УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

Уложили

В. КОЦОВСКИЙ і І. ОГОНОВСКИЙ

Четверте поправлене видане.

CANADA

Ціна 50 цт.

Накладом УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ 850 Мейн Стр., Вінніпеґ. Ман.

З друкарні "Канадийского Фармера" 120 Кінґ Ст. Вінніпеґ, Ман.

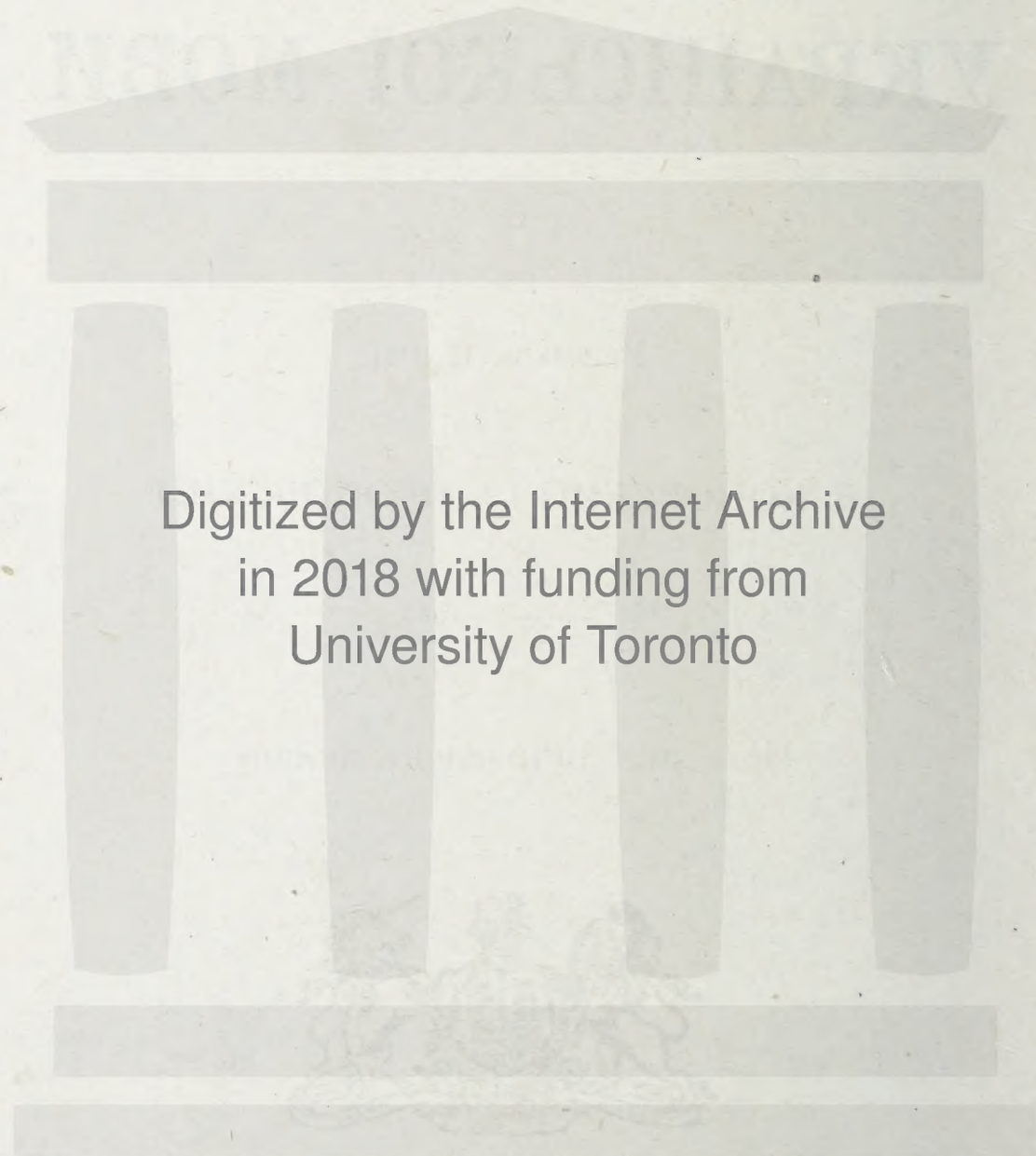

Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
University of Toronto

https://archive.org/details/metodychnahramat00kots

ВВЕ́ДЕНЄ.

Ре́ченє.

Ви́джу го́луба, що летить в во́здусї, і дума́ю собі: *го́луб лети́ть.*

Все, що подýмаю, мо́жу ви́разити і дру́гим лю́дям ви́сказати слова́ми, на пр.: я ви́дїв, що *го́луб лети́ть.*

Га́дка, ви́речена слова́ми, зове́ ся ре́ченєм.

Іва́сь пи́ше. Сестра́ пряде́. Ба́тько ко́сить. Мати вари́ть.

Рікá пливе́. Ого́нь гори́ть. Де́рево цвите́. Вїл пасе́ ся.

Дїдýсь є до́брий. Брат (є) недýжий. Цýкор (є) соло́дкий. Де́рево (є) зеле́не. Соловїй (є) пти́ця. Грýша (є) де́рево.

Хто *пи́ше? пряде́? ко́сить? вари́ть?*
Іва́сь, сестра́, ба́тько, ма́ти.

Що *пливе́? гори́ть? цвите́? пасе́ ся?*
рікá, ого́нь, де́рево, вїл.

Хто є *до́брий? недýжий?*
дїдýсь, брат.

Що є *соло́дке? зеле́не?*
цýкор, де́рево.

Що є *пти́цею? де́ревом?*
соловїй, грýша.

Ся осо́ба або́ річ, про котрý щось говóримо, зове́ ся пі́дметом ре́ченя.

Про пі́дмет ка́жемо в ре́ченю, чим є, який є, що́ ді́є або́ що́ з ним ді́є ся.

Про підмет питáємо ся словáми: хто? що? Отже.

Хто *пи́ше? — Івáсь.*

Що *гори́ть? — Огóнь.*

Хто *(є) дóбрий? — Дїду́сь.*

Що *(є) дéревом? — Гру́ша.*

Підметами в навéдених рéченях є: *Івáсь, сестрá, бáтько, мáти, рікá, огóнь, дéрево, віл, дїду́сь, брат, цу́кор, дéрево, соловíй, гру́ша.*

Ви́раз, котри́й означáє, що підмет дїє, чим підмет є, яки́м підмет є, що з ним дїє ся, називáємо прису́дком, то зн.: ми прису́джуємо підметови, що він щось рóбить, абó що з ним щось дїє ся, абó що він яки́йсь є, абó що він чимсь (щось) є.

Що рóбить *Івáсь? — Пи́ше.*

Що дїє ся *з огнéм? — Гори́ть?*

Яки́й є *дїду́сь? — Дóбрий.*

Що (чим) є *гру́ша? — Дéрево.*

Прису́дками в навéдених рéченях є словá: *пи́ше, прядé, кóсить, вари́ть, пливé, гори́ть, цвитé, пасé ся; дóбрий, неду́жий, солóдкий, зелéне; пти́ця, дéрево.*

Вітер холóдить. Сóнце гріє. Жерелó бє Кінь тя́гне. Плугáтор óре.

Снїг тáє. Земля́ висихáє. Пшени́ця жовтїє Віл лїнить ся. Дїду́сь сивіє.

Мід (є) солóдкий. Мурáва зелéна. Яли́ця висóка. Хлóпець чéмний.

Оріх (є) óвоч. Миш зьвіря́. Столя́р ремісни́к.

Рéченє, що в нїм є тілько підмет і прису́док, зовé ся рéченє прóсте.

Все, що вискáзуємо словáми, пови́нні ми вискáзувати зрозумілими рéченями.

ЧАСТЬ ПЕ́РША.

НАУ́КА ПРО ЗВУ́КИ.

§. 1. Ре́чення склада́ють ся з слів або́ ви́разів, слова із зву́ків.

В сло́ві *ма́ти* є отсі́ зву́ки: *м-а́-т-и.*

Ті зву́ки не вимавля́ємо всі́ за одни́м ві́ддихом, а́ле ді́лимо їх так: *ма́-ти.* То зн.: ді́лимо їх на два склади́.

Сло́во *день* вимавля́ємо за одни́м ві́ддихом, оно́ склада́є ся з одно́го складу́.

§. 2. Зву́ки означа́ємо в письмі́ бу́квами; всі́ бу́кви ра́зом зовемо́ а́збукою.

Зву́ки чу́ємо і вимавля́ємо, бу́кви ба́чимо і чита́ємо.

Всі́ зву́ки ру́ської мо́ви вира́жаємо в письмі́ 32-ма́ бу́квами: крім то́го ужива́ємо ще в письмі́ знаку́ мя́гчення (*ь*).

а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, (ь)

Де́котрі бу́кви означа́ють лиш оде́н поодино́кий звук, на пр.: *а, б, в, г, д...*

Бу́кви *є, ї, ю, я* означа́ють ко́жда по два зву́ки: *є = йе, ї = йі, ю = йу, я = йа.*

Тако́ж *ц* означа́є два зву́ки *ти.*

Навідворот ма́ємо такі́ зву́ки, що їх пи́шемо двома́ бу́квами, а і́менно:

а) Є ме́жи ни́ми такі́, що вира́жаємо їх сполу́ченєм де́яких букв з знако́м **ь**:

дь, зь, ль, нь, ть, ць.

на пр.: медві*дь*, кня*зь*, сі*ль*, кі*нь*, ві*сь*, час*ть*, коне́*ць*.

б) Ще два осі́бні зву́ки вира́жаємо в письмі́ так, що пи́шемо дві бу́кви, а́ле чита́ємо їх я́ко оде́н звук: *дз, дж*, на пр.: *дз*во́ню, хо́*джу*. — Часо́м одна́кож тре́ба чита́ти сї бу́кви осі́бно, а пізна́ти се по вимо́ві таки́х слів, як: *від-зива́ю ся, від-жа́лувати*.

Ма́ємо на́віть оде́н звук, котри́й пи́шемо трома́ бу́квами: *дзь*, на пр.: *дзьо́бати*.

§. 3. Всї зву́ки ді́лимо на самозву́ки і співзву́ки.

Ті зву́ки, що їх тру́дно самі́ про се́бе ви́мовити, що їх о́тже вимовля́ємо наспі́в з дру́гими, зову́ть ся співзву́ки. На пр.: щоб ви́мовити звук **б**, бере́мо ра́до до по́мочи *а, е, и, і, о, у*.

Ті зву́ки, що їх ле́гко вимавля́ємо без по́мочи дру́гих самі́ про се́бе, зову́ть ся самозву́ки.

Самозву́ки вимавля́ємо, вида́ючи рі́жно отво́реним ро́том чи́стий го́лос. Щоби́ ви́мовити співзву́ки, ужива́ємо при вида́ваню го́лосу о́крім ро́та ще і і́нших при́ладів мо́ви, а то: губ, (уст), язи́ка, зу́бів, пі́днебі́ня, горта́нки і я́ми носово́ї (гл. §. 12.).

§. 4. *І-ва́сь. О-го́нь. Не-га́р-ний. Со-ло-ві́-ї. З до́-му.*

Щоби́ ви́мовити сло́во, тре́ба ті́льки разі́в на́ново ви́дати го́лос, кі́лько в тім сло́ві є складі́в. На пр.: в сло́ві *І-ва́сь* — видаємо го́лос два ра́зи.

Склад мо́же склада́тп ся на́віть з одно́го самозву́ка, на пр.: *І-ва́сь, о-го́нь*...

Ті співзву́ки, що становля́ть самі́ про се́бе осі́бні слова́ *(в, з...)*, лу́чать ся все з яки́мсь слі́дуючим складо́м, на пр.: *з до́-му* (*з* чита́ємо ра́зом з складо́м *до*), *в мі́-стї*...

I. Самозвýки.

§. 5. В рýській мóві мáємо отсúх шість самозвýків: ***а, е, и, і, о, у.***

Самозвýки мóжуть бýти:

1. рíжні що до вúголошення,
2. твердí і мягкí.

1. Вúголошенє самозвýків.

§. 6. ***І*** звучúть нáйтонше, ***у*** звучúть нáйгрубше і нáйглухше. Не так тóнко, як ***і,*** звучáть ***е*** і ***и;*** не так грýбо і глýхо, як ***у,*** звучáть ***о*** і ***а.***

А виголóшуємо при звúчáйнім, природнім отвóреню уст; колú устá прибирáють вид щелúни, повстаю́ть ***е, и,*** а при ще бíльшім стúсненю повстає ***і;*** колú устá прибирáють вúд кóла (заокругля́ють ся), виголóшуємо ***о;*** а колú при тім гýби подадýть ся наперéд — виголóшуємо ***у.***

2. Самозвýки твердí і мягкí.

§. 7. ***Анна, Єгúпет, Івáсь, óзеро, ýлий;*** — ***я́блоко, євангéліє, їж, Йордáн, Юрий.***

В навéдених прúмірах бáчимо раз ***а*** *(Анна),* дрýгий раз ***я*** *(я́блоко);* раз ***е,*** дрýгий раз ***є, і*** і ***ї, о*** і ***йо, у*** і ***го.*** — Такí самозвýки, що перéд нúми чýти ***й*** — óтже ***я, є, ї, йо, го,*** — зовýть ся самозвýки мягкí: ***я=йа, є=йе, ї=йі, го=йу; йо*** не означáє ся осíбною бýквою.

§. 8. *Скалá, земля́. Пóле, зйлє. Гáрні, кóні. Вікнó, дйдуньó. Луна́, лю́ди.*

В сих прúмірах читáємо раз ***л*** *(скал-á),* дрýгий раз ***ль*** *(земля́=земль-á);* раз ***н*** *(гáрн-і),* потім ***нь*** *(кóнь-і),* читáємо óтже ***л*** і ***н*** раз твéрдо, а раз мя́гко після тóго, чи по нім слíдує ***а*** чи ***я, е*** чи ***є*** *(зйль-е)* ***і*** чи ***ї, о*** чи ***ьо*** *(дйдунь-ó),* ***у*** чи ***го*** *лю́ди=ль-уди.*

Отже пи́шемо бу́кви ***я, є, ї, ю*** не тільки тоді́, коли́ самозву́ки ***а, е, і, у*** чита́ємо з попере́дним ***й*** (на пр.: ***моя́ = мо-йа***), але́ також тоді́, коли́ хо́чемо означи́ти, що пере́д ти́ми самозву́ками чу́ти не тверді́, але́ **мягкі́ співзву́ки** ***(дь, зь, ль, нь, сь, ть, ць)***, на пр.: ***дя́кую, зі́ллє*** і т. д. Тільки для ***ьо*** (подібно як і для ***йо***) не ужива́ємо осібної бу́кви.

3. Переміни самозву́ків.

§. 9. Переміна ьо, йо на е, є.

Ли́сом (лис), о́ленем (о́лень), краєм (край). Дїлом (дїло). Ри́бою (ри́ба), землéю (земля́), надїєю (надїя).

Ру́сого (ру́сий), черво́ного (черво́ний) — всéго (весь), сéго (сéй); я́сної, (я́сна) — всéї (вся), сéї (ся).

Коли́ в яки́м сло́ві є твердий співзву́к ***(лис, дїло, ри́ба, ру́сий, я́сна)***, а по ни́м ста́не ***о*** ***(ли́сом, дїлом, ри́бою, ру́сого, черво́ного, я́сної)***, то се ***о*** лиша́є ся без зміни.

Коли́ж в яки́м сло́ві є мягки́й співзву́к ***(о́лень, земля́ = земльа́, весь, вся = всьа, ся = сьа)*** і коли́б звук ***о*** мав ста́нути по отсім мягки́м співзву́ку, то звича́йно заміня́є ся се ***о*** на ***е;*** на пр.: ***о́ленем*** за́місць ***о́леньом; землéю, сéго, всéго, сéї, всéї*** — зам. ***земльо́ю, сьо́го, всьо́го***, і т. д.

Подібно заміня́є ся ***о*** на ***е,*** коли́б ма́ло ста́нути ***о*** по ***й.*** За́місць ***йо*** говоримо тоді́ ***є;*** на пр.: зам. ***крайо́м — краєм;*** зам. ***надїйою — надїєю.***

Де́кудп ужи́вають ся одна́кож на́віть в мо́ві фо́рми з ***ьо*** або́ ***йо*** зам. ***е*** або́ ***є:*** ка́жемо: ***надїє*** або́ ***надїйо;*** ка́жемо лише́ ***дідуньо́, Івасьо́...***

§. 10. Переміна самозву́ків ***о*** на ***і, е*** на ***ї, і.***

Сті́л, стола́. Ніж, ножа́. Си́рота, сирі́т. По́ле, пі́ль Лїд, ле́ду. Село́, сі́л (сі́ль, со́ли). Нїс, не́сла (ні́с, но́са). Пік, печу́. Вів, вели́ (ві́л. вола́).

Самозву́к ***о*** заміню́є ся на ***і*** (тверде́ ***і***), а ***е*** на ***ї*** або́ ***і*** тоді́, коли́ склад, що в нім се ***о*** або́ ***е*** стої́ть, кінчи́ть ся співзву́ком *(сті́л, лїд...)*; такий склад зове́ ся за́мкнений. Коли́ж сло́во змінимо́ так, що той сами́й склад отво́рить ся, то зн. бу́де кінчи́ти ся самозву́ком, то за́раз повертає за́мість ***і, ї — о*** або́ ***е*** *(стола́... ле́ду)*. Тре́ба до́бре відріжня́ти слова́ подібні, на пр.: ***ніс*** *(несе́ш)*, а ***ніс*** *(но́са)*; ***вів*** *(ве́сти)*, а ***віл*** *(вола́)*.

Ча́сто однако́ж лиша́є ся ***о, е*** без зміни. хоч склад виглядає вже як би за́мкнений, на пр. *не́с-ти*. І навідворот лиша́єсь ***і, ї*** часо́м в складі́ отво́ренім, на пр.: *(дзві́-но́к) (дзві́н, дзво́-на), ді́-бра́ти (до́-беру́), ві́сїм (о-сьмі́)*.

§. 11. Заміна самозву́ків ***у*** (***о***) на ***в***, ***і*** на ***й***. Двозву́к.

Умі́ю, вмі́ю. Уме́р, вме́р. Уже́, вже. Іти́, йти. Іми́ти, йми́ти.

Учу́, на-вчу́, ви́-вчу. Іду́ — я йду. Брат і сестра́ — ма́ти й сестра́.

Коли́ ***у*** або ***і*** стоя́ть на початку́ сло́ва *(уже́, іду́)* або́ коли́ ***у, і*** ма́ли би стоя́ти за́раз по яки́мсь і́ншім самозву́ці то́го само́го або́ і попере́дного сло́ва *(научу́, я іду́)*, то для уле́кшеня вимо́ви заміня́ємо ча́сто ***і*** на ***й***, ***у*** на ***в*** *(навчу́, я йду́)*. При заміні ***у*** на ***в*** звучи́ть се ***в*** подібно до ***у***, на пр.: ***навчу́***. — Сло́во *нав-чу́* чита́є ся як два, не три склади́; *я й-ду* чита́ємо також як два склади́.

Самозву́к, що тво́рить з слі́дуючим ***й*** або́ ***в*** оде́н склад ***(ай, ей, ий, ій, ой, уй, — ав, ев, ив, ів, ов, ув)***, зове́ ся двозву́ком.

II. Співзву́ки.

§. 12. Прикла́ди мови.

В ру́ській мо́ві ма́ємо слі́дуючі співзву́ки: ***б, в, г, ґ, д, (дь), ж, (дж), з, (зь), (дз), (дзь), й, к, л,***

(ль), м, н, (нь), п, р, с, (сь), т, (ть), ф, х, ц, (ць), ч, ш, щ.

При вимóвлюваню кóждого з тих співзвýків уставля́ємо трóхи інáкше рот, áле ужива́ємо притім щé рíжних íнших прúладів мóви.

Особли́во гýбами помага́ємо собí при вимóвлюваню співзвýків ***п, б, ф, в, м;*** співзвýки ті зовемó длятóго гýбні.

Зубáми помага́ємо собí особли́во при співзвýках ***т, д, с, з, ц, дз, н;*** співзвýки ті зовемó зýбні. Співзвýки ***с, з, ц, дз*** зовýть ся для свóго особли́вого звýчаня такóж сичáчі. Гýбне ***м*** і зýбне ***н*** зовýть ся такóж носовí.

Опира́ючи язúк о піднебíнє, вимавля́ємо ***ї***, а такóж ***ш, ж, ч, дж, щ;*** співзвýки ті зовýть ся піднéбінні. Співзвýки ***ш, ж, ч, дж, щ*** зовýть ся для свóго особли́вого звýчаня такóж шипя́чі.

При пóмочи гортáнки вимавля́ємо ***х, г, к, ґ;*** длятóго зовéмо їх гортáнні.

Співзвýки ***р*** і ***л*** вимавля́ємо плáвно, при чім язúк дрожúть; онú зовýть ся плáвні.

§. 13. Мя́гченє співзвýків.

Колú співзвýки стáнуть перéд мягкúми самозвýками ***(я, є, ї, ьо, ю),*** то дéякі з них мягчáть ся.

Тї́ло, дї́ти, сї́мя, зї́лє, цї́сар, дзюб, нї́мúй, лї́то.

У всíх сих прúмірах чýємо, що співзвýки ***т, д, с, з, ц, н, л*** мáють звук мя́гкúй; онú читáють ся як: ***ть, дь, сь, ць, нь, ль.*** Говóримо: ***тьúло, дьíти, сьíмя, зьíлье, цьísар, дзьуб, ньímúй, льíто,*** (гл. §. 2.).

§. 14. *Пять, бю́, вя́ну, мягкúй, ряд.*

В прúмірах сих стаю́ть ся співзвýки ***п, б, в, м, р*** незмя́гчені; длятóго читáємо словá ті так, як колúб тут між співзвýками а самозвýками стоя́ло ***й; пйать, бйу, вйáну, мйагкúй, рйад.*** Так сáмо не мягчúть ся гýбне ***ф.*** котрé приходить лишé в чужúх словáх, перенятих до рýского, на пр.: *фя́кер = фйáкер.*

§. 15. *Лі́то, в лі́тї. Лі́д, в ле́дї. Дзвін, на дзво́нї. Лі́с, в лі́сї. Віз, при во́зї. Се́рце, в се́рцї. Стіл, на столі́.*

Сні́п, в снопі́. Хлі́б, в хлі́бі. Гній, в гні́ві. Дім при до́мі. Дар, при да́рі.

На при́мірах сих ба́чимо, що коли́ по одни́х співзву́ках стої́ть *ї* і они́ мягча́ть ся, то по дру́гих, що не дають ся змягчи́ти, стої́ть на такім самім мі́сци тверде́ *і*.

Мягча́ть ся о́тже співзву́ки зу́бні *(т, д, с, з, ц, дз, н)* і пла́вне *л*; не мо́жуть мягчи́ти ся гу́бні *(п, б, ф, в, м)* і пла́вне *р*.

§. 16. 1. *По́рох, по́роху, по́рохом — в по́росї. Бог, Бо́га... Бо́же, в Бо́зї. Чоловік — чолові́че, в чолові́цї. (Вели́ке де́рево. Убо́ге село́. Сухе́ зі́лє.)*

На при́мірах сих ба́чимо, що горта́нні співзву́ки мо́жуть зміни́ти ся, коли́ ста́нуть пере́д тонки́м самозву́ком *е* або́ мягки́м *ї*. Не ка́жемо: *Бог, Бо́ге,* але *Бо́же*; не ка́жемо *в Бо́гї,* але *в Бо́зї...* Часо́м одна́кож лиша́є ся *к, г, х* пере́д *е* без зміни *(вели́ке, убо́ге, сухе́...)*.

2. *По́рох — поро́шу, поро́шить... Бог — бо́жий, бо́жого, бо́жа, бо́жу. Чоловік, чолові́чий, чолові́чого... Луска́, лусцї́, — лу́щу (лу́шчу), лу́щив, лу́щити...*

Ба́чимо, що *х* мягчи́ть ся раз на *сь в (по́росї),* дру́гий раз на *ш (поро́шу)*; *г* на *зь* або́ на *ж, к* на *ць* або́ на *ч, ск* на *сць* або́ *щ (шч)*. Крім то́го ба́чимо, що коли́ таке́ змя́гченє горта́нних на шипя́чі *(ш, ж, ч, щ)* в яки́м сло́ві насту́пить, то лиша́єсь ча́сто вже в тім сло́ві і пере́д тверди́ми самозву́ками *(у, а, о, и — поро́шу, бо́жа, бо́жого, чолові́чий)*.

3. *Ди́ня, ди́нї. Поли́ця, поли́цї. Душа́, души́. Дїжа́, дїжі́. Ту́ча, ту́чі. Са́джа, са́джі. Те́ща, те́щі.*

Ба́чимо, що *ш, ж, ч, дж, щ (шч)* не мо́жуть вже да́льше змягчи́ти ся; по них стої́ть *і* не *ї* (порів.

§. 15). А що сі співзву́ки повстаю́ть з мя́гченя інших співзву́ків (§. 16, 2), то назива́ємо їх змя́гчені.

Так са́мо не мо́жуть по *ш, ж, ч, дж, щ* стоя́ти і інші мягкі самозву́ки *(я, є, ю, йо).*

§. 17. *Стра́та, стра́ти-ти — стра́чу. Хрест — хрещу́. Суд — су́джу. Їзда́ — ї́жджу. Го́лос, голоси́ти — голо́шу. Віз, вози́ти — во́жу. (Хвала́, хвали́-ти — хвалю́. Гани́-ти — ганю́).*

Сїк, сіка́ч — сїчи́ (сїк-ти́). Біг, бі́гати — бічи́ (біг-ти́). Печи́, стричи́...

На при́мірах тих ба́чимо, що і зу́бні *т, (ст), д, (зд), с, з, ц* при змя́гченю мо́жуть зміни́ти ся на шипя́чі *ч, (щ), дж, ждж, ш, ж. — Ст* дає́ *щ, зд — ждж. Кт, гт* мо́жуть змягчи́ти ся на *ч.*

§. 18. Замі́на *в, л* на *у* (пор. §. 11). Опуст.

Рів, ро-ва́. Кров, кро́-ви. Ла́в-ка, ла́-ва. Пра́вда, пра́-во. Яв-ний, я́ва. В ха́ті — у ха́тї. Все, вся, всю́ди — усе́, уся́, усю́ди.

Бува́в, бува́-лий. Змарнї́в, змарнї́-лий. Зсї́в, зсї́-ле (молоко́).

Віз, ве́з-ли. Ніс, не́с-ли. Гріб, гре́б-ли. Заче́р(п), заче́р-ли. Пік, пек-ли́. Міг, мог-ли́. Тер, те́р-ли.

Плїв (пле́с-ти зам. *пле́т-ти), пле́ли. Клав (кла́сти* зам. *кла́д-ти), кла́ли.*

Коли́ *в* стої́ть в тім самі́м складї по самозву́цї, то тво́рить з ним двозву́к (§. 11), на пр. *кров, ла́в-ка...* На початку́ складу́ зближа́є ся *в* тако́ж до *у,* а на́віть гово́римо і пи́шемо ча́сто за́місць не́го *у,* на пр.: *у ха́тї* зам. *в ха́тї, усе́* зам. *все.*

Тако́ж *л* заміня́є ся на *в,* коли́ тво́рить з попере́дним самозву́ком склад; вимавля́ємо тодї таки́й склад тако́ж як двозву́к, на пр.; *я бу-ва́в* — хоч ка́жемо: *ми бува́-ли бува́-лий (чоловік...)* і т. д.

По *с, з, п, б, к, г* і по *р* випада́є таке́ *л* на кінци́ складу́ без слїду́, на пр. *я нїс* зам. *нїс-л*, а се зам. *нес-л;* (*е* перехо́дить в за́мкненім складї́ притім на *ї*, гл. §. 10.). — Се *л* верта́є, коли́ по нїм слїдує склад да́льший: *ми не́с-ли, лист пожо́вк — пожо́вк-лий лист...*

Д, т нато́місць пере́д таки́м *л* самі випада́ють, а *л* тво́рить тодї з попе́редним самозву́ком двозву́к, на пр.: *кла́с-ти, клад-у́,* а́ле за́місць *клад-л — клав* (оде́н склад). *Ми кла́-ли* (нема́ двозву́ку, бо є два склади́, о́тже *л* верта́є, а́ле *д* та́ки ви́пало). *Плїв* (зам. *плет-л; т* ви́пало, а *е* перейшло́ тут в за́мкненім складї́ на *ї*, (гл. §. 10.); *пле́-ли* (*л* верта́є, а́ле *т* нї)...

III. На́голос.

§. 19. *Зуб, зу́-би. Го́-луб, го́-лу-би. Се-ло́, се́-ла. Ра-мя́, ра-ме-на́.*

Коли́ яке́сь сло́во склада́є ся з кілько́х складів, то все оде́н з тих складів вимавля́є ся з більшим при́тиском, нїж всї інші. Сей при́тиск назива́є ся на́голос. Звича́йно на́голос ко́ждого сло́ва є постійний; лише́ де́коли мо́жна де́які слова́ наголо́шувати двоя́ко, на пр. *бу́ду* або́ *буду́, дає́мо* або́ *даємо́, взя́ла* або́ *взяла́, плачучи́* або́ *плачу́чи...*

Що іншого значи́ть: *дай менї́* **води́**, а — *збіже забра́ли* **во́ди**; *Бо́же* **борони́** — *дві* **бо́рони**; **плачу́** *гро́ші* — **пла́чу** *за до́мом;* **пізнаю́** *доро́гу* (тепе́р) — **пізна́ю** (потім).

Ка́жемо: *ста́ла ся* **шко́да**, а́ле — **шкода́** *говори́ти; мно́гі* **роки́** *мину́ли — мину́ло два* **ро́ки**; *дармува́ти — вели́ка* **хи́ба**, а́ле — *бога́тство не сла́ва,* **хиба́** *що єго́ че́сно заро́биш; я не спав одну́* **ніч** — *верта́ю до до́му* **на́ніч...**

На́голос зале́жить о́тже часо́м тід то́го, як сло́во лу́чить ся з іншими слова́ми в ре́ченю.

IV. Ко́рінь. Пень і закі́нченє.

§. 20. *По-роз-куп-о́в-ува-ти. По-роз-да-р-о́в-ува-ти.*

1. Коли́ порівна́ємо слова́: ***ку́п-лю, ку́п-иш, ку́п-имо, куп-е́ць, куп-ця́, куп-но́...***, то поба́чимо, що лише́ коне́ць всїх сих слів відмінний, а пе́рша части́на у всїх сих слова́х лиша́є ся все однако́ва: ***куп***.

Коли́ порівна́ємо слова́ *за-**ку́п**-лю, ви́-**куп**-лю, пере́-**куп**-ка* ., то переконаємось, що в сих слова́х до́дані пере́д незмінною части́ною ***куп*** ріжні дода́тки, раз ***за-***, потім ***ви-***, вконе́ць ***пере-***; в сих слова́х знов лише́ склад ***куп*** лиша́є ся без зміни.

Подібно дїє ся з складо́м ***да*** (***да-м, да-ю́, да-в***). Коли́ до се́го складу́ додамо́ ***-р***, то діста́немо сло́во ***дар*** (***да́р-у, да́р-ови, дар-и́, дар-а́ми***). Коли́ ще додамо́ склади́ ***ува***, діста́немо слова́: ***дар-ува́-ти, дар-ува́-в, дар-ува́-вши***. Коли́ на початку́ додамо́ ***роз***, діста́немо сло́во: *роз-**дар**-ува́ти*, а дода́вши ще на початку́ склад ***по***, а в середи́нї (пере́д *ува*) склад ***ов***, діста́немо сло́во: *по-роз-**дар**-о́в-ува-ти*.

Ба́чимо о́тже, що о́крім складів сере́дних ***куп*** і ***да*** — всї інші склади́ і зву́ки на початку́ і на кінци́ є дода́тками. Складів же сере́дних ***куп*** і ***да*** нїко́ли не могли́б ми опусти́ти, бо іна́кше наве́дені на початку́ слова́ стра́тилиб вся́ке значінє і лиши́либ ся самі дода́тки. Зате́ склади́ ***куп, да*** мо́жуть з ріжними дода́тками* твори́ти бога́то вся́ких слів з подібним значінєм, на пр.: *куп-е́ць, куп-но́, куп-ля́, ку́п-чик, ку́п-лю, куп-о́ванє* (склад ***куп*** лиша́є ся всю́ди без зміни); *да-ю́, да-р, да-не́, да-ни́на, за-да́ток...* (всю́ди незмінений склад ***да***).

Коли́ в кілько́х слова́х зна́йдемо таку́ часть їх, що все лиша́є ся без зміни і що з не́ї вже нїчо́ опусти́ти не мо́жемо, то сю часть зовемо́ ко́ренем всїх тих слів.

* Часо́м ко́рінь знайти́ ду́же ле́гко, на пр. *куп, да..*; часо́м труднїйше, бо тре́ба зна́ти, як і длячого́ змінили ся де́які зву́ки, на пр.: *мо́к-ну, мо́к-р-ий*, а́ле — *мо́ч-у* (зву́к *к* перейшо́в на *ч*), *за-мак-а́-є* (звук *о* перейшо́в на *а*), Ко́рінь тут оде́н: ***мок***.

2. Дода́тки, до́дані до ко́реня на поча́тку́ (впере́ду), зову́ть ся при́ставки (*по-*, *роз-*,...); дода́тки, до́дані до ко́реня на кінци́, зову́ть ся на́ростки. І на́ростки і при́ставки мо́жуть так, як ко́ренї, уляга́ти рі́жним звукови́м змі́нам, на пр.: *куп-***ува́***-ти*, а — *куп-***о́ва***-ний* (на́росток ***ува*** зміни́в ся на ***ова*** і́зза змі́неного на́голосу); *бер-у́*, ***від****-бер-у́*, *бра́-ти*, ***віді****-бра́-ти*. Раз ма́ємо ***від***, а раз ***віді***, отсе́ длято́го, бо в ко́рени сих слів заміни́ло ся ***бер*** на ***бра***, а че́рез те утру́днила ся вимо́ва; — щоб не каза́ти ***від****-бра́-ти*, додає́мо до ***від*** ще звук ***і***.

§. 21. 1. *Да-р*, ***да́р****-у*, ***да́р****-ови*, ***да́р****-ом*... ***Дару́****-ю*, ***дару́****-єш*, ***дару́****-ємо*, ***дару́****-єте*...

Коли́ які́сь на́ростки так злу́чать ся з ко́ренем, що тво́рять з ним цї́лість (***да-р***, ***да́р-у***), то такі́ з на́ростками тї́сно полу́чені ко́рені зовемо́ пня́ми. Пень є осно́вою для всїх тих відмі́н яко́гось сло́ва, що че́рез да́льші осі́бні дода́тки даду́ть ся ще утвори́ти; на пр.: ***да́р****-у*, ***дар****-и́*, ***дар****-а́ми*... ***Дару́****-й*, ***дару́****-йте*, ***дару́****-ючий*.

2. *Го́род*, *го́род-****а***. *Го́луб*, *го́луб-****а***. *Стіл*, *стол-****а́***. *Го́род-****ом***, *го́луб-****ом***, *стол-****о́м***... *Не́с-****ти***, *нес-****е́ш***, *нес-****ете́***. *Носи́-****ти***, *но́си-****ш***, *но́си-****те***, *носи́****в***, *носи́-****ла***...

Ті на́ростки, що їх не мо́жна причисли́ти до пня, а́ле що слу́жать лише́ для тво́реня відмі́н то́го само́го сло́ва, — (***-а***, ***-ом***, ***-ти***, ***-еш***, ***-ете***, ***-ш***, ***-те***, ***-в***, ***-ла***...) — зову́ть ся закі́нченями.

Закі́нченя додаю́ть ся часо́м відра́зу до ко́ренів — ***не́с-ти***, ***да́-ти***, ***да-м*** — тодї́ ко́ренї стаю́ть ся пня́ми; частї́йше же додаю́ть ся закі́нченя до пнїв, утво́рених вже на́ростками; на пр.: ***но́си****-ш*, ***но́си****-те*... (Тут зміни́ло ся в ко́рени ***е*** на ***о***, дода́ло ся ***и*** і так утвори́в ся пень ***нос-и***).

* І пень і закі́нченє не все мо́жна ле́гко віднайти́, бо і тут захо́дять ча́сто звукові́ змі́ни, на пр.: *не́с-ти*, *нес-у́*; але́ *носи́-ти*, *но́ш-у* (тут *-си-* перейшло́ на *-ш-*, а з *но́-си-у* зроби́лось *но́ш-у*).

ЧАСТЬ ДРУ́ГА.

НАУ́КА ПРО ВІДМІ́НЮВАНЄ СЛІВ.

§. 22. *Вовки́ звича́йно живу́ть в те́мній і глухі́й лїсові́й гущи́нї, куди́ рі́дко захо́дять лю́ди. Лі́том они́ бі́гають по одно́му і тоді́ боя́ть ся люди́й. Але зимо́ю бі́гають ті́чками і вже їх не боя́ть ся, ки́дають ся на́віть на прохо́жих і проїзжих, забіга́ють у се́ла і хапа́ють, що попаду́ть: чи теля́, чи лоша́, чи вівцю́, а і́ноді і дити́ну.*

Не всї слова́ людскої мо́ви ужива́ють ся так са́мо. Всї сло́ва́ мо́жна пі́сля їх значі́ня і ужи́ваня в ре́ченю подїли́ти на ро́зряди; такі́ ро́зряди слів зовемо́ ча́стями мо́ви. В ру́скій мо́ві розріжня́ємо отсе́и́х де́вять ча́стий мо́ви:

1. Іменники — для озна́ченя на́зви яко́їсь осо́би або́ рі́чи, на пр.: *вовк, лю́ди, лі́то* і т. д.

2. Прикме́тники — для озна́ченя прикме́т осі́б або́ рі́чий, на пр.: *лі́сова́* (гущи́на), *прохо́жий* (чолові́к) і т. д.

3. Числівники́ — для озна́ченя числа́ осі́б або́ рі́чий, на пр.: (по) *одно́му, два́, де́сять* і т. д.

4. Заіменники — ужива́ють ся за́мість іменників, а тако́ж за́мість прикме́тників і числівників тоді́, коли́ не хо́чемо ще раз повтаря́ти на́зви, прикме́ти або́ числа́ яки́хсь осі́б або́ рі́чий, на пр.: *они́* (то зн. вовки́), *їх* (люди́й) *таки́й* (зам. яко́гось прикме́тника, на пр. до́брий, лихи́й...), *ті́лько* (зам. числівника́).

Отсї чоти́ри ча́сти мо́ви: іменник, прикме́тник, числівни́к і заіменник назива́ють ся тако́ж імена́ми.

5. Дїєслова́ — слу́жать до озна́ченя дїйства́, о́тже означа́ють, що яка́сь осо́ба або́ річ щось дїє (ро́бить), або́ що з не́ю щось дїє ся, на пр.: *бі́гаю, ки́даю, живу́, бою́ ся...*

6. Приіменники — ста́вимо при імена́х, щоб ви́разити відно́шенє сих іме́н до інших слів в ре́ченю, на пр.: (вовки́ живу́ть) *у* те́мній гущи́нї, (ки́дають ся) *на* прохо́жих.

7. Прислівники́ — ста́влять ся особли́во при дїєслова́х, а тако́ж при прикме́тниках, для їх бли́зшого озна́ченя, на пр.: *звича́йно* живу́ть, *куди́* захо́дять, *рі́дко* захо́дять. (До дїєсло́ва *захо́дять* відно́сять ся в однїм ре́ченю два прислівники́).

8. Злу́чники — лу́чать з собо́ю поодино́кі слова́ або́ і цїлі́ ре́ченя, на пр.: те́мний *і* глухи́й; лїтом бі́гають по одно́му, *а́ле* зимо́ю тїчками.

9. Часо́м виража́ємо на́шу га́дку ду́же коро́тко, ужива́ючи о́кликів, на пр. *плюсь! дзень! ого́! ох! гей!...*

I. Іменники.

§. 23. 1. Між іменниками відріжня́ємо осі́бні на́зви осі́б або́ рі́чий, імена́ вла́сні, на пр.: *Петро́, Львів. Карпа́ти...*

2. Да́льше дїлимо іменники на живо́тні, на пр.: *чолові́к, зьвіря́,* і неживо́тні, на пр.: *де́рево, дім.* Живо́тні мо́жуть означа́ти: а) осо́би або́ б) зьвіря́та, на пр.: *Шевче́нко, чолові́к, міщани́н, за́яць, вівця́, кінь.* Неживо́тні означа́ють рости́ни і про́чі неживі́ рі́чи, на пр.: *трава́, кре́мінь, дім, доро́га, Днїсте́р* і т. д.

3. Іменники, що означа́ють збір яки́хсь осі́б або́ рі́чий, зову́ть ся збірні́, на пр.: *грома́да, череда́, збі́же, пру́тє...*

4. Відріжня́ємо ще і такі́ іменники, що їх мо́жемо розпізна́ти на́шими зми́слами (очи́ма, слу́хом, ню́хом, смако́м,

дотиком), і такі, що їх можемо лише подумати. На пр.: *дерево, стіл, сьвітло, грім* є іменники змислові; *чеснота, любов, хоробрість*, — се іменники подумані.

§ 24 ***Сей*** *чоловік,* ***ся*** *ластівка,* ***се*** *зеркало. — Добрий чоловік, швидка ластівка, блискуче зеркало.*

На сих приміpах бачимо, що іменники що до роду можуть бути: роду мужеского *(чоловік)*, женьского *(ластівка)*, середнього *(зеркало)*

§. 25 *Ученик читає, учеників читають. — Учениця читала, учениць читали. — Хлопя читало, хлопята читали.*

Окрім роду відріжняємо ще число: 1) одиничне (одина), 2) многе (множина), на пр.: *ученик* (один), *учеників* (многі); *учениця* (одна), *учениць* (дві, три, чотирп або більше), *хлопя* (одно), *хлопята* (два, три і т. д.).

Кажемо *вуса і вуси; корови пасуть ся — дві корові пасуть ся.* Окрім чисел одиничного і многого уживаємо ще деколи числа двійного (двійні), на пр.: *вуса* (два по обох боках лиця), *дві корові, дві яблоці.*

§. 26. ***Івась*** *співає.* ***Хто*** *співає? Івась. — Книжка* ***Івася.*** ***Чия (кого)*** *книжка? Івася. — Оповідаю* ***Івасеви.*** ***Кому?*** *Івасеви.*

На приміpах сих бачимо, що іменники, а так само і всі прочі імена (§. 22, 1—4.) зміняють своє закінчене після того, як іменник має ся до інших слів в реченю *(Івась, Івася, Івасеви...)* Таке змінюване закінчень зовемо відміною, а поодинокі відміни кождого слова — відмінками.

Та часть слова, що лишаєсь по відкиненю закінченя, називає ся пнем. (Про пень і закінчене гл. §. 21-ий, 1, 2 і примітку).

§. 27. Маємо сім відмінків, а то:

Відмінок І-шпй на питане: ***хто? що?***

Відмінок ІІ-гпй на питане: ***кого? чого?*** або: ***чий? чия? чиє?***

Відмінок III-тий на пи́тане ***кому́? чому́?***
„ IV-тий „ „ ***кого́? що?***
„ V-тий — — — —
„ VI-тий „ „ ***ким? чим?***
„ VII-мий „ „ ***в кім? в чім?***

Про о с о́ б и пита́ємо ся: *хто, кого́, кому́, ким, в кім;* про р і́ ч и пита́ємо ся: *що, чого́, чому́* і т. д.

Відмінок V-тий ужива́є ся, коли́ к о г о́ к л и́ ч е м о.

Тако́ж в числї мно́гім ма́ємо сїм відмінків.

Відмі́на і́менників.

§. 28. 1. І м е н н и к и р о́ д у м у́ ж е с к о г о.

Ті і́менники мо́жуть кінчи́ти ся: а) на співзву́к тверди́й, мягки́й, змя́гчений (§. 16, 3.) або́ на ***й***, на пр.: *лис, учи́тель, това́рищ, добро́дїй;* б) на самозву́ки ***о, е,*** на пр.: *мінця́йло, дїдусьо́, хлопи́ще;* в) на самозву́ки ***а, я,*** на пр.: *воєво́да, те́сля.* г) Крім то́го ужива́ємо ча́сто прикме́тників я́ко і́менників му́жеского ро́ду, на пр.: *лю́тий,* (розумі́є ся: м і с я ц ь), *прохо́жий* (ч о л о в і́ к)...

2. І м е н н и к и р о́ д у ж е́ н ь с к о г о.

Ті і́менники мо́жуть кінчи́ти ся: а) на самозву́к ***а,*** пере́д котри́м мо́же стоя́ти співзву́к тверди́й, мягки́й, змя́гчений або́ ***й***, на пр.: *си́ла, суни́ця, (суни́ць-а), ро́жа, надїя (надїй-а);* б) на співзву́к мягки́й, змя́гчений, гу́бний або́ на ***р***, на пр.: *часть, річ, кров, твар.* в) Яко і́менники же́ньского ро́ду ужива́ють ся тако́ж де́які прикме́тники, на пр.: *цїсаре́ва* (ж і н к а), *Пречи́ста* (Д і́ в а)...

3. І м е н н и к и р о́ д у с е р е́ д н о г о.

Ті і́менники мо́жуть кінчи́ти ся: а) на самозву́ки ***о, е, є,*** на пр.: *тїло, піддаше, наріканє,* б) на самозву́к ***я*** (по змя́гченых ***а***), на пр.: *ягня́, сїмя́, імя́, лоша́.* в) Яко і́менники сере́дного ро́ду мо́жуть ужива́тись і прикме́тники, на пр.: *при́дане* (м а й н о́), *Жа́бє* (с е л о́)...

Відмі́на і́менників му́жеских.

§ 29. **Взоре́ць пе́рший.**

Відмінок	На питанє	Число́ одини́чне	Число́ мно́ге
I	хто? що?	*лис, клуб*	*лис-и́*
II.	чий? -я́? -є?	*ли́с-а, клу́б-а*	*лис-і́в*
III	кому? чому?	*ли́с-ови*	*лис-а́м*
IV.	кого? що?	*ли́с-а, клуб*	*лис-и́*
V.	—	*ли́с-е*	*лис-и́*
VI.	ким? чим?	*ли́с-ом*	*лис-а́ми*
VII.	в кім? в чім?	*ли́с-ї*	*лис-а́х*

Подібно як *лис* відміня́ють ся і́менники: *во́лос, ко́лос, клин, сусі́д, двір..., клуб, го́луб, сніп ..; чолові́к, во́рог, дух..*; також і́менники закінчені на *о дї́до* (або́ *дід*), *міня́йло.*

Клуб ма́є з VII. відм. ч. од. *в клу́бі* не *клу́бї*; подібно: *в снопі, в до́мі, в ставі* (гл. §. 15). *Чолові́к* ма́є в V. в. ч. од *чолові́че*, в VI. в. ч. од. *в чолові́цї*; подібно: *ворог — вороже, в во́розі, дух — ду́ше, в ду́сї* (гл. §. 16, 1).

§. 30 **Взоре́ць дру́гий.**

Відмінок	На питанє	Число одиничне	Число́ мно́ге
I	хто? що?	*учитель*	*учител-ї*
II	чий? -я́? є?	*учител-я*	*учител-ї́в*
III.	кому? чому?	*учител-еви*	*учител-я́м*
IV.	кого? що?	*учи́тел-я*	*учител-ї́в*
V	—	*учител-ю*	*учител-ї*
VI	ким? чим?	*учител-ем*	*учител-я́ми*
VII.	в кім? в чім?	*учи́тел-ї (-ю)*	*учител-я́х*

Подібно: *прия́тель, мі́сяць...; добро́дїй, соловій...; товариш, пого́нич...* Подібно відміня́ють ся тако́ж іменники закінчені на ***ьо***: *дїдусьо́* (або́ *дїду́сь*),*не́ньо.*

Добро́дїй ма́є III. в. ч. од. *добро́дїєви*, VI. *добро́дїєм* (гл. §. 9). *Това́риш* і всї іменники, що їх пень кінчи́ть ся на змя́гчений співзву́к, не ма́ють мягки́х закінчень, на пр.: *това́риша* (не *това́ришя*), *това́ришу*, *това́риші* і т. д. (§. 16. 3); подібно закінчені на ***е*** (*хлопи́ще — хлопи́ща...*).

Де́котрі з закінчених на ***р*** відміня́ють ся або́ після взірця́ пе́ршого або́ після дру́гого (*лї́вара* або́ *лї́варя*); одна́кож в I, IV. і V-тім відм. ч. мн. ма́ють сї іменники лише́ ***і***, на пр.: *лїварі́*, не *лїварї́* (гл. §. 15.) а́нї *лїварі́.*

При́мітки до взірця́ пе́ршого і дру́гого.

§. 31. I-ий відмінок ч. од. мо́же кінчи́ти ся на яки́й-небу́дь співзву́к (*клуб, чоловік, това́риш, добро́дїй*). В за́мкненім складї кінцевім перохо́дить ***о, е*** звича́йно на ***і, ї***, на пр.: *дзвін, Ки́їв, міль, медві́дь* (§. 10); а́ле в іменниках таки́х, як *у́гол (у́гла), све́рдел (све́рдла), огоро́д, пере́д, а́нгел, учи́тель*, ***о, е*** не перейшли́ на ***і, ї.***

Де́коли має I-ий відм. ч. од. закінченє ***о, ьо***, на пр.: *бу́зьок* і *бу́зьк-о, дї́д* і *дїд-о, дїду́сь* і *дїдус-ьо́...*

§. 32. В II-ім відмінку ма́ють де́які іменники, по́біч закінченя ***а***, тако́ж закінченє ***у, ю*** або́ тілько ***у, ю***, на пр.: *огоро́да* або́ *огоро́ду...*; а́ле лише́ *до́сьвіду, бо́лю, га́ю.*

По ***р*** мо́жуть де́які іменники ма́ти в II. відм. ч. о. і в III., VI. і VII. відм. ч. мн. або́ ***а*** або́ ***я*** (*лї́вара* або́ *лї́варя, лївар-а́м* або́ *лївар-я́м*). Але де́котрі ма́ють лише́ ***а***, на пр.: *тво́р-а́м, двор-а́м...*

В сїм відмінку і всїх да́льших мо́же пере́д закінченєм ви́пасти ***о, е***: *у́гол, у́гла, у́глови*: — *све́рдла, у́гля, хло́пця.* По ви́павшім ***е*** мягчи́ть ся попере́дний співзву́к ***л***: *лев, льва*; а́ле *пса, осла́, кітла́.* В слова́х: *швець, жнець* випада́є ***е*** в на́ростку, а появля́є ся в ини: *шевця́, женця́.*

Натомість появляє ся замість ***і, ї*** в отворенім складі ***о, е*** (гл. §. 10): *дзвóна, Кúєва, мóля, медвéдя, кукóлю...*; і навідворот в замкненім складі ***і:*** *вдів-ця́ (вдовéць).*

§. 33. В III-ім відмінку мають іменники, закінчені на мягкий співзвук або на ***ї***, закінчене ***еви, єви, (учúтелеви, добродíєви);*** по співзвуку змягченім і по ***р*** може бути ***ови*** і ***еви*** *(товáришови, лїварови* або *товáришеви, лївареви,* гл. §. 9).

Побіч ***ови, еви*** уживаєсь закінчене ***у, ю,*** на пр.: *Бóгови, Бóгу, монастирéви, монастирю́.*

§. 34. IV-ий відмінок іменників живóтних рівнаєсь II-му *(лúси, учúтеля...);* IV. від. іменників неживóтних рівнає ся I-ому *(клуб, у́голь...).*

§. 35. В V-ім відмінку мягчить закінченє ***е*** попередні гортанні співзвуки на ***ч, ж, ш*** *(чоловíче...,* §. 16, 1.). Замість на ***е*** кінчить ся сей відмінок деколи особливо по ***к,*** по співзвуках мягких і по ***ї,*** на ***у, ю*** *(кóнику, гáлю...).*

§. 36. В VI-ім відмінку мають іменники, закінчені мягко, закінчене ***ем*** *(учúтел-ем);* по змягченій і по ***р*** буває ***ом*** або ***ем*** *(товáришом* і *товáришем...);* закінчені на ***ї*** мають ***єм*** *(добродíєм).* Порів відм. III-ий.

§. 37. В VII-ім відмінку стоїть по губних змягчених і по ***р*** закінчене ***і*** *(в клу́бі, товáриші, лїварі...),* по прочих ***ї;*** при тім гортанні мягчать ся на ***ць, зь, сь*** *(в лúсї..., чоловíцї...,* гл. §. 16, 1). Побіч ***і, ї*** приходить ***и, у*** і ***ю*** *(при учúтели, товáришу, гáлю).* Декотрі іменники, закінчені на співзвук гортанний, мають тілько ***у;*** так на пр.: *на кóнику, з горíшку, на мóху ...*

§. 38. I-ий відм. числá мнóгого кінчить ся на ***и, ї, і*** *(лúси, учителї, товарúшї, лїварї).* Деколи лучаєсь закінчене ***óве*** *(панóве* і *панúї...).*

Іменники, закінчені в I-ім відм. ч. од. на нáросток ***ин,*** відкидають в числї мн. сей нáросток *(селян-ин, селя́н-и...);* але *син* має ч. м. *синúй,* бо тут ***ин*** належить до пня. — Подібно кажемо також *мýрин — мурúний.*

Для I-го і IV-го відмінка уживáєсь чáсто дáвне закінченє двійнї *(вýса* і *вýси).*

Не мáють числá од.: *вя́зи, Брóди, рóдичі, клїщі...*

§. 39. В II-ім відм. мáють дéякі іменники зáмісць ***ів, їв,*** — закінченє ***ий,*** на пр.: *гóстий, кóний, грóший.*

Дéколи лишáєсь сей відмінок без закінченя, на пр: *до сусїдів* або *сусїд, чобіт, пять день = пять днїв.* Від іменника ***лóкоть*** кáжемо в II-ім відм. *пять локóт.* Особли́во не мáють в II. в. ч. мн. закінченя ті іменники, що відкидáють нáросток ***ин,*** на пр.: *селя́н, христия́н...* Кáжемо *Болгáр* і *Болгáрів,* áле від іменника *Сéрбин* лишé: *Сéрбів...*

§. 40. IV-ий відм. іменників особови́х (§. 23, 2, а), рівнáєсь II-му *(чоловіків, учителїв),* прóчих живóтних і неживóтних рівнáєсь I-му *(лиси́, кóнї, лїварі...).*

Що до відмінків III ого, VI-ого і VII-ого гл. §. 32.

§. 41. Дéякі іменники відміня́ють ся ви́дом окрéмим:

брат — в числї мн. *брати́...* і т. д. або: *брáтя,* III. *брáтям,* VI. *братьми́,* VII. *брáтях;*

Гóсподь, II. *Гóспода,* III. *-у* або *-éви,* IV.=II., V. *Гóсподи,* VI. *Гóсподом,* VII. *в Гóсподї;*

Христóс, Христá... (і т. д. без ***ос);***

вели́кдень, вели́кодня, вели́кодневи, IV.=I., VI. *вели́коднем,* VII. *(по) вели́коднї* або *вели́цїднї.*

§. 42. Іменники муж. р. на ***о*** відміня́ють ся в дáльших відмінках так, як *лис (міня́йла, міня́йлови...);* іменники на ***е*** відміня́ють ся так, як *товáриш, (хлопи́ща...).*

Іменники на ***-ко*** *(бýзько...)* мáють в V. і VII. в. ч. од. закінч. ***-у*** *(бýзьку, бáтьку)...* Іменники на ***ьо*** *(дїдусьó)* мáють в V. і VII. в. ч. од. ***ю*** (V. відм. *дїдýсю,* VII. *в дїдусю́, при нéню...).* Кáжемо такóж в V. відм. ч. од. *тáту* і *дїду.*

§. 43. Нáголос лишáє ся звичáйно на тім самім складї, на котрім є в I. відм. ч. од.; áле кáжемо: *лев, льва, львóви..., пес, псóви..., листóк, пісóк — листкá, піскý...* (по випаденю ***о, е).*** Кáжемо: *зуб, зýби,* áле *зубів...; сьміхý, вікý... — сьміхи, (на) віки; плугú* — áле *два плýги* (гл. §. 19.)

§. 44. **Взорéць трéтий.**

Відмінок	На пи́танє	Числó одини́чне	Числó мнóге
I.	хто? що?	*воєвóд-а*	*воєвóд-и*
II.	чий? -я́? -є́?	*воєвóд-и*	*воєвóд-ів*
III.	комý? чомý?	*воєвóд-ї*	*воєвóд-ам*
IV.	когó? що?	*воєвóд-у*	*воєвóд-ів*
V.	—	*воєвóд-о*	*воєвóд-и*
VI.	ким? чим?	*воєвóд-ою*	*воєвóд-ами*
VII.	в кім? в чім?	*воєвóд-ї*	*воєвóд-ах*

Подібно відміня́ють ся: *зáйда, хлопчи́на...; нерóба; Томá...; влади́ка, калі́ка, бідня́га...*

Кáжемо в III. і VII. відм. ч. од.: *нерóбі, Томі́* (§. 15.); *влади́цї, калі́цї, бідня́зї* (§. 16, 1).

§. 45. **Взорéць четвéртий.**

Відмінок	На пи́танє	Числó одини́чне	Числó мнóге
I.	хто? що?	*тéсл-я*	*тесл-ї́*
II.	чий? -я́? -є́?	*тéсл-ї*	*тесл-ї́в*
III.	комý? чомý?	*тéсл-ї*	*тесл-я́м*
IV.	когó? що?	*тéсл-ю*	*тесл-ї́в*
V.	—	*тéсл-ьо*	*тесл-ї́*
VI.	ким? чим?	*тéсл-ею*	*тесл-я́ми*
VII.	в кім? в чім?	*тéсл-ї*	*тесл-я́х*

Подібно: *сýдя* (абó *сýдия*), *пяни́ця, вельмóжа* (*вельмóжі* не *вельмóжї*, *вельмóжам* не *вельмóжям*, §. 16, 3).

Су́дия має в V. відм. ч. од. *су́дийо* або *су́дие*.

Прúмітки до взірців трéтого і четвéртого.

§. 46. Відм. IV. ч. од. кінчúть ся все на ***у, ю;*** відм. IV. ч. мн. іменників особовúх рівнáєсь II-ому (пор. §. 40).

Відм. V. ч. од. мóже мáти такóж закінченє ***е,*** на пр.: *пяни́це* (хоть кáжемо і *пяни́цьо).*

В відм. II-ім ч. мн. кáжемо *воєво́дів* або без закінченя *воєво́д, пяни́ць, вельмо́ж...* (порів. §. 39).

Нáголос лишáє ся звичáйно на пни; áле *дру́жба* мáє в I. в. ч. мн. *дружбú*, а навідворот *слугá*, I. в. ч. мн. *слу́ги.*

Відмíна íменників жéньских.

§. 47. **Взорéць пéрший.**

Від-мінок	На пúтанє	Числó одинúчне	Числó мнóге
I.	хто? що?	*си́л-а*	*си́л-и*
II.	чий? -я́? -є́?	*си́л-и*	*сил*
III.	кому́? чому́?	*си́л-ї*	*си́л-ам*
IV.	кого́? що?	*си́л-у*	*си́л-и*
V.	—	*си́л-о*	*си́л-и*
VI.	ким? чим?	*си́л-ою*	*си́л-ами*
VII.	в кім? в чім?	*си́л-ї*	*си́л-ах*

Подíбно відмíняють ся: *глúна, громáда...; рúба, стýпа, бáрва, пáра...; мукá, дугá.*

Рúба мáє III. і VII. відм. ч. од. *рúбі* (не *рúбї; стýпі, бáрві, пáрі,* гл. §. 15); *мýха* мáє *мýсї* (*муцї. дузї*, §. 16, 1).

§. 48. **Взоре́ць дру́гий.**

Відмінок	На питанє	Число́ одини́чне	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	*суни́ц-я*	*суни́ц-ї*
II.	чий? -я́? -є́?	*суни́ц-ї*	*суни́ць*
III.	кому́? чому́?	*суни́ц-ї*	*суни́ц-ям*
IV.	кого́? що?	*суни́ц-ю*	*суни́ц-ї*
V.	—	*суни́ц-е*	*суни́ц-ї*
VI.	ким? чим?	*суни́ц-ею*	*суни́ц-ями*
VII.	в кім? в чім?	*суни́ц-ї*	*суни́ц-ях*

Подібно: *пра́ця, топо́ля, боло́ня...; надї́я, ши́я...; бу́ря, зо́ря...; ро́жа, гру́ша, зада́ча, са́джа, те́ща.*

Надї́я (надї́й-а) ма́є в V. в. ч. од. *надї́є* або́ *надї́йо,* VI. *надї́єю* (гл. §. 9), II. ч. мн. *надї́й; бу́ря* ма́є II. в. ч. о. *бу́рі* (§. 15), II. ч. мн. *бур; ро́жа* ма́є *ро́жі, ро́жу, ро́же* або́ *ро́жо* (§. 9), *рож, ро́жам, ро́жами, ро́жах,* (§. 16, 3).

При́мітки до взірцїв пе́ршого і дру́гого.

§. 49. *Це́рква, хору́гва* ма́ють I. відм. ч. од. тако́ж після взірця́ тре́того: *це́рков, хору́гов.*

По змя́гчених стоїть *а* не *я (ро́жа),* по *р* в одни́х іменниках *а* в дру́гих *я (віра — бу́ря).*

§. 50. В II-ім відм. стоїть по змя́гчених *і (ро́жі),* по *р* стоїть *и,* єсли́ в I. було́ *а,* а *і,* єсли́ в I. було́ *я;* на пр.: *віра — віри, бу́ря — бу́рі.*

§. 51. III. відм. кінчи́ть ся на *ї,* а по гу́бних, змя́гчених і по *р* на *і: ри́бі, ро́жі, бу́рі;* горта́нні мягча́ть ся пере́д *ї* на *ць, зь, сь; руцї́, влади́цї, му́сї, нозї́.* По́біч *ї, і* луча́єсь в іменниках закінчених на *я* і по

змя́гчених *и (цари́ці, бу́ри, ро́жи...);* але по самозв. лишé *ї: надії́.*

§. 52. В V-ім і VI-ім відм. являється по змя́гчених в закінченю *е* замість *о (ро́же, ро́жею);* по самозву́ках по́біч *є* також *йо (надії́є, надії́йо).*

Так само буває у тих, котрі в І. відм. кінча́ть ся на *ря,* на пр.: *бу́ре, бу́рею; зо́ре, зо́рею...* Але *ві́ра, мі́ра, па́ра...* мають лиш *ві́ро, ві́рою; мі́ро, мі́рою...*

VII-ий відм. рівний завсіди III-му.

§. 53. В I-ім, IV-ім і V-ім відм. числа́ мно́гого стоїть по змя́гчених закінченє *і (ро́жі, ту́чі).* Так само по *р,* если в І. в. ч. о. є *ря: бу́ря — бу́рі.* Але: *нора́ — но́ри.*

Число́ дві́йне́ кінчи́ть ся і в твердих іменниках на *ї* (по гу́бних і змя́гчених — *і;* горта́нні мягча́ть ся на *ць, зь, сь);* на пр.: *дві си́лї, дві ри́бі, дві ро́жі, дві му́сї.*

Тільки число́ мно́ге або́ дві́йне́ ма́ють іменники: *ві́жки́, но́жицї, мясни́цї...*

§. 54. II-ий відм. числа́ мн. не ма́є осібного закінченя, о́тже кінчи́ть ся на тверди́й, мягки́й, змя́гчений співзву́к або́ на *ї (сил, цари́ць, надії́; рож, бур).* При тім перехо́дить в за́мкненім складі *о, е* звича́йно на *і, ї: стоді́л, бері́з, слі́з...* (§. 10). Ка́жемо одна́кож: *пі́дкі́в* по́біч *пі́дкі́в, чере́д, сере́д...,* а не *чері́д; сері́д.*

Де́коли знов вставля́єсь для уле́кшеня вимо́ви *о* або́ *е: ви́вірок (ви́вірка), ви́гадок, сосе́н, ове́ць...*

Рі́дко коли́ ужива́ємо закінченя *-ів, -їв: о́сів, сте́рнїв, безо́днїв,* по́біч *безо́день; хатів* по́біч *хат; це́рква* має *церко́в* або́ *церкві́в.*

§. 55. В III-ім, VI-ім і VII-ім відм. ма́ють іменники, закінчені в I-ім відм. ч. од. на *-ря —ям, ями, ях: бу́рям, бу́рями, бу́рях.* Але *хма́ра* ма́є *хма́рам* і т. д.

§. 56. На́голос лиша́єсь звича́йно, як в I-ім відм. числа́ од.; але ка́жемо в II-ім відм. ч. од.: *драби́ни, стодо́ли, жі́нки, ку́хнї...,* а в I. ч. мн. *драбини́, стодоли́, жінки́, кухні́,* в II. ч. мн. *драби́н, стоді́л, жіно́к, кухо́нь...*

§. 57. **Взоре́ць тре́тий.**

(Же́ньскі іменники закінчені співзву́ком, §. 28. 2, б).

Відмінок	На питанє	Число́ одини́чне	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	*часть, річ, твар*	*ча́ст-и*
II.	чий? -я́? -є́?	*ча́ст-и*	*ча́ст-ий*
III.	кому́? чому́?	*ча́ст-и*	*ча́ст-ям* *річ-ам* *тва́р-ям*
IV.	кого́? що?	*часть, річ, твар*	*ча́ст-и*
V.	—	*ча́ст-и*	*ча́ст-и*
VI.	ким? чим?	*ча́ст-ию*	*ча́ст-ями* *річ-ами* *тва́р-ями*
VII.	в кім? в чім?	*ча́ст-и*	*ча́ст-ях* *річ-ах* *тва́р-ях*

Подібно відміня́ють ся: *па́мять, мідь, жовч, по́дорож, миш, товщ...; кість (ко́сти,* §. 10), *ніч (но́чи); о́сїнь (о́сени), піч (печи́).*

При́мітки до взірця́ тре́того.

§. 58. I-ий і IV ий відм. ч. од. кінчи́ть ся мя́гко, о́крім гу́бних, змя́гчених і ***р,*** (на пр.: ***кров, річ, твар).***

В VI-ім відм. по́біч ***-ию*** луча́єсь ***-ю,*** на пр.: ***ча́стю, любо́вю...*** Іменник *кров* ма́є ***кро́вию, кро́вю*** або́ ***крівлею, крі́влю.***

§. 59. В II-ім відм. числа́ мн. луча́єсь де́коли закінченє ***їв, (ів; піснїв, но́чів).*** В III-ім, VI-ім і VII-ім відм. є по́біч закінчень ***-ям (-ам), -ями (-ами), -ях (-ах)*** — тако́ж ***-ем -ьми (-ми), -ех;*** на пр.: ***гру́дем, грудьми́, при́горщми, в гру́дех...***

§. 60. Іменник ма́ти відміня́ємо так: II. *ма́тери*, III. *ма́тери*, IV. *ма́тір*, V-ий відм. *ма́ти*, VI. *ма́терию*, VII. *ма́тери*. В ч. мн. *ма́тери, ма́терий* і т. д.

§. 61. Тільки число́ мн. або́ двійне́ ма́ють: *са́ни*, *две́рі*. В II. відм. *сани́й, двери́й* і т. д... Про́чі відмінки відміня́ють ся пра́вильно, як ч. мн. сло́ва *часть*. Побіч: *двермі́й* ка́жемо *двери́ма*.

§. 62. На́голос зміня́єсь рідко: *ча́сти, ча́стию, ча́стий...*; але *гру́ди — груди́й, грудьмі́...*

Відмі́на і́менників сере́дних.

§. 63. **Взоре́ць пе́рший.**

Відмі́нок	На пи́танє	Число́ одни́чне	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	*тїл-о*	*тіл-а́*
II.	чий? -я́? -є́?	*тїл-а*	*тїл*
III.	кому́? чому́?	*тїл-у*	*тіл-а́м*
IV.	кого́? що?	*тїл-о*	*тіл-а́*
V.	—	*тїл-о*	*тіл-а́*
VI.	ким? чим?	*тїл-о́м*	*тіл-а́ми*
VII.	в кім? в чім?	*тїл-ї*	*тіл-а́х*

Подібно відміня́ють ся: *зе́ркало, ру́но, зо́лото...*; *о́зеро, бога́тство, пря́диво..., я́блоко, ли́хо* .

Озеро ма́є *о́зері*, не *о́зерї* (гл. §. 15); *бога́тство* ма́є *бога́тстві* (§. 15), *я́блоко* ма́є *я́блоцї* (§. 16, 2).

Де́які і́менники закінчені на *-ко* ма́ють в VII. відм. ч. од. закінченє *-у*, на пр *в ві́йску, на ли́жку*

§. 64. **Взорéць дрýгий.**

Відмінок	На пи́танє	Число́ одни́чне	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	*наріка́н-є*	*наріка́н-я*
II.	чий? -я́? -є́?	*наріка́н-я*	*наріка́нь*
III.	кому́? чому́?	*наріка́н-ю*	*наріка́н-ям*
IV.	кого́? що?	*наріка́н-є*	*наріка́н-я*
V.	—	*наріка́н-є*	*наріка́н-я*
VI	ким? чим?	*наріка́н-єм*	*наріка́н-ями*
VII	в кім? в чім?	*наріка́н-ю, -ї*	*наріка́н-ях*

Подібно: *волóсє, камíнє, зíлє...; подвíрє, вíстрє. пíрє...; євангéлиє, милосéрдиє...*

Подвíрє мáє в VII. в. *подвíрю* або́ *подвíрі* (§. 15). II. в ч. мн. *подвíр*. Так сáмо: *вíстрі, вíстр...; євангéлиє* II. ч. мн. *євангéлий.*

Подíбно відмíняють ся такóж íменники, закíнчені на *е* з попéредною змя́гченою, на пр.: *піддáше, порýче, топóрище...* Одна́кож по змя́гченíх співзвýках не стоїть нїкóли мягкий самозвýк. Длятóго зáмісць *я* стоїть *а* і т. д., на пр.: *піддáша, -у, -ем, -у* або́ *-і*; ч. м. *піддáша, піддáш, -ам, -ами, -ах.*

§. 65. **Взóрець трéтий.**

Відмінок	На пи́танє	Число́ одни́чне	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	*сóнц-е*	*сонц-я́*
II.	чий? -я́? -є́?	*сóнц-я*	*сонць*
III.	кому́? чому́?	*сóнц-ю*	*сонц-я́м*
IV.	кого́? що?	*сóнц-е*	*сонц-я́*
V.	—	*сóнц-е*	*сонц-я́*
VI.	ким? чим?	*сóнц-ем*	*сонц-я́ми*
VII	в кім? в чім?	*сóнц-ю, -ї, -и*	*сонц-я́х*

Подíбно: *сéрце, пóле, крильцé, яйцé...*

При́мітки до взірцї́в пе́ршого, дру́гого і тре́того.

§. 66. І-ий відм. ч. од. іменників, закінчених на *є*, кінчи́ть ся на Украї́нї тако́ж на *-я (-а)* при подво́єню попере́дного співзву́ка: *наріка́ння, підда́шша, життя́...*

§. 67. В III-ім відм. ма́ють де́які іменники закінченє *-ови, -еви,* на пр.: *ли́ху* і *ли́хови, со́нцю* і *со́нцеви.*

§. 68. IV-ий і V-ий відм. всїх іменників сере́дних рівна́єсь в обо́х числа́х все І-му.

§. 69. В VII-ім відм ч. од. переважа́є в іменниках, закінчених в І-ім відм. на *-о,* закінченє *-ї,* по *р — і: в о́зері.* Горта́нні мягча́ть ся: *на я́блоцї.* Але де́коли в тих іменниках, а тако́ж в усї́х, закінчених в І-ім відм. на *є (е),* кінчи́ть ся сей відм. на *-у, -ю,* то зн. рівна́єсь III-ому, на пр.: *в війску, в місточку, на подвірю, на підда́шу.* Іменники закінчені на *е,* ма́ють в VII. де́коли *и,* на пр.: *на со́нцю* або́ *на со́нци, в по́ли, на підда́ши.*

§. 70. І-ий, IV-ий і V-ий відм. числа́ мн. рівні (порів. §. 68). Зміж іменників, закінчених на *е, є,* стої́ть в сїм відм. тілько по змя́гчених *а,* про́че же *я: підда́ша,* а́ле *подвіря, сонця́, поля́.*

§. 71. Число́ двійне́ кінчи́ть ся на *ї,* а по *р* і по змягч. на *і: дві о́зері, євангéлиї, кри́льцї.* Горт. мягча́ть ся: *дві я́блоцї.* Від іменн. на *е, є* ужива́єсь ч. дв. рідко.

Тілько ч. мн. або́ дв. ма́ють: *ви́ла, дрова́, ворота́, кри́жі, вії...* Від іменника *плече́* — є тілько ч. дв. *пле́чі.*

§. 72. II-ий відм. ч. м. не ма́є осібного закінченя, о́тже кінчи́ть ся на тверди́й, мягки́й, змя́гчений співзву́к або на *й: тїл, нарікань, подвір, підда́ш, сонць, євангéлий.* При тім перехо́дить *о, е* часто на *і, ї (по́ле, село́, ворота́ — піль, сїл, ворі́т).* Де́коли вставля́єсь *о, е,* на пр.: *вікно́, крильце́, яйце́,* II. в. ч. мн.: *віко́н, криле́ць, яє́ць.*

Де́коли прихо́дить закінч. *ів, їв (короме́сел* або́ *короме́слів, кри́жів, мо́рів, прислі́вїв...).* Сло́во *пле́чі* ма́є в II. відм. ч. мн. *плечи́й,* а в VI. ч. мн. *плечи́ма.*

§. 73. *Око і у́хо* відміня́ють ся в ч. мн. двоя́ко: коли́ *о́ко* означа́є вагу́ або́ міру, то відміня́є ся як *тї́ло (о́ка, ок, о́кам...).* Коли́ж означа́є *о́чи* в голові́, то ма́є: *очи́й, оча́м,* IV. і V. *о́чи,* VI. *оча́ми* або́ *очи́ма,* VII. *оча́х.*

Ухо відміня́є ся як *тї́ло,* коли́ означа́є у́хо збанка або́ лю́дске. Число́ мно́ге *у́ши* ужива́є ся тілько про лю́дскі у́ши і відміня́є ся тодї як *о́чи.*

§. 74. На́голос іде́ після I-ого відм. ч. од.; а́ле *вікно́...* ма́є ч. мн. *вікна, віко́н; ко́лесо...,* ч. мн. *коле́са; збі́же* ч. мн. *збіжа́...*

§. 75. **Взоре́ць четве́ртий.**

(Іменники сере́д. ро́ду, що розширя́ють пень, §. 28, 3, б).

Відмінок	На пи́тане	Число́ одини́чне	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	*ягня́* *лоша́*	*ягня́т-а* *лоша́т-а*
II.	чий? -я́ -є́?	*ягня́т-и* *лоша́т-и*	*ягня́т* *лоша́т*
III.	кому́? чому́?	*ягня́т-и, ягня́т-ї* *лоша́т-и, лоша́т-ї*	*ягнят-ам* *лоша́т-ам*
IV.	кого́? що?	*ягня́* *лоша́*	*ягня́т-а* *лоша́т-а*
V.	—	*ягня́* *лоша́*	*ягня́т-а* *лоша́т-а*
VI.	ким? чим?	*ягня́т-ем, ягн-я́м* *лоша́т-ем, лош-а́м*	*ягня́т-ами* *лоша́т-ами*
VII.	в кім? в чім?	*ягня́т-и, ягня́т-ї* *лоша́т-и, лоша́т-ї*	*ягня́т-ах* *лоша́т-ах*

Подібно як *ягня́*, відміня́ють ся: *гу́ся́, хлопя́, горня́*; подібно як *лоша́: курча́, дівча́*...

Прúмітки до взірця́ четвéртого.

§. 76. Відмінки I., IV. і V. іменників ро́ду серéдного в обóх числáх є собí рівні (гл. §. 68).

Імя́ відміня́ємо: II. *імя́* або́ *і́мен-и*, III. VII. *імю́* або́ *і́мени*, IV. V. = I., VI. *імя́м, і́менем*; ч. мн. I. *імя́* або́ *імена́*, II. *імéн*, III. *імя́м, імена́м*, IV. і V. = I., VI. *імя́ми, імена́ми*, VII. *імя́х, імена́х*. Так са́мо: *рамя́, сі́мя, ви́мя*...; подібно *тї́мя*, II. *тї́мя*, III. і VII. *-ю*, VI. *-ям*, ч. мн. *тї́мя́, тї́мї́в, тї́мя́м* і т. д.; (рідше ужива́єсь *тї́мени*... і т. д.).

На́голос як в I. в. ч. од.; але *імя́ — і́мени, імена́, імéн, імена́ми, імена́х*. Подібно *рамя́ — ра́мени, рамена́*. Проти́вно: *ви́мя, ви́мени*, але *вимена́* і т. д. як *імена́*. Скорóчені фóрми не змінúють нáголосу: *імя́, імю́, імéн* і т. д.

Іменники невідмíнні.

Чужі імена́ вла́сні.

§. 77. **Не відміня́ють ся** іменники: *аллілу́я, амі́нь, пів (= полови́на)*... і назви букв (*а, бе, ве* і т. д.. Лиш в дéяких відмінках ужива́ють ся: *перекíр (напереки́р), живцéм, рóбом.*

Не відміня́ють ся ча́сто також чужі імена́ вла́сні (§. 23, 1.), на пр.: *Анжу́, Сарду́, Поату́*...; інші чужі імена́ вла́сні відміня́смо після якóїсь відміни ру́ської, на пр.: *Цéзар, Цéзар-а*... як *лéвар*; *Трóя — як надíя.*

II. Прикмéтники.

§. 78. *Дóбрий отéць. Пи́льний у́чень. Зелéний гай. Студéна вода́ Холóдне лíто. Брáтів сад. Сестри́н пóяс.*

Бараня́чий ріг Лися́ шерсть Гу́сяче крило́.

Одні прикме́тники відповіда́ють ті́лько на пи́тане ***яки́й?*** — *до́брий, пи́льний, зеле́ний, студе́на. холо́дне* — о́тже вира́жають прикме́ту (гл. §. 22. 2); дру́гі відповіда́ють на пи́тане ***яки́й*** і ***чий?*** о́тже мо́жуть вира́жати по́при прикме́тї тако́ж посі́дане, на пр.: *бра́тів, сестри́н, бара́нїй, ли́ся, гу́сє.*

§. 79. *Іва́сь пи́льний. Петру́сь пильні́йший. Нико́ла на́йпильні́йший. Ха́та висо́ка, шко́ла ви́сша, це́рков на́йвисша.*

Порівнане іменників між собо́ю вира́жаємо **трома́** сте́пенями: пе́ршим *(пи́льний, висо́ка)*, дру́гим або́ ви́сшим *(пильні́йший, ви́сша)* і тре́тим, на́йвисшим *(на́йпильні́йший, на́йвисша).*

Дру́гий сте́пень тво́римо до́даном до пня прикме́тників наросткі́в ***-ьший*** або́ ***-ї́йший: ми́л-ий ми́л-ьший, мил-ї́йший, ясн-ї́йший, студен-ї́йший, свя-т-ї́йший.***

По гу́бних, горта́нних, сича́чих, зм'я́гчених, по ***р*** і по ***н*** додаємо ***-ший*** (без ***ь***), на пр.: *гру́б-ший, мя́к-ший, ни́з-ший, ду́ж-ший, ско́р-ший, ра́н-ший,* або́ ***-і́йший (-ї́йший),*** на пр.: *туп-і́йший, остр-і́йший.*

На́росток ***-ї́йший (-і́йший)*** ужива́ємо особли́во, щоб улекши́ти вимо́ву *(ясні́йший,* зам. *я́сний).* Ка́жемо часо́м тако́ж: *кра́щий* по́біч *кра́сший* (зам. *кра́сний),* *красні́щий* по́біч *красні́йший; доро́щий, ду́щий...*

Пе́ред ***-ший*** випада́ють ***к, ок, ек*** і ***н*** *(вузк-и́й — ву́з-ший; висо́к-ий — ви́с-ший; дале́к-ий — да́льший; кра́сн-ий — кра́с-ший);* ***г*** перехо́дить пе́ред ***-ший*** на ***ж*** *(убо́-г-ий — убо́ж-ший)* або́ випада́є *(мя́к-ший, ле́кший* — зам. *мя́гкий, ле́гкий).*

До́брий має II. сте́пень *лі́пший*, або́ *лу́чший*, злий — *гі́рший*, мали́й — *ме́ньший;* по́біч то́го ка́жемо тако́ж *добрі́йший (-і́щий), злі́йший, мали́йший;* вели́кий має ***бі́льший.***

Тре́тий сте́пень тво́римо, додаючи́ до дру́гого сте́пеня при́ставку ***най-*** *(**на́й**краснїйший* або́ ***на́й**красший)*...

Відмі́на прикме́тників.

§. 80. Прикме́тники ма́ють при відмі́нї і́нші закі́нченя, нїж і́менники.

Число́ одини́чне				
Відмінок	На пи́танє	Рід		
		му́жеский	же́ньский	сере́дний
I.	хто? що?	*до́бр-**ий***	*до́бр-**а***	*до́бр-**е***
II.	чий? -я́? -є́?	*до́бр-**ого***	*до́бр-**ої***	*до́бр-**ого***
III.	кому́? чому́?	*до́бр-**ому***	*до́бр-**ій***	*до́бр-**ому***
IV.	кого́? що?	*до́бр-**ий** (дім)* *до́бр-**ого** (коня́, чоловіка)*	*до́бр-**у***	*до́бр-**е***
V.	—	*до́бр-**ий***	*до́бр-**а***	*до́бр-**е***
VI.	ким? чим?	*до́бр-**им***	*до́бр-**ою***	*до́бр-**им***
VII.	в кім? в чім?	*до́бр-**ім***	*до́бр-**ій***	*до́бр-**ім***

I.	хто? що?	*гу́с-**їй***	*гу́с-**я***	*гу́с-**є***
II.	чий? -я́? -є́?	*гу́с-**ього***	*гу́с-**ьої***	*гу́с-**ього***
III.	кому́? чому́?	*гу́с-**ьому***	*гу́с-**їй***	*гу́с-**ьому***
IV.	кого́? що?	*гу́с-**їй** (клюв)* *гу́с-**ього** (пастуха́)*	*гу́с-**ю***	*гу́с-**є***
V.	—	*гу́с-**їй***	*гу́с-**ю***	*гу́с-**є***
VI.	ким? чим?	*гу́с-**їм***	*гу́с-**ьою***	*гу́с-**їм***
VII.	в кім? в чім?	*гу́с-**їм***	*гу́с-**їй***	*гу́с-**їм***

Число́ мно́ге (на всі три ро́ди)			
I.	хто? що?	*до́бр-і*	*гу́с-ї*
II.	чий? -я́? -є́?	*до́бр-их*	*гу́с-їх*
III.	кому́? чому́?	*до́бр-им*	*гу́с-їм*
IV.	кого́? що?	*до́бр-і (хати́, ко́нї, хлопя́та)* *до́бр-их (у́чеників)*	*гу́с-ї* *гу́с-їх*
V.	—	*до́бр-і*	*гу́с-ї*
VI.	ким? чим?	*до́бр-ими*	*гу́с-їми*
VII.	в кім? в чім?	*до́бр-их*	*гу́с-їх*

Прі́мітки.

§. 81. I-ий і V-ий відм. ч. од. кінча́ть ся в ро́дї му́ж. на *-ий, -їй.* Але де́які прикме́тники, особли́во сї, що означа́ють посїданє, не прийма́ють часо́м закінченя *-ий,* на пр.: *сестри́н* або́ *сестри́ний, здоро́в* або́ *здоро́вий, рад* або́ *ра́дий; о, е* перехо́дить притім в за́мкненім складї звича́йно на *і, ї,* на пр.: *бра́тів* або́ *бра́товий, учи́телїв* або́ *учи́телевий...* (гл. §. 10).

Такі прикме́тники закінчені на *н,* прийма́ють ча́сто пе́ред *н* в I. відм. ч. од. ро́ду му́жеского *е,* котре́ в усїх інших ви́дах звича́йно випада́є, на пр.: *голо́ден* або́ *голо́дний (голо́дного), Госпо́день* або́ *Госпо́днїй, го́ден* або́ *го́дний* і т. д.; а́ле: *спасе́н* або́ *спасе́ний.*

В ро́дї же́ньскім кінча́ть ся прикме́тники на *-а, -я,* рідше на *-ая, -яя (до́брая, гу́сяя);* в ро́дї сере́днім на *-е, -є,* рідше *-оє, -еє, -єє, (до́броє, до́бреє, гу́сєє)* Де́коли є *о* зам. *е,* так на пр. звича́йно ка́жемо: *го́дно, ви́нно,* не *го́дне, ви́нне.*

§. 82. IV. від. ч. од. ро́ду му́ж. ма́є закінченє двояке, після то́го, чи тово́римо про імена́ неживо́тні *(до́брий дім),* чи живо́тні *(до́брого коня́, гу́сього пастуха́),* пор. §. 34

§. 83. IV-ий відм. ро́ду же́ньск. кінчи́ть ся також на ***-ую -юю*** *(до́брую, гу́сюю).* VI-ий відм. р. ж. заміня́є часо́м ***-ою*** на ***-ов*** *(добро́в...).*

§. 84. I-ий відм. ч. мн. прикме́тників, що відповіда́ють на пи́тане я к и́ й, ма́є також закінченє ***-ії, -ії*** *(до́брії, гу́сії).*

§. 85. IV-ий відм. ро́ду му́ж. числа́ мн. ма́є також закінченє д в о я к е, після то́го, чи гово́римо про імена́ неживо́тні або́ про імена́ звіря́т, чи про осо́би, о́тже: *я ба́чив вели́кі доми́, я ба́чив вели́кі лиси́,* але *я мав до́брих учителі́в* (гл. §. 40). В ро́ді середні́м ка́жемо за́всіди: *я ба́чив до́брі хлопя́та* (IV. в. = I-ому).

§. 86. Подібно, як ***до́брий,*** відміня́ють ся: *тупи́й, гру́бий, ли́вий, хро́мий, бога́тий, тверди́й, ли́сий, бо́рзий, ку́ций, голосни́й, пе́ршій, ду́жий, могу́чий, завзяту́щий, бі́стрий, весе́лий.* Також сте́пені вищі: *кра́щий, краще́йший, кра́щий, на́ймильший, на́йстарший, на́йкраще́йший, на́йкращий...*

Подібно також: *здоро́в* або́ *здоро́вий (здоро́вого, здоро́вому...). здоро́ва, здоро́ве; гото́в, -а, -е; ла́скав, рад; та́тів, дїдів... (та́тового, дїдового* і т. д.), *та́това, дїдова, та́тове, дїдове; ковалїв (кова́левого...), кова́лева, кова́леве, учителїв...*

Подібно також: *вдови́н (вдови́ного, вдови́ному* і т. д.), *вдови́на, вдови́не; ви́нен* або́ *ви́нний (ви́н-ого, ви́нн-ому...), ви́нна, ви́нно* або́ *ви́нне; го́ден* або́ *го́дний (го́дного...), го́дна, го́дно (-е); голо́ден, я́сен* або́ *голо́дний, я́сний...; спасе́н (спасе́ного...), спасе́на, спасе́не* (або́: *спасе́нний, -а, -е), зеле́н* або́ *зеле́нний, зеле́на, зеле́не...*

Подібно як ***гу́сїй,*** відміня́ють ся: *їхній, їхня, їхнє* (від заіменника *їх*), *бара́нїй; ли́сїй* (від *ли́са*), *пе́сїй...; Госпо́день* або́ *Госпо́дній (Госпо́днього* і т. д.), *Госпо́дня, Госпо́днє.* Ка́жемо: *спі́дній, -я, -є, ве́рхній,*

вні́шній, бра́тній, си́ній..., або́ і з твердим закінченєм: *спі́дний, -а, -е, ве́рхний, вні́шний, бра́тний, си́ний...*

§. 87. Сї прикме́тники, що ужива́ють ся яко іменники, відміня́ють ся також після взірців: ***до́брий, гу́сій;*** на пр: *лїсни́чий, лю́тий* (місяць), *бли́жній* і т. д. (*лїсни́чого, бли́жнього*); *цїсаре́ва, братова́ (цїсаре́вої, братово́ї, цїсаре́вій* і т. д.): *при́дане* (= віно), *Княже, Ха́бе (при́даного, Княжого, Ха́бйого).* В ро́ді же́ньскім і сере́днім ужива́ємо де́коли закінчень іменників, на пр.: *цїсаре́ви* по́біч *цїсаре́вої, Княжа* по́біч ***Княжого.***

Імена́ вла́сні на ***-ів, -їв,*** відміня́ють ся все як іменники, на пр.: *Костома́рів, Ковалїв* — II. *Костома́рова, Кова́ле́ва,* III. *Костома́рову, Кова́ле́ву* і т. д.

III. Числівники́.

§. 88. *Оде́н дуб. Дві топо́лї. Пять сосо́н. Прийшли́ оба́ (обидва́).*

Пе́ршій раз. Дру́га годи́на. Се́мій жнець.

Одно́, дво́є... че́тверо... (люди́й). Прийшли́ обо́є.

Ходи́ть по одно́му, по два..., по два́йцять (по дво́є, по тро́є..., по два́йцятеро...).

Одна́кий (одна́ковий) спо́сіб, двояка, троя́ка ми́ра. Двоїста, троїста музи́ка. Подві́йна, потрі́йна, почві́рна робо́та. Однокра́тний, двокра́тний, одинайцятикра́тний.

Раз (два ра́зи, три ра́зи...); двічи, трі́чи, подві́йно, потрі́йно, почві́рно, двакро́ть (двокра́т), трикра́т, стокра́т... (двокра́тно, трикра́тно...). Упе́рве, у дру́ге, впе́рве, вдру́ге)..., у пя́то...

Числівники́ відріжня́ємо:

1. головні́, котрими відповіда́ємо на пи́тане ***кі́лько?*** і вира́жаємо число́ осіб або́ ре́чий, на пр.: *оде́н, два, оба́, (обидва́)..., пять.., сто..; ти́сячі* або́ *ти́сяча, мілїо́н;*

2. порядкові, котри́ми відповіда́ємо на пи́тане к о-трий?, котри́й з ряду́? на пр.: *пе́рший, дру́гий... деся́тий, со́тний, ти́сячний, мілїоно́вий;*

3. числівники́ збірні *(одно́, дво́є, обо́є, пя́теро, одина́йцятеро, два́йцятеро тро́є)..*, на пи́тане кількó ро?;

4. числівники́ подїлові *(по одно́му, по два...)* на пи́тане по кі́лько?;

5. числівники́ мно́жні *(одна́кий, двоя́кий, подві́йний, двоїстий, двокра́тний...)*, на пи́тане кількора́кий? кількокра́тний?;

6. Прислівники́ числові *(раз, двічи, три́чи, двокра́т, впе́рве...);*

7. Числівники́ неозна́чені *(кі́лька, доси́ть, кількана́йцять, кількадеся́ть...)*, коли́ не ка́жемо то́чно, кі́лько чого́ є; сюди́ нале́жать по ча́сти і такі́ прислівники́ прикме́тників, як *ма́ло, бога́то...*

Відмі́на числівників.

Ч. 89. Числівники́ головні́. Числівни́к *оде́н, одна́, одно́* відміня́є ся пі́сля взірця́ прикметнико́вого ***до́брий,*** тільки *е* випада́є у всіх і́нших ви́дах: *одна́, одно́; одно́го, одно́ї, одно́го; одно́му, одні́й, одно́му...;* ч. мн.: *одні́, одни́х* і т. д. Так са́мо *два́йцять оде́н... сто оде́н, два́йцять одна́, сто одно́; два́йцять одно́го, сто одно́ї* і т. д.

Числівники́ головні́: *два (ду́би), дві (ри́бі), дві (селї́*, або́ також *два се́ла), оба́, обі́, обидва́, обидві́, три, чоти́ри* відміня́ють ся в да́льших відмінках на в сї три ро́ди одна́ково:

II. в. *двох, обо́х, обидво́х, трох, чотиро́х;*

III. в. *двом, обо́м, обидво́м, тром, чотиро́м;*

IV. в. = I-ому; тільки при му́жеских імена́х осіб рівна́єсь сей відм. II-ому, на пр.: *двох чоловіків, воєво́дів,* (пор. §. 40);

V. в. = І-ому;

VI. в. *двома́, обома́, обидвома́, трома́, чотирома́* (або й *чотирма́*);

VII. в. = ІІ-ому.

Числа́ одини́чного, розумі́є ся, нема́.

§. 90. Числівники́ *пять* до *девятьдесять де́вять*, закінчені на *-ть*, мо́жна відміня́ти двоя́ко, або́ після взірця́ тре́того іменників же́ньских (як *часть*, §. 57), о́крім відм. V-ого і VI-ого, або́ тако́ж подібно, як *два, три*...

Відмінок	Число́ одини́чне		
I.	*пять* *шість*	*сїм*	*вісїм*
II.	*пяти́, пятьо́х* *шести́, шестьо́х*	*семи́, семо́х*	*осьми́, осьмо́х*
III.	*пяти́, пятьо́м* *шести́, шестьо́м*	*семи́, семо́м*	*осьми́, осьмо́м*
IV.	*пять*	*сїм*	*вісїм*
V.	*пять*	*сїм*	*вісїм*
VI.	*пятьма́* *шістьма́*	*сїмма́, семома́*	*вісїмма́, вісьмома́*
VII.	*пяти́, пятьо́х* *шести́, шестьо́х*	*семи́, семо́х*	*осьми́, осьмо́х*

В VI. відм. ужива́єсь рідше *пя́тию, пя́тю*.

V. = І. (кли́чемо на пр.: *ви пять, ході́ть сюди́!*).

§. 91. *Со́рок* і *сто* звича́йно зістаю́ть ся невідмінні (*до со́рок люди́й, до сто люди́й*); а́ле ка́жемо тако́ж в ІІ-ім відм.: *сорока́* і *ста, сот* (*сорока́, ста люди́й; двох, трох... сот*); часо́м ужива́ємо від *сто* тако́ж відм. III. ч. мн. *стам* і VI. *стома́*.

Подібно: *двіста, три́ста, пятьсо́т, девятьсо́т*; ка́жемо: *пятисо́т* або́ *пятьсо́т люди́й*...

§. 92. *Ти́сяч (ти́сячa)* відміня́є ся або́ пі́сля взірця́ *часть* (§. 57.) або́ пі́сля взірця́ *ро́жа* (§. 48.): II. і III. *ти́сячи* або́ *ти́сячі*, IV. *ти́сяч* або́ *ти́сячу*, V. *ти́сячи* або́ *ти́сяче*, VI. *ти́сячию (-ею)*, VII. *ти́сячи (-і)*; ч. мн.: *ти́сячи (-і)*, *ти́сячий* або́ *ти́сяч*, *ти́сячам*, IV. і V. в. = I-ому, *ти́сячами*, *ти́сячах*.

§. 93. Числівники́ збірні (*че́тверо*, *пя́теро* і т. д.) лиша́ють ся або́ невідмінні (*дванайцятеро лю́дям...*) або́ прибира́ють в да́льших відмінках закінченя: *-ерох*, *-ером*, *-ерома*, *-ерох* на пр.: *че́тверох хат*, *до че́тверо люде́й*, *пя́тером* або́ *пя́теро лю́дям*, *се́мерома* або́ *се́меро снопа́ми*, *при де́вятерох лю́дях*...

§. 94. Числівники́ порядкові і мно́жні (*пе́рший*, *дру́гий*, *тре́тий*..., *со́тний*, *ти́сячний*... *одна́кий*, *деоїстий*...) відміня́ють ся як прикме́тники (§. 80).

IV. Займенники.

§. 95. *Іва́сь пи́ше. Хто пи́ше? — Іва́сь.* Пока́зуючи на *Івася́*, мо́жемо сказа́ти: ***Він пи́ше***, — *Іва́сь* сам про се́бе відповість: ***Я пи́шу***. (Гл. §. 22, 4).

1. ***Я пи́шу, ти чита́єш, він (она́, оно́) біга́є; ми пи́шемо, ви чита́єте, они́ біга́ють.***

Ті займенники, що ними вка́зуємо або́ на свою́ осо́бу або́ на осо́бу то́го, що до не́го гово́римо, або́ на осо́бу то́го, що про не́го гово́римо, зову́ть ся займенники особові́. (Пе́рша, дру́га, тре́та осо́ба).

2. ***Ми́ю ся. Ти ба́виш ся. Він (она́, оно́) тру́дить ся... Беру́ собі́ я́блоко. Беремо́ собі́ я́блоко...***

Займенник, що звертає́ дійство́ до тої само́ї осо́би, котра́ щось ро́бить, зове́ ся зворо́тний. (*Я — собі́, ти собі́, він собі́, ми собі́, ви собі́, они́ собі́...*; в нїме́цкім ина́кше: ich nehme mir, du sammelst dir, er sammelt

sich, wir nehmen uns, ihr nehmet euch, sie sammeln sich.

3. ***Мій*** *образо́к.* ***Твоя́*** *табли́чка...* ***Мій, моя́, моє́, твій, свій, наш, ваш, ї́хнїй.***

Заіменники, означа́ючі чиє́сь посї́данє, о́тже такі́, що кому́сь щось присво́юють, зову́ть ся присво́юючі.

4. ***Сей, отсе́й*** *хло́пець.* ***Ся, отся́*** *сла́ва.* ***Той, отто́й*** *дім;* ***тамто́й*** *сад;* ***сам (сами́й), той сам, той же, таки́й*** *чолові́к...*

Заіменники, що ни́ми вка́зуємо на осо́би або́ рі́чи, зову́ть ся вка́зуючі.

5. *Був ту чолові́к, про* ***котро́го*** *ми вче́ра говори́ли. Нїчо́ не ма́є,* ***хто*** *нїчо́ че́сно не зароби́в. Пропа́ло,* ***що*** *в во́ду впа́ло.*

Заіменники, що відно́сять ся до кого́сь або́ до чого́сь, попере́ду на́званого, назива́ють ся відно́сні *(чолові́к — про* ***котро́го;*** *нїчо́ не ма́є* ***сей, хто...).***

6. ***Хто*** *прийшо́в?* ***Що*** *ста́ло ся?* ***Котри́й*** *з вас се зроби́в?* ***Яка́*** *се кни́жка?* ***Чий*** *реміне́ць?* ***Що за*** *оде́н?* ***Кі́лько*** *вас?*

Заіменники, що ни́ми пита́ємось, зову́ть ся пита́йні.

Заіменники *котри́й, -а́, -е́* і *хто, що* мо́жуть бу́ти часо́м відно́сні, часо́м пита́йні.

7. Заіменники, що не вка́зують на яку́сь то́чно озна́чену осо́бу або́ річ, зову́ть ся неозна́чені: *весь, вся́кий, ко́ждий, і́нший, нїя́кий, хтонебу́дь...*

Відмі́на заіменників.

§. 96. В відмі́нї заіменників відріжня́ємо осі́бно відмі́ну заіменників особови́х і заім. зворо́тного — і відмі́ну про́чих заіменників.

І. Займенники особові і займенник зворо́тний.

Від-мінок	На пи́танє	Число́ одини́чне	
		Осо́ба І.	Осо́ба ІІ.
І.	хто? що?	*я*	*ти*
ІІ.	чий? -я́? -є́?	*мене́*	*тебе́*
ІІІ.	кому́? чому́?	*мені́*	*тобі́*
ІV.	кого́? що?	*мене́*	*тебе́*
V.	—	*я*	*ти*
VІ.	ким? чим?	*мно́ю*	*тобо́ю*
VІІ.	в кім? в чім?	*мені́*	*тобі́*

Від-мінок	На пи́танє	Число́ одини́чне			
		Осо́ба ІІІ. (ро́ду м., ж. і с.)			З. зворо́тний
І.	хто? що?	*він*	*она́*	*оно́*	—
ІІ.	чий? -я́? -є́?	*є́го*	*є́ї*	*є́го*	*себе́*
ІІІ.	кому́? чому́?	*є́му*	*їй*	*є́му*	*собі́*
ІV.	кого́? що?	*є́го*	*її, (є́ї)*	*є́го*	*себе́, ся*
V.	—	—	—	—	—
VІ.	ким? чим?	*ним*	*не́ю*	*ним*	*собо́ю*
VІІ.	в кім? в чім?	*нім*	*ній*	*нім*	*собі́*

Від-мінок	На пи́танє	Число́ мно́ге		
		Осо́ба І.	Осо́ба ІІ.	Осо́ба ІІІ.
І.	хто? що?	*ми*	*ви*	*они́*
ІІ.	чий? -я́? -є́?	*нас*	*вас*	*їх*
ІІІ.	кому́? чому́?	*нам*	*вам*	*їм*
ІV.	кого́? що?	*нас*	*вас*	*їх*
V.	—	*ми*	*ви*	—
VІ.	ким? чим?	*на́ми*	*ва́ми*	*ни́ми*
VІІ.	в кім? в чім?	*нас*	*вас*	*них*

Коли́ до заіменника особового́ належить прийменник, то ужива́ємо в II-ім, III ім і IV-ім відм. обо́х чисе́л тре́тої осо́би — за́мість *єго́, єму́, єго́ — єї, їй, єї, — їх, їм, їх*, — ви́дів тро́хи відмінних, а іме́нно додаємо на початку́ ***н.*** Отже ка́жемо: *не́го, не́му, не́го, не́ї, нїй, не́ї (ню), них, ним, них*, на пр.: *іду́ до не́го, говорю́ до них, назу́стріч нїй.*

Ка́жемо одна́кож: *до єго́ ба́тька, до їх до́му*, бо прийменник тут належить до яко́гось іменника, а не до заіменника, на пр.: *до ба́тька єго́* (*до* належить до іменн. *ба́тька*, не до заіменника *єго́*). Уживаємо ви́ду без ***н*** тако́ж тоді́, коли́ прийменник поста́влений по заіменнику: ***єму́ напро́тив, їй назу́стріч...***

При прийменниках зміня́ється та́кож на́голос заіменників: *до ме́не, до те́бе*, але: *веди́ мене́, про́шу тебе́.*

За́мість: *мені́, мене́, тобі́, тебе́, єго́, єму́, єї, собі́, себе́* ка́жемо тако́ж з ме́ншим при́тиском: *ми, мя, ти, тя, го, му, ї, ми, ся (сь)*, на пр.: *заклі́ч го сюди́*; але *заклі́ч єго́, не тамто́го; пильну́й ся*, але *пильну́й себе́, не мене́.*

§. 97. **2. Заіменники вка́зуючі:** *той, сей.*

Від-мінок	На пи́тане	Число́ одни́нне		
I.	хто? що?	*той*	*та (та́я)*	*то, те (то́є, те́є)*
II.	чий? -я́? -є́?	*того́*	*то́ї*	*того́*
III.	кому́? чому́?	*то́му*	*тій*	*то́му*
IV.	кого́? що?	*той (дім) того́ (коня́)*	*ту (ту́ю)*	*то, те (то́є, те́є)*
V.	—	—	*та*	*то, те*
VI.	ким? чим?	*тим*	*то́ю*	*тим*
VII.	в кім? в чім?	*тім*	*тій*	*тім*

Відмінок	На пи́тає	Число́ одни́ни́чне		
I.	хто? що?	*сей*	*ся*	*се (сéя)*
II.	чий? -я? -é?	*сéго*	*сéї*	*сéго*
III.	кому́? чому́?	*сéму*	*сій*	*сéму*
IV.	кого́? що?	*сéй, сéго*	*сю*	*се*
V.	—	*сей*	*ся*	*се*
VI.	ким? чим?	*сим*	*сéю*	*сим.*
VII.	в кім? в чім?	*сїм*	*сій*	*сїм*

Відмінок	На пи́тає	Число́ мно́ге	
I.	хто? що?	*ті (тíї)*	*сї (сíї)*
II.	чий? -я? -é?	*тих*	*сих*
III.	кому́? чому́?	*тим*	*сим*
IV.	кого́? що?	*ті (кóнї)* *тих (людúй)*	*сї (сих)*
V.	—	*ті*	*сі*
VI.	ким? чим?	*тúми*	*сúми*
VII.	в кім? в чім?	*тих*	*сих*

Замість *сéго, сéму, сéї, сéю* говóрить ся такóж чáсто: *сьóго, сьóму, сьóї, сьóю.*

Говóрять і пúшуть такóж: *цей, ця, це, цьóго...*; *сесь, сеся́, сесé* і в числї мнóгім: *сесї, сесúх* і т. д.

На Україні значúть *той* тíлько, що *тамтóй (на тім свíтї* — то зн. *на тамтім свíтї*, то зн.: по смóрти).

Так, як *той, сей*, відмінúють ся: *тамтóй, оттóй тот, тамтóт, (тóго, тамтóго...)*; *отсéй.*

§. 98. Подíбно, як *той, сей*, відмінúють ся такóж заімéнники присвóйовчі: *мій, твій, свій*; *мой, моé...*

II. в. ч. од.: *мóго, (моéго), мої (моєї), мóго (моéго)*; *твóго (твоéго), твої (твоєї), твóго (твоéго)*; *свóго (своéго)...*

III. в. *мóму (моéму), мої, мóму (моéму)*; *твóму (твоéму)...*

IV. в. *мóго (моéго — кого, брáт:), мій (дíм), мою, моé...*

V. в. = I-ому.

VI. в. *моїм, моєю, моїм...*

VII. в. *в моїм, моїй, моїм...*

В ч. мн.: *мої*, II. *моїх*, III. *моїм*, IV. *мої доми́ (моїх братів)*, V. = I., VI. *моїми*, VII. *моїх*

Наш, ваш відміня́ють ся зо́всім як *той (на́шого* і т. д.).

Чий, чия́, чиє́ відміня́ють ся: в ч. од. *чийо́го, чиє́ї, чийо́го; чийо́му, чию́, чийо́му; чий (дім), чийо́го (коня́), чию́, чиє́;* V. = I-ому. VI. *чиїм, чиє́ю, чиїм;* VII. *чиїм, чиї́й, чиїм;* в ч. мн. для всіх ро́дів: *чиї́, чиї́х, чиї́м, чиї́ (чиї́х* для осіб муж. ро́ду, на пр.: *чиї́х люди́й), чиї́, чиї́ми, чиї́х.*

§. 99. Заіменники пита́йні *хто? що?* відміня́ють ся: *кого́, чого́; кому́, чому́; кого́, що;* V. = I-ому; VI. *ким, чим;* VII. *(в) кім, (в) чім;* числа́ мно́гого нема́.

§. 100. Заіменник неозна́чений *весь, вся, все (увесь, уся́, усе́)* відміня́є ся в ч. од. як *сей: все́го, все́ї, все́го* і т. д.; ті́лько VI. в. р. муж. і сер. звучи́ть *всїм* (не *всім);* в. ч. мн. явля́є ся тако́ж всю́ди ***ї; всї,*** *всїх...;* в VI. відм. ч. мн. ка́жемо *всїми* або́ ***всїма́.***

Заімен. неозна́чені: *хтось, щось, чийсь* відміня́ють ся як *хто, що, чий* з дода́ним на кінци́ ***сь*** *(кого́сь, чого́сь, чийо́гось...). Кі́лька, бага́то, доси́ть...* зіста́ють невідмінні; ка́жемо одна́кож де́коли: *кількох, бага́тьох...*

§. 101. Заіменники відно́сні і пита́йні: *котри́й, яки́й* і всі про́чі, закінчені прикметнико́во, відміня́ють ся як прикме́тники, §. 80.

За́місць заім. відно́сного (не пита́йного) *котри́й, котра́, котре́,* ужива́ємо звича́йно заіменника відно́сного ***що*** і додаємо до не́го відповідний відмі́нок заіменника особово́го; на пр.: зам. *я,* ***котро́го*** *ви до́бре зна́єто* — мо́жна сказати: *я,* ***що мене́*** *ви до́бре зна́єте; чоловік, котро́му ві́римо — що є́му ві́римо; котри́х — що їх* і т. д.

При відм. I-ім заіменник особови́й звича́йно опуска́ємо, на пр.: *чоловік,* ***котри́й*** *тут був — чоловік,* ***що***

(він) тут був. Про неозна́чені осо́би ужива́ємо тако́ж відно́сного заіменника ***хто*** (без заіменника особово́го) або́ ***той, хто*** (про осо́би), ***той, що*** (про осо́би і ре́чи), на пр.: *помо́жи́ (помо́жіть), хто в Бо́га ві́рить; най іду́ть, хто хо́че (той, хто хо́че* або́ *ті, що хотя́ть).*

V. Дієслова́.

§. 102. ***Я*** *чита́ю.* ***Ти*** *хо́диш.* ***Він*** *пи́ше. Вода́ тече́.* ***Ми*** *несемо́.* ***Ви*** *кладете́.* ***Они́*** *слу́хають. Топо́лі шумя́ть.*

При дієсло́ві відріжня́ємо осо́би — пе́ршу, дру́гу і тре́ту, а то в обо́х числа́х (числі́ од. і мн.).

Свита́є, смерка́є, греми́ть... Такі́ дієслова́, що їх ужива́ємо ли́ше́ в тре́тій осо́бі, зову́ть ся неособові́.

§. 103. *Я* ***пуска́ю, я пуска́в, я бу́ду пуска́ти*** *— пта́шка. Я* ***пу́щу, я пусти́в*** *пта́шка. — Ти* ***ска́чеш, ти скака́в, ти бу́деш скака́ти. Ти ско́чиш, ти ско́чив.*** *— Ви* ***сі́да́ли, они́ сі́ли.*** *— Они́* ***чита́ли, ви прочита́ли.***

Одні́ дієслова́ вира́жають таке́ дійство́, що зача́ло ся і або́ відбува́є ся або́ відбува́ло ся або́ бу́де відбува́ти ся — а́ле не зна́ти, чи дійшло́ або́ чи дійде́ до кінця́, так, що не мо́жна сказа́ти, чи оно́ доко́нує ся; на пр.: *я пуска́ю, бу́ду пуска́ти* — а́ле не зна́ю ще, чи (цілко́м) *пу́щу; ти пуска́в* — а́ле я не зна́ю ще, чи ти вже *пусти́в.*

Ті дієслова́, що вира́жають дійство́ недоко́нане, зову́ть ся недоко́нані, напр.: *пуска́ти, скака́ти, сі́да́ти, чита́ти.* Ті, що вира́жають дійство́ доко́нане, зову́ть ся доко́нані, на пр.: *пусти́ти, ско́чити, сі́сти, прочита́ти.* Порівна́йте з собо́ю: *ки́дати — ки́нути; мина́ти — мину́ти; не́сти — зане́сти, від-, пере-, до-, ви-, з-не́сти;* і т. д.

§. 104. *Я чита́ю, я чита́в, я* ***бу́ду*** *чита́ти. Ластівки́* ***лі́та́ють****, ластівки́* ***лі́та́ли****, ластівки́* ***бу́дуть*** ***лі́та́ти.***

Я прочита́ю, я прочита́в, я прочита́в бу́в. Ластівки́ прилетя́ть, ластівки́ прилетї́ли, ластівки́ бу́ли прилетї́ли.

Окрім осіб і чисе́л відріжня́ємо при дієслова́х ще тако́ж і троя́кий час дійства́: тепе́рішний (*я чита́ю* — тепе́р), мину́вший (*я чита́в, я прочита́в, я був прочита́в* — се вже мину́ло) і час буду́чий (*я бу́ду чита́ти, я прочита́ю* — се насту́пить в буду́чности).

Після то́го, чи яке́ дїєсло́во доко́нане, чи недоко́нане, відріжня́ємо в часї́ мину́вшім дійство́ троя́ке: мину́вше недоко́нане (*я чита́в, ластівки́ лїта́ли*), мину́вше доко́нане (*я прочита́в, ластівки́ прилетї́ли*) і да́вно мину́вше (*я вже був прочита́в...*); в часї́ буду́чім відріжня́ємо тако́ж дійство́ недоко́нане (*я бу́ду чита́ти*), і доко́нане (*я прочита́ю...*).

Час тепе́рішний дїєслів недоко́наних виража́є, що щось вла́сне тепе́р (в теперішности) відбува́є ся. Дїєслова́ доко́нані виража́ють нато́місць за́всїди, що щось або́ доконає ся або́ вже докона́ло ся, о́тже відно́сять ся все лише́ або́ до буду́чности або́ до мину́вшости, а часу́ тепе́рішного не ма́ють. Що тепе́р відбува́є ся, то не мо́же бу́ти доко́нане, длято́го дїєслова́ доко́нані не ма́ють власти́вого часу́ тепе́рішного. *Я чита́ю, ластівки́ лїта́ють* — тепе́р; *я прочита́ю, ластівки́ прилетя́ть* — в буду́чности; *я чита́в, я прочита́в, ластівки́ летї́ли, ластівки́ прилетї́ли* — тут всї чоти́ри дїйства відно́сять ся до мину́вшости.

§. 105. *Ти, Іва́сю, пи́шеш. Іва́сю, пиши́! Ти, Іва́сю, писа́в би, коли́б мав перо́.*

Ви чита́єте. Чита́йте! Ви чита́ли би, коли́б ма́ли кни́жку.

В усїх тих примірах па́ємо ту саму́ осо́бу дру́гу (раз в числї́ од., дру́гий раз в числї́ мно́гім), а́ле не все спо́сіб ви́сказу є той сам: 1) раз виска́зуємо по про́сту, що щось дїє ся (спо́сіб при́мий *пи́шеш, чита́єте*); 2) дру́гим разом приказуємо, щоби щось дїяло ся (спо́сіб прика-

зови́й: *пиши́, чита́йте);* 3) тре́тим разо́м виска́зуємо дїйство́ так, що уважа́ємо єго́ лише можли́вим, поду́маним, пе́вним, таки́м, що лише́ могло́ би відбу́ти ся, а́ле ще не відбува́є ся (спо́сіб можли́вий: *ти Іва́сю писа́в би... Ви чита́ли би...).*

Спо́сіб пря́мий ужива́є ся у всїх часа́х *(пи́шу, писа́в, бу́ду писа́ти...).* Спо́сіб приказови́й ужива́є ся лише́ в часї́ тепе́рішнім *(пиши́, пиші́м, пиші́ть).* Спо́сіб можли́вий ужива́є ся лише́ для дво́х часі́в: тепе́рішного *(я писа́в би* — тепе́р) і мину́вшого *(я був би писа́в).*

§. 106. *Плуги́ ора́ли ни́ву. Ни́ва була́ о́рана плуга́ми. — Як воли́ не хотя́ть роби́ти, то бу́дуть би́ті.*

Коли́ в ре́ченю дїйство́ дїєсло́ва перехо́дить від пі́дмету на яку́сь і́ншу осо́бу або́ річ, то таке́ дїєсло́во зовемо́ пере́хідним: *плуги́ ора́ли* — їх о́ранє переходи́ло на *ни́ву.* Осо́ба або́ річ, що на не́ї перехо́дить дїйство́ пере́хідного дїєсло́ва, зове́ ся пре́дметом дїйства́ *(ни́ва),* а таки́й пі́дмет і таке́ дїйство́ зовемо́ дїя́льним *(ора́ти).*

Коли́ж дїйство́ не перехо́дить від яко́гось пі́дмету на пре́дмет, а́ле сам пі́дмет ре́ченя прийма́є дїйство́ на се́бе від яко́гось дру́гого, тодї́ і пі́дмет і дїйство́ зову́ть ся страда́льні *(ни́ва була́ о́рана, воли́ бу́дуть би́ті).* Дїйство́ не вихо́дить тут від пі́дмету, а́ле перехо́дить (сплива́є) на не́го: *ни́ва* і *воли́* прийма́ють на се́бе дїйство́ від кого́сь дру́гого.

При перемі́нї дїйства́ дїя́льного на страда́льне стає́ ся пре́дмет дїйства́ пі́дметом: *плуги́ ора́ли ни́ву* (= пре́дмет) — *ни́ва* (= пі́дмет) *була́ о́рана плуга́ми...*

Ви́дів дїйства́ страда́льного ужива́ємо одна́кож рі́дко в ру́скій мо́ві, особли́во в часї́ тепе́рішнім; на пр.: не ка́жемо: *там є ста́влений дім,* а́ле ка́жемо: *там*

ста́влять дім. Волимо́ ви́разити ту саму́ га́дку дїйство́м дія́льним.

§. 107. *Дити́на* ***спить.*** *Потік* ***шуми́ть.*** *Птах* ***лети́ть.***

Такі́ дієслова́, що їх дїйство́ — хоч від них вихо́дить — не мо́же перейти́ на яку́сь дру́гу осо́бу або́ річ, зову́ть ся непере́хідні *(спить, шуми́ть, лети́ть).* Непере́хідні дієслова́ не мо́жуть ма́ти пре́дмету: не мо́жемо кого́сь дру́гого *спа́ти, шуміти, летїти.* Отсї дієслова́ не мо́жуть тако́ж ма́ти ви́дів дїйства́ страда́льного.

§. 108. *Я хвалю́ Івася́. Іва́сь хвали́ть* ***ся.*** *— Ми́ємо ру́ки. Ми́ємо* ***ся*** *рука́ми. — То́му, що зблуди́в, хлопя́ показа́ло доро́гу. Коли́ ві́тер розігна́в хма́ри, показа́ло* ***ся*** *со́нце. — Не кай* ***ся*** *ра́но вста́ти. Не бій* ***ся*** *робо́ти. Сороми́ся зло́го.*

Дієслова́ пере́хідні, сполу́чені з заіменником ***ся,*** що їх дїйство́ вихо́дить від пі́дмету, а́ле до не́го само́го знов поверта́є, зову́ть ся зворо́тними: *хвалю́ — хвалю́* ***ся,*** *ми́ю — ми́ю* ***ся,*** *пока́зую — пока́зую* ***ся...***

Такі́ж дієслова́, що не ужива́ють ся ні́коли без заіменника ***ся,*** зову́ть ся заіменниковими́, на пр.: *ка́ю* ***ся,*** *бою́* ***ся,*** *сором'ю* ***ся...*** *стида́ю* ***ся...*** Не ка́жемо ні́коли без ***ся:*** *ка́ю, бою́...,* а́ле додаємо все ***ся.***

§. 109. 1. *Дити́на* ***їсть.*** *Дити́на не хо́че* ***їсти.*** *В шко́лї учимо́ ся писа́ти, чита́ти, числи́ти і користа́ти з рі́жних і́нших нау́к.*

2. *Бог* ***зна́є*** *на́ші дїла́ і самі́ думки́ на́ші. Бог* ***зна́ючий*** *на́ші дїла́, зна́ючий самі́ думки́ на́ші, не потерпи́ть ніяко́ї непра́вди. — Хто не зазна́в бі́ди, не зазна́в і добра́. Не* ***зазна́вший*** *бі́ди, не зазна́в і добра́. — В осени́ ли́сте* ***пожо́вкло;*** *земля́ укри́ла ся* ***пожо́вклим*** *ли́стєм. Ученик відложи́в* ***написану*** *зада́чу. — Те́плий кожу́х, та не на ме́не* ***шитий.***

Окрім таки́х ви́дів дїєслів, що відно́сять ся до яко́їсь одно́ї осо́би, ч. од. або́ мн., пе́ршої, дру́гої або́ тре́тої, відріжня́ємо ще імена́ дїєслововi, що не відно́сять ся до яко́їсь одно́ї осо́би; на пр.: *ї́сти, писа́ти, чита́ти...*, *зна́ючий, -а, -е; зазна́в, -ла, -ло; зазна́вший, -а, -е, пожо́вклий, -а, -е; напи́саний, -а, -е; ши́тий, -а, -е.*

Імена́ дїєслововi зближа́ють ся своїм значінєм або́ до іменників або́ до прикме́тників.

1. Імя́ дїєслововé *ї́сти* зближа́є ся до іменника, на пр.: *зачина́ю ї́сти.* — тут дїєсло́во *ї́сти* є пре́дметом дїєсло́ва *зачина́ю,* порів. *зачина́ю робо́ту; — ї́сти (є) до́бре лише́ тодї́, коли́ чоловік спра́вдї голо́дний* — тут *ї́сти* є підметом ре́ченя. Такі ви́ди дїєслів зовемо́ дїєіменниками.

2. Такі знов ви́ди дїєслів, що не ма́ють осібних закінчень для осіб, а́ле ма́ють — так як прикме́тники — закінченя для ро́дів (му́жеского, же́ньского, сере́дного) і чисе́л (одини́чного і мн.), зову́ть ся дїєприкме́тниками, на пр.: *я, ти, він, — зна́ючий, она́ — зна́юча, оно́ — зна́юче; ми, ви, они́ — зна́ючі; зазна́в, зазна́ла, зазна́ло; зазна́вший...* Дїєприкме́тники мо́жуть бу́ти дїя́льні, на пр.: *зна́ючий,* то значи́ть: сей, що сам зна́є щось — або́ страда́льні, на пр.: *напи́саний,* то значи́ть: сей, що є напи́саний від кого́сь дру́гого...

§. 110. *Хло́пець упа́в, ідучи́ до до́му. Не спита́вши бро́ду, не йди у во́ду. Несподї́вано приї́хали ба́тько.*

Дїєприкме́тники мо́жемо заміни́ти в прислівники́, на пр.: *іду́чий, -а, -е,* — а *ідучи́; спита́вший, -а, -е* — а *спита́вши; несподї́ваний, -а, е* — а *несподї́вано.* Такі невідмінні види дїєприкме́тників зовемо́ дїєприслівниками.

Відмі́на дїєсло́ва.

§. 111. Для відміни дїєслів тре́ба зна́ти два головні ви́ди: 1) час тепе́рішний *(пита́-ю, пас-у́, дару́-ю,*

жд-у, рі́ж-у, хвал-ю́, терп-лю́) і 2) дієіменник *(пита́-ти, на́с-ти, дарува́-ти, жда́-ти, рі́за-ти, хвали́-ти, терпі́-ти).*

Час тепе́рішний кінчи́ть ся в 1. ос. ч. од. на ***-у,*** на пр.: *нас-у́.* По самозву́ках або́ по мягкім співзву́ку стоїть ***-ю,*** на пр.: *пита́-ю, хвал-ю́ (хваль-у).* По змя́гченнх гу́бних стоїть ***-лю,*** на пр.: *терп-лю́, гу́б-лю* (за́мість *терпю́ = терп-йу, гу́блю = губ-йу*).

Дієіменник кінчи́ть ся на ***-ти,*** на пр.: ***пита́-ти, терпі́-ти, на́с-ти.*** Коли́ пе́ред закінченєм ***-ти*** стоїть горта́нний співзву́к, тоді́ ма́ємо тут ***-чи*** (гл. §. 17.), на пр.: *бічи́* зам. *бігти́, печи́* зам. *пекти́.*

§. 112. Від часу́ тепе́рішнього 2. ос. ч. од. тво́римо, по відки́неню закінчення ***-єш, -иш, (єш, їш),*** отсї ви́ди:

1. спо́сіб приказови́й, закінчений на ***-и,*** а по самозву́ках на ***-ї,*** на пр.: *пита́-ї,* зам. *пита́-и, нас-ї́, дару́-ї́, жд-и, хвал-ї́, терп-ї́;*

2. дієприкме́тник дія́льний часу́ тепе́рішнього, закінчений на ***-учий,*** по самозву́ках ***-ючий*** або́ ***-ячий,*** на пр.: *пита́-ючий, нас-у́чий, дару́-ючий, жд-у́чий, рі́ж-учий; хвал-я́чий.* — Коли́ додаєсь закінченє ***-учий, -ючий,*** а коли́ ***-ячий,*** бу́де ска́зано пізнїйше.

§. 113. Від дієіменника тво́римо, по відки́неню закінчення ***-ти,*** слїдуючі ви́ди:

1. Два дієприкме́тники дія́льні часу́ мину́вшого: а) Оде́н з них закінчений на ***-ший, -а, -е,*** на пр.: *на́с-ший;* коли́ж пень дієіменника кінчи́ть ся самозву́ком, то додаємо ***-вший,*** *-а, е,* на пр.: *пита́-вший, дарува́-вший, жда́-вший, рі́за-вший, хвали́-вший, терпі́-вший.* б) Дру́гий дієприкме́тник дія́льний часу́ мину́вшого закінчений на ***-в, -ли, -ло,*** на пр.: *пита́-в,*

-ла, -ло; дарува́-в, -ла, -ло; рі́за-в, -ла, -ло; хвали́-в, -ла, -ло; терпі́-в, -ла, -ло.

Про се, що *л* тут переміня́є ся на *в (я чита́в, ми чита́-ли)*, гл. §. 18. По співзву́ку мо́же *л* цїлко́м відпа́сти, на пр.: *пас* зам. *пас-л*, а́ле *па́с-ла, па́с-ло*. *О, е* мо́жуть в за́мкненім складї перейти́ на *і, ї*, на пр.: *ріс, ро-сла́, ро-сло́; вів, ве́-ла, ве́-ло; нїс, не́-сла, не́-сло; рі́с-ший, ві́в-ший, нї́с-ший.*

2. Дїєприкме́тник страда́льний, закі́нчений на *-ний, -а -е*, на пр.: *пи́та-ний, жда́-ний.* Коли́ пень дїєі́менника кінчи́ть ся на самозву́ки *у, о, и, і, ї*, то самозву́ки сї відпада́ють, а за́місць них вставля́є ся *е, є*, на пр.: *ки́н-е-ний — ки́ну-ти; ко́л-е-ний — коло́-ти; хва́л-е-ний — хвали́-ти; призвича́-є-ний — призвича́ї-ти.* Так са́мо вставля́є ся *е, є* по співзву́ках, на пр.: *па́с-е-ний, — па́с-ти.* Від *плати́-ти* ка́жемо *пла́ч-е-ний (т* мягчи́ть ся на *ч*, гл. §. 17); від *терпі́-ти — те́рп-ле-ний* (по гу́бній вставля́є ся *л).*

Де́коли додає́ ся в дїєприкме́тнику страд. за́місць закі́нченя *-ний, -а, -е* закі́нченє *-тий, -та, -те*, а́ле вже все пря́мо до пня дїєі́менника, на пр.: *де́р-тий — де́р-ти; пня́-тий...*

§. 114. Всї про́чі ви́ди — а і́менно часи́ мину́вший, давномину́вший і час буду́чий — тво́рять ся че́рез зло́женє. Так са́мо тво́рить ся че́рез зло́женє спо́сіб можли́вий і всї ви́ди дїйства́ страда́льного.

1. Час мину́вший, як дїєслі́в доко́наних так недоко́наних, тво́римо, єсли́ до дїєприкме́тника дїя́льного часу́ мину́вшого, закі́нченого на *-в, -ла, -ло*, додамо́ заі́менники особові: *я пита́в; пита́ла-ло, ти пита́в..., ми, ви, они́ пита́ли.*

2. Час давномину́вший тво́рить ся, коли́ до часу́ мину́вшого додамо́: *був, -ла, -ло, були́*, на пр.: *я був чита́в... ми були́ прочита́ли.*

3. Час будýчий твóрить ся від дієслів недокóнаних дóданєм до дієíменника слів ***бýду***, *-еш, -е,* ***бýдемо*** *-ете, -уть,* на пр.: ***бýду*** *читáти...,* *онá* ***бýде*** *читáти...,* *онí* ***бýдуть*** *читáти.* Зáмісць дієíменника мóжемо ужúти такóж дієприкмéтника на ***-в, -ла, -ло,*** на пр.: ***бýду*** *читáв, -ла, -ло...* — ***бýдемо, -ете...*** *читáли.* Зáмісць *бýду... читáти* говóримо такóж: *читáти* ***му,*** *читáти* ***меш,*** *читáти* ***ме,*** *читáти* ***мéмо,*** *читáти* ***мéте,*** *читáти* ***муть,*** або́: ***му*** *читáти,* ***меш*** *читáти* і т. д. (*му, меш...* мóже стоя́ти перéд дієíменником або́ по дієíменнику).

Від дієслів докóнаних твóримо незлóжений час будýчий по прóсту закíнченями часý теперішнього, на пр.: *читáю* — *бýду читáти,* а ***про-читáю,*** *сїдáю* — *бýду сїдáти,* а ***ся́ду,*** *стаю* — *бýду стоя́ти,* а ***стáну...***

Колú кáжу: ***бýду*** *читáти,* то не знáю ще, чи докóнаю сего *чúтаня.* Колúж кáжу: ***прочитáю,*** то дýмаю собí, що такóж докíнчý сéго чúтаня.

§. 115. Спóсіб можлúвий (§. 105, 3.) твóримо сим спóсобом, що до часý минýвшого дієслів докóнаних і недокóнаних додаємо злýчник ***би,*** а то, колú хóчемо означúти можлúвість в тепéрішности, на пр.: *я* ***питáв би,*** *я* ***за-питáв би,*** *пас* ***би,*** *хвалúв* ***би...*** Колúж хóчемо означúти можлúвість в минýвшости, то додаємо ***би*** до часý давноминýвшого, на пр.: *я* ***був би*** *питáв, я* ***був би за-питáв,*** *пас, хвалúв...*

§. 116. Вúди дíйства́ страда́льного (§. 106.) творимо, додаючú до дієприкмéтника страда́льного (§. 113, 2.) вúди дієслóва ***бýти,*** на пр.: *книжка* ***є*** *чúтана, прочúтана; книжка* ***булá*** *чúтана, прочúтана;* ***бýде*** *чúтана, прочúтана.* Вúдів страда́льних ужива́ємо рíдко

§. 117. Перéгляд головни́х ви́дів дїєсловови́х.

(§. 111—113).

Час тепе́р.: *пита́-ю*
Спос. приказ.: *пита́-й*
Дієприкме́тник дія́льний часу́ тепер.:
пита́-ючий, -а, -е

Дїєіменник: *пита́-ти*
Дієприкме́тник дія́льний часу́ мину́вшого:
а) *пита́-вший, -а, -е*
Дїєприкме́тник дія́льний часу́ мину́вшого:
б) *пита́-в, -ла, -ло*
Дїєприкм. страда́льний:
пи́та-ний, -а, -е
(грі́-тий, -а, -е)

Всї про́чі ви́ди дїєслів зло́жені.

§. 118. Перéгляд цїло́ї відмі́ни.

I.

Спо́сіб пря́мий.

Час тепе́рішний.

Число́ одни́чне:

1.	*пита́-ю*	*пас-у́*	*хвал-ю́*
2.	*пита́-єш*	*пас-е́ш*	*хвал-и́ш*
3.	*пита́-є*	*пас-е́*	*хвял-и́ть*

Число́ мно́ге:

1.	*пита́-ємо*	*пас-емо́*	*хвал-имо́*
2.	*пита́-єте*	*пас-ете́*	*хвал-ите́*
3.	*пита́-ють*	*пас-у́ть*	*хвал-я́ть*

Час мину́вший дїєслів недоко́нанних.

Число́ одни́чне:

1. *я пита́-в, -ла, -ло* *я пас, -ла, -ло*
2. *ти пита́-в, -ла, -ло*
3. *(він, она́, оно́) пита́-в, -ла, -ло*

Число́ мно́ге:

1. *ми пита́-ли* *ми па́с-ли*
2. *ви пита́-ли*
3. *они́ пита́-ли*

Час минувший дїєслів доко́наних.

Число́ одни́чне:

1. *я спита́-в, -ли, -ло* *я попа́с, -ла, -ло*
2. *ти спита́-в, -ли, -ло*
3. *(він, она́, оно́) спита́-в, -ла, -ло*

Число́ мно́ге:

ми спита́-ли *ми попа́с-ли*
ви спита́-ли
они́ спита́-ли

Подібно мо́жемо від *пита́ти* утвори́ти ще мно́гі і́нші доко́нані дїєсловá, на пр.: *запита́в, ви́питав, розпита́в...*; від *па́сти — ви́пасти (ви́пасу), напа́сти (напасу́)...*

Час давноминýвший дїєслів доко́наних і недоко́наних.

1. *я був пита́-в,* *я був пас*
   (я пита́в був, *я пас був)*

і т. д.

2. *я був спита́-в,* *я був попа́с*
   (я спита́-в був, *я попа́с був)*

і т. д

Число́ мно́ге:

1. *ми були́ пита́-ли,* *ми були́ па́с-ли*
   (ми пита́-ли були́, *ми па́с-ли були́)*

і т. д.

2. *ми були́ спита́-ли,* *ми були́ попа́с-ли*
   (ми спита́-ли були́, *ми попа́с-ли були́)*

і т. д.

Час будýчий дїєслів недокóнаних.

Числó одини́чне:

1. ***бýду*** *пита́-в, -ла, -ло,* ***бýду*** *пас, -ла, -ло*
2. ***бýдеш*** *пита́-в, -ла, -ло*
3. ***бýде*** *пита́-в, -ла, -ло*

Числó мнóге:

1. ***бýдемо*** *пита́-ли* ***бýдемо*** *па́с-ли*
2. ***бýдете*** *пита́-ли*
3. ***бýдуть*** *пита́-ли*

Або́: *бýду чита́-ти* і т. д.; або́ *чита́ти* ***му***, *меш, ме, ме́мо, ме́те, муть;* або́: ***му*** *чита́ти* і т. д.

Час будýчий дїєслів докóнаних

Числó одини́ч.: Числó мнóге:

1. ***спита́-ю, попас-ý*** ***спита́-ємо, попас-емó***

і т. д. і т. д.

Час сей має закінченя часу́ тепе́рішнього дїєслів недокóнаних.

II.

Спóсіб приказовúй.

Числó од.: 1. —

2. *пита́-ĭ, (спита́-ĭ), пас-ú, (попас-ú),*
3. ***(нехáй*** *пита́є, спита́є, пасе́, попасе́).*

Числó мнóге:

1. ***пита́-ĭмо,*** *(спита́-ĭмо), пас-ĭм, (попас-ĭм),*
2. ***пита́-ĭте,*** *(спита́-ĭте), пас-ĭть, (попас-ĭть),*
3. ***(нехáй*** *пита́ють, спита́ють, пасу́ть, попасу́ть).*

1-сї ос. ч. од. нема́. 3-у осóбу числá од. і 3-у осóбу числá мнóгого в спóсобі приказовім описуємо слóвом ***нехáй.***

Колú на́голос в спóсобі приказовім не стоїть на закінченю, але на пни дїєслóва, то закінченє ***и*** випада́є, лиша́ючи, колú мóжна, змя́гченє, на пр.: *двигни́,* але: *стань,*

хвали́, але: *стріль*; *пря́тати — пряч*, *пря́чмо*, *пря́чте*, але: *допта́ти — допчи́*, *допчіть*, *варіти — вари́*, *варі́м*, *варіть*, але: *вірити — вір*, *вірмо*, *вірте*. По гу́бних, змя́гчених і по ***р*** стоїть все ***і*** за́мість ***ї*** *(допчіть, варіть)*. По самозву́ках перехо́дить ***и, ї*** в закінченях спо́собу приказово́го на ***й***, на пр.: *пита́-й, пита́-йте*.

III.

Імена́ дієсловові.

I. Дієіменник: *пита́-ти, (спита́-ти), пас-ти, (попа́с-ти)*.

II. Дієприкме́тники дія́льні:

1. часу́ тепе́р:

пита́-ючий, пас-у́чий, хвал-я́чий.

Дієслова́ доко́нані се́го дієприкме́тника не ма́ють; не ка́жемо на пр.: ***спита́-ючий***.

2. Дієприкме́тник дія́ль. часу́ мину́в. а) *пита́-вший, (спита́-вший); па́с-ший, (попа́с-ший)*.

Дієприкме́тник дія́ль. часу́ минув. б): *пита́-в, -ла, -ло (спита́-в, -ла, -ло); пас, -ли, -ло (попа́с, -ла, -ло)*.

III. Дієприкме́тник страда́льний:

пи́та-ний (спи́та-ний); па́с-е-ний (попа́с-е-ний).

IV. Дієприсло́вники: *пита́-ючи; пита́-вши, спита́-вши...* Дієприсло́вника дія́льного часу́ тепе́р. дієслова́ доко́нані не ма́ють; не ка́жемо на пр.: ***спита́-ючи***. Рі́дко ужива́є ся дієприсло́вник дія́льний часу́ мин. на ***-ло*** і дієприсло́вник страд. на ***-но***: *бува́ло (бува́-в), о-спа́ло (спа-в), несподі́вано (несподі́ва-ний)*.

Тво́рене спо́собу **можли́вого** і ви́дів дійства́ **страда́льного** — гл. §§. 115, 116.

§. 119. Відмі́на дієсло́в ді́лить ся на три взірці́ головні́, а сі́м побічни́х:

До котро́го взірця́ головно́го котре́ дієсло́во нале́жить, пізнає ся пі́сля сліду́ючих прикме́т:

I. 2-га осо́ба ч. од. часу́ теп. кінчи́ть ся на: *-еш, (-єш)*, на пр.: *пас-у́ — пас-е́ш, пита́-ю — пита́-єш.*

II. 2-га осо́ба ч. од. часу́ теп. кінчи́ть ся на: *-иш, (-їш)*, на пр.: *хвал-ю́ — хвал-и́ш, терп-лю́ — терп-и́ш, сто-ю́ — сто-їш.*

Дієслова́ дру́гої відміни мо́жна і по тім пізна́ти, що у них кінчи́ть ся дієприкм. дія́льний часу́ тепе́р. на *-ячий.*

III. 2-га осо́ба ч. од. часу́ теп. кінчи́ть ся на: *-си (-ш)*, на пр.: *їм — ї-си́* або́ *ї-ш.*

Взірці́ побічні є слі́дуючі:

I. Відмі́на пе́рша.

(2-га ос. ч. од. часу́ тепер. на *-еш, -єш).*

Відмі́на ся розпада́є ся на 5 взірців:

§. 120. **Взоре́ць пе́рший.**

Пень часу́ тепе́р. і пень дієі́менника — є собі **рі́вні** і кінча́ть ся самозву́ком: *пита́-ю, пита́-ти* (пень *пита́-*); *міня́-ю, міня́-ти; гри́-ю, гри́-ти; чу́-ю; чу́-ти; ши́-ю, ши́-ти...*

Пере́гляд ви́дів і відмі́ни гл. в §§. 117—118. Дієприкм. страд. де́колї лише́ на *-тий, -а, -е (ши́-тий).*

На́голос стоїть звича́йно на кінцевім самозву́ку пня *(пита́ю, пита́ймо, спада́ю, спада́вши)*; але є і ви́йми, на пр.: *слу́хаю, слу́хав...* Зміня́ють на́голос дієслова́: *ку́ти — кую́, гну́ти — гнію́, жи́ти — жию́.*

§. 121. **Взоре́ць дру́гий.**

Пень часу́ тепе́р. і пень дієі́менника — є тако́ж собі **рі́вні**, але́ кінча́ть ся співзву́ком: *пас-у́, па́с-ти* (пень *пас-*); *крад-у́, кра́с-ти* (зам. *кра́д-ти*, *д* переміня́ ся перед *т* на *с*); *стриж-у́* (зам. *стриг-у́*, гл. §. 16, 2), *стри-чи́* (зам. *стриг-ти́*, гл. §. 17); *скуб-у́, скуб-с-ти́* (вставля́ є: *с*); *плив-у́, пли-с-ти́*, зам. *плив-с-ти́.*

Коли́ пень кінчи́ть ся на ***р***, то в часі́ тепе́рішнім мо́же скороти́ти ся: *дер-у́* або́ ***др-у***, *де́р-ти*; ***тр-у***, *те́р-ти*...

Пере́гля́д ви́дів і відмі́ни гл. в §§. 117—118. Дієприкм. страд. кінчи́ть ся ча́сто на ***-тий, -а, -е*** *(де́р-тий)*.

До се́ї відмі́ни нале́жать тако́ж:

ся́д-у — сі́с-ти (зам. *сі́д-ти*), *сядь*, *сі́вши*, *сі́в*, *-ла*, *-ло* (і́нших ви́дів нема́; пор. *сиді́ти*, *сі́да́ти*);

ід-у́ — і-ти́ (зам. *ід-ти́*), *іди́*, *іду́чий*; а́ле від і́ншого пня: *і́шо́-вший*, *і́шо́-в — хо́дже́ний* (пор. *ходи́ти*);

жив-у́ (або́: *жи-ю́*) — *жи́ти*, *живи́* і т. д., або́ після взірця́ пе́ршого *(жий...)*.

Дієслова́: *пн-у*, *жн-у*, *тн-у*, *по-чн-у́ — п(н)я́-ти*, *жа́-ти́*, *тя́-ти*, *по-ча́-ти*, *во́зьм-у — взя́ти*, *дму — ду́-ти* ма́ють пні закі́нчені в часі́ тепе́р. на ***н, м*** і тво́рять про́чі фо́рми пра́вильно від обо́х пнів *пн-* і *п(н)я-* (*пни*, *пну́чий*, *п(н)я́-вший* і т. д.); дієприкм. страд. на ***-тий:*** *жа́-тий*, *тя́-тий*... Подібно: *кля́-с-ти* або́ *кля́-ти* ма́є: ***клен-у́***, *кля-в*, *кля́-тий*.

На́голос в ви́дах утво́рених від пня часу́ тепе́рішнього стої́ть звича́йно на закі́нченях *(пасу́*, *паси́*, *пасу́чи* або́ *пасучи́)*, опро́че на пни *(па́сла*, *па́сти...)*; а́ле: *рости́* (зам. *рост-ти́*, *рост-у́*), *росла́...*; *гребти́*, *сі́чи́*...

§. 122. Взоре́ць тре́тий.

Пень дієіме́нника **до́вший** ніж пень часу́ тепе́рішнього, а́ле оба́ пні кінча́ть ся самозву́ком: *дар-у́-ю*, *дар-ува́-ти*; *мало́-ю*, *малюва́-ти*; *поло́-ю*, *полюва́-ти*; подібно: *ку-ю́*, *кува́-ти* (або́ і *ку́ти*; *ко́ваний* або́ після взірця́ пе́ршого: *ку́-тий*); *да-ю́*, *дава́-ти* (а́ле: *да́-ти — дам*); *плю-ю́*, *плюва́-ти* (*плю-ва́в* або́: *плю-в*); *сі́-ю*, *сі́я-ти*; *лл-ю* (*лль-у*), *лля́-ти* (*лль-а-ти*; або́ *ли́-ю*, *ли́-ти* після взірця́ пе́ршого; *лля́-ний* або́ *лля́-тий* або́ й *ли́-тий*)...

Перéгляд вúдів взірця́ трéтого:

дарý-ю	*дарувá-ти*
дарý-й	*дарувá-вший, -а, -е*
дарý-ючий, -а, -е	*дарóва-ний, -на, -не*

(зáмісць *у* є в середúнї наголóшене *ó*; колú однáкож нáголос є на пéршім складї дїєслóва, то лишáє ся *у*, на пр.: *сúлуваний*, подíбно *мальóваний*, а *подвóюваний*).

Нáголос неодностáйний (*дарувáти, дарýю*, а *сúлувати, сúлую; сїяти, сїю — сьмія́ти ся, сьмію́ ся*). Від нáголосу дїєслів, закінчених в ини дїєіменника на *-ува*, залéжить, чи сей нáросток лишáєсь в дїєприкмéтнику і дїєприслівнику страдáльнім, чи зміня́єсь на *-ова* (пор. §. 20).

§. 123. **Взорéць четвéртий.**

Пень дїєіменника **дóвший** нїж пень часý тепéрішного, áле пень дїєіменника кінчúть ся самозвýком, а пень часý тепéр. **твердúм** співзвýком: *жду, ждá-ти, рв-у, рвá-ти; стóгн-у, стогнá-ти; махн-ý, махн-ýти...*

Перéгляд вúдів взірця́ четвéртого:

жд-у	*ждá-ти*
жд-и	*ждá-вший, -а, -е*
жд-ýчий, -а, -е	*жда-в, -ла, -ло*
	ждá-ний, -на, -не

Дїєприкмéтник страд. мóже бýти часóм на *тий, -а, -е* (*кúн-е-ний* абó *кúну-тий; гнý-тий*, áле *зá-гне-ний...*).

До сéї відміни налéжать такóж:

жен-ý (зам. *ген-у* § 16, 1) — *гнá-ти* (*е* вúпало); *дігнáти, розі-гнáти — дожену́, роз-женý...; бер-ý, брá-ти...*

Кáжемо: *зв-у* або *зов-у* (*звáти*), *сохну-ти* і *схнý-ти*; *дїну-ти, стрину-ти, стáну-ти, спочúну-ти* (*спічнý-ти*), *огля́ну-ти* мáють дéякі вúди побічні такóж після

взірця́ пе́ршого: *подї́-ти, зу-стрі́-ти, ста́-ти (ста́н-у,* а́ле від *става́-ти — ста-ю́), спочи́-ти, охля́ти — подї́-ю, подї́-в, стрі-в...* і т. д.

рев-у́ по́біч *ру-ю́, рев-ти́* і *ру-ти́* (після пе́ршого взірця́) нале́жать сюди́ о стілько, що в дїєіменнику ду́же ча́сто ужива́ють ся з здо́вженим пнем: *реві́-ти, реві-в* по́біч *ру-в...*

ім-у́ — іми́-ти (ви́-йму, на́-йму, за́-йму, зді-йму, віді-йму — ви́-ймити...) ма́є ча́сто в дїєіменнику побічни́й вид: *ня́-ти, ви́-ня-ти, за-ня́-ти, з-ня́-ти, від-ня́-ти, — ня-в, ви́ня-вши...* (як *п(н)я́-ти...*, після взірця́ пе́ршого); дїєприкм. страд.: *ня́-тий, ви́-няти...* по́біч: *ім-ле-ний, ви́-ймлений, за́-ймлений...* (по гу́бній *м* вставля́є ся *л* пе́ред *е);*

скоро́чене: *му, меш, ме...* зам. *йму, ймеш...* (гл. §. 11.) ужива́єсь для тво́реня часу́ буду́чого, (гл. §. 118, I);

ї́д-у, ї́дь... — ї́ха-ти, ї́ха-в, пере-ї́ханий...

Дїєслова́ се́го взірця́, закінчені в пни дїєіменника на *-ну (двиг-ну́-ти, за-мо́к-ну-ти, за-мк-ну́-ти, за-че́рп-ну-ти* по́біч *за-че́р-ти...)*, відкида́ють звича́йно в обо́х дїєприкме́тниках дїя́льних часу́ мину́вшого сей на́росток *-ну*: *двиг* або́ *двигну́в; замо́к* (на пр. від дощу́), *замо́кла, -ло* або *замо́кнув: замо́к* (на ключ), *замкла́* (не: *замо́кла, о* випада́є), *замк-ло́* або́ *замкну́в; га́снув* і *гас, со́хнув* і *сох, стиг, щез, тріс* і т. д.

На́голос в ви́дах, утво́рених від пня часу́ тепе́рішного, стої́ть звича́йно на закінченях *(жд-у, жд-емо́, жену́, зову́, махни́...)* опро́че на на́ростку дїєіменника: *жда́-ли, махну́-ли...*, а́ле: *сто́гну, го́рну, кри́кну, кри́кни, ки́ну, кинь, ї́ду, ї́дь...*

§. 124. **Взоре́ць пя́тий.**

Пень дїєіменника **до́вший** ніж пень часу́ тепе́рішного, а́ле пень дїєіменника кінчи́ть ся самозву́ком, а пень часу́ тепе́рішного **мягки́м** або́ **змя́гченим** спів-

звýком: *рíж-у, рíза-ти, шл-ю (шль-у,* зам. *слю), слá-ти; кóл-ю (коль-у), колó-ти; óр-ю (орй-у), орá-ти.*

Подíбно: *прúч-у — прúта-ти; плáч-у* (зам. *плак-ю*) — *плáка-ти, сúп-л-ю* (зам. *сип-ю*, вставля́є ся *л*) — *сúпа-ти, глóдж-у — глода́-ти, плéщ-у — плéска-ти*

(*К* і *т* мягча́ть ся в часí тепéр. на *ч*, *д* на *дж*, *х* і *с* на *ш*, *г* і *з* на *ж*, *ск* на *щ*; по гýбних вставля́є ся *л*).

Перéгляд вúдів взірця́ пя́того:

рíж-у	*рíза-ти*
рíж	*рíза-вший, -а, -е*
рíж-учий, -а, -е	*рíза-в, -ла, -ло*
	рíза-ний, -на, -не

Дієприкмéтник страд. дéколи на *-тий, -та, -те: колó-тий, порó-тий*.. пóбіч: *кóл-е-ний, пóр-е-ний*...

Пóбіч: *хотíти* кáжемо: *хтíти. Муркотáти* або́ *муркотíти; клекотáти* або́ *клекотíти*...; áле такí дієслова́ на *-íти* відмíняють ся вже пíсля взірця́ шéстого (гл. §. 125., *муркóт-иш, клекóт-иш*). Інші відмíняють ся такóж пíсля взірця́ пéршого: *клепа-ю* (або́ *клéп-л-ю — клéпа-єш* (або́ *клéпл-еш*); *плéска-ю* (або́ *плéщ-у*)...

Мéл-ю — моло́-ти, мéл-е-ний або́ *моло́-тий*; порівнáти: *кóл-ю, колó-ти.*

Нáголóс звичáйно на пни (*рíжу, рíжмо, рíзав...*), áле: *писá-ти, пúшу, пишúй* (*и* наголóшене не відпадáє), *писáв, пúсаний*, подíбно. *вязáти, глодáти, стругáти*...

II. Відмíна дрýга.

2-а ос. ч. од. часý тепéр. на *-иш, -їш.*

В сíй відмíнї є лишé одéн взорéць.

§. 125. **Взоре́ць дру́гої відміни.**

Пере́гляд ви́дів взірця́ ше́стого:

хвал-ю́	*хвали́-ти*
хвал-и́	*хвали́-вший, -а, -е*
хвал-я́чий, -а, -е	*хвали́-в, -ла, -ло*
	хва́л-е-ний, -на, -не

Закі́нченя часу́ тепе́р. гл. в §. 118-ім при часї тепе́рішнім. По гу́бних вставля́є ся пере́д *-ю* — ***л,*** на пр.: *терп-лю́*.

Дїєприкме́тник дїя́льний часу́ тепе́рішного кінчи́ть ся на ***-ячий*** *(-ачий)*, ***-а, -е.***

В дїєприкме́тнику страда́льнім вставля́єсь пере́д ***-ний*** самозву́к ***е;*** пере́д сим ***е*** співзву́ки ***л*** і ***н*** остаю́ть незмя́гчені *(хва́л-е-ний, боро́н-е-ний)*, а́ле зу́бні мягча́ть ся *(плати́-ти — пла́ч-ений, ходи́-ти — хо́дж-е-ний, краси́ти — кра́ш-е-ний, вози́ти — во́ж-е-ний)*; а по гу́бних вставля́є ся ***л*** *(терпі́-ти — те́рп-ле-ний, мо́ви-ти — мо́в-ле-ний...)*.

При́міри: *уч-у́, у̀ч-и́ш..., уч-а́ть, у-ча́чий — учи́-ти, у́ч-е-ний; плач-у́* (зам. *плат-ю*, §. 17), *плат-и́ш, плат-я́ть, плат-ячи́, плати́-ти, пла́ч-е-ний* (що і́ншого означа́є *пла́чу, пла́чеш); хо́дж-у, хо́д-иш, хо́дж-е-ний; хрещ-у́, хрест-и́ш, хре́щ-е-ний; краш-у́, краси́ш, крас-я́ть, кра́ш-ений; во́ж-у, во́з-иш, во́ж-ений; кріп-л-ю́, кріп-и́ш, кріп-я́ть* (тако́ж *кріп-л-я́ть), кріп-я́чий (кріп-л-я́чий), кріпи́-ти, кріп-ле-ний; лю́б-л-ю, лю́б-иш, лю́бле-ний; вар-ю́* (рі́дше *вар-у́), вар-я́ть, вар-я́чий, ва́р-е-ний.* (Співзву́ки мягча́ть ся так, як в взірци́ пя́тім пе́ршої відмі́ни, §. 124).

Поді́бно дїєі́менники на ***-їти:*** *таї́-ти — та-ю́, та-ї́ш, та-я́ть, та́-є-ний;* (що і́ншого пі́сля взірця́ пе́ршого *та́я-ти, та́я-в... та́-ю, та́-єш, та́-є,* на пр.: *лїд та́є), вел-ю́, велї́-ти, ве́л-е-ний; верч-у́, верт-ї́-ти, ве́рч-е-ний; сидж-у́, сид-и́ш; шелещу́, шелест-и́ш; ви́ш-у, ви́с-иш, ви́сї-ти; терп-л-ю́, терп-и́ш, терп-я́ть, терп-я́чий,*

терпі́-ти (по гу́бнім *і* зам. *ї*), *терп-ле-ний*, *гор-ю́*, *гор-и́ш*. В прйповідці ка́жемо *терпе́н — спасе́н* (без *л*). *Гор-я́чий* ста́ло ся вже прикме́тником, і стра́тило значі́нє часу́ тепе́рішнього; за́мість то́го ка́жемо вже: *горю́чий*, так як від *ори́-ти*. *ор-ю́чий*, §. 124.

Дієіменники на *-ати, -яти:*

крич-у́, крич-и́ш, окри́чаний (§. 113, 2), *держ-у́, держ-и́ш, де́ржа-ний, сто-ю́, сто-їш, за-сто́я-ний*, подібно: *сп-лю́, сп-иш, спять* (або́ *сплють*, після взірця́ пя́того), *за́-спа-ний.*

Сте́л-ю, сте́л-иш, сте́л-ять ма́є також після відміни пе́ршої, взірця́ пя́того: *сте́л-ешъ, сте́л-ють.*

Бі-чи́ (біг-ти́), біг-ши, біг, після взірця́ дру́гого (як *стригти́*) ма́є в часі тепе́р.: *біж-у́, біж-и́ш, біж-а́ть*; (але по́біч *бічи́* ка́жемо також: *біж-а́ти*, пор. *держ-а́ти...*).

На́голос стоїть або́ на закінче́нях (*хвалю́, хвали́, хвали́в*, або́ на пни (*стрі́лю, стріль, стрі́лити, стрі́лений*); або́ є нопості́йний (*дїлю́, дїли́, дїли́в, дїлений*; *таю́, тай* зам. *та́-и, та́єний*)...

III. Відміна тре́та.

2-а ос. ч. од. часу́ тепе́р. на *-ши (-ш).*

§. 126. **Взоре́ць тре́тої відмі́ни.**

***Да-м**, да-си́ (да-ш), да-сть, да-мо́, да-сте́, дад-у́ть.*

Ви́ди *дай, да́ймо, да́йте, даю́чий* уро́блені вже після взірця́ тре́того пе́ршої відміни, о́тже від: *да-ю́* — *дава́-ти.*

***Ди́-ти**, да́-вший, -а, -е; да-в, -ла, -ло; да́-ний.*

Подібно: ***їм...** їдя́ть, їж (їдж), ї(д)жмо, ї(д)жте, їдя́чий; їс-ти (зам. їд-ти), ї-вший, -а, -е; їв, -ла, -ло, їдженый.* Подібно: *повім, повіш, повідж...* (як ***їм***; тільки дієприкме́тник дія́ль. часу́ тепе́р. тво́рить ся від: *повіда́-ти, повіда-ний).* До се́ї відміни нале́жить лиш кілька дієсло́ів, і то не у всіх ви́дах.

Сюди́ нале́жить по ча́сти дієсло́во *бу́ти;* час тепе́р.: ***я є, ти є, ми є, ви є, они є.*** Рі́дше ка́жемо: ***ти єси́*** (зам. ***ти є***), ***він єсть;*** сесї ви́ди однако́ж бі́льше власти́ві язи́кови церко́вному; ви́ди ***я єсьм*** і ***они́ суть*** нале́жать вже цілко́м до язи́ка церко́вного.

Яко час буду́чий від ***я є*** ужива́є ся дієсло́во: ***я бу́ду, -еш, -е.., бу́дуть, будь, буду́чий, бу́вший, був;*** відміня́є ся оно́ зо́всім пі́сля взірця́ дру́гого пе́ршої відмі́ни, о́тже як: ***веду́.***

За́мість: ***я (є) рад, ти ра́да, я чита́в, я хоті́в би, ви чита́ли...*** ка́жемо ча́сто: ***рад-єм, ра́да-м, ра́да-сь, чита́є-єм, хоті́в би-м, чита́ли-сьте*** і т. д. Для тре́тої осо́би обо́х чисе́л тако́го закі́нченя нема́. Сї закі́нченя самі́ для се́бе ні́коли не ужива́ють ся, мо́жуть они́ бу́ти ті́лько причі́плені до яко́гось сло́ва.

ЧАСТЬ ТРЕ́ТА.

ЧА́СТИ МО́ВИ НЕВІДМІ́ННІ.

§. 127. Приі́менники, прислівники́, злу́чники і о́клики не відміня́ють ся а́нї після чисе́л і відмінків а́нї після осіб і часів і зову́ть ся длято́го невідмі́нними ча́стями мо́ви або́ части́цями.

Є то такі ви́ди відмі́нних ча́стий мо́ви, що зго́дом ста́ли ужива́ти ся в які́мсь осі́бнім значі́ню. Часо́м они́ на́віть зо́всїм не змі́нені, на пр.: *край* я́ко приі́менник *(край доро́ги)*; часо́м вже змі́нені (*бу́цїм* зам. *будь-сим; крізь, хоч).*

Так на пр. і́менники: *край, коне́ць, круг, верх, пра́во...* ста́ли ся приі́менниками *(край доро́ги, коне́ць стола́, круг мі́ста, верх дзвіни́цї, пра́во мо́ста).* Прислівники́: *так, як (таки́й, яки́й), нїя́ко, все, то,* є власти́во заі́менниками; *да́ено, кра́сно, до́бре, ли́хо, пога́но...* є прикме́тниками в ро́дї сере́днім; *раз, нера́з, двічи, двакро́ть...* числівника́ми; *ба́чить ся, мо́же, віда́й, мов, бода́й (бог-дай), ма́буть (ма́є бу́ти), бу́де* (в значі́ню: *доси́ть)* і всї дїєприслі́вники — похо́дять від дїєслі́в... Де́які части́цї є лише́ пня́ми іме́н без закі́нчень (особли́во пня́ми заі́менників), на пр.: *а, а-бо́, а́-ле, а́-нї, а-т, і...*

I. Приі́менники.

§. 128. ***В*** *ха́тї ти́хо. Ви́шня цвите́* ***ко́ло*** *перела́зу. Со́нце сьві́тить* ***че́рез*** *вікно́.* ***На*** *у́лицї підня́лась ку́рява.* ***При*** *доро́зї ви́росла топо́ля.* ***В*** *ла́вцї сиди́ть у́ченик,* ***пе́ред*** *ним лежи́ть кни́жка..*

Слова́ ***в, ко́ло, че́рез, на, при...*** поста́влені коло іменників *ха́тї, перела́зу, вікно́, у́лицї, доро́зї...*, означа́ють, в якім відно́шеню стоя́ть ті іменники до і н ш и х слів в ре́ченю, на пр.: ***де ти́хо? в ха́тї; в які́м мі́сци цвите́ ви́шня? ко́ло перела́зу...***

Такі слова́, поста́влені п р и і м е н н и к а х для озна́ченя їх відно́шеня до інших осіб або́ рі́чий, зову́ть ся п р и і м е н н и к а м и (гл. §. 22).

Ко́ждий приіменник лу́чить ся з яки́мсь в і д м і н к о м іменника, а де́які приіменники мо́жуть після потре́би лучи́ти ся не тілько з о д н и́ м яки́мсь відмінком, а́ле і з д в о м а́ або́ т р о м а́.

Приіменники мо́жуть лучи́ти ся з слїдуючими відмінками: II-им, III-им, IV-м, VI-им і VII-им.

§. 129. ***Без Бо́га*** *а́нї до поро́га.* ***Від на́пасти*** *не пропа́сти.* ***Недале́ко бро́ду*** *утопи́в ся кінь. Хто був вче́ра* ***у*** *твої́х* ***ро́дичів?***

З II-им в і д м і н к о м лу́чать ся слїдуючі приіменники: *без, біля (ко́ло), верх, ви́сше, від, для, до, довкруги́, довко́ла, за́для, за́місць, зверх, здовж, зза (ізза), зме́жи, знад, зпе́ред, зпід, зпо́між (зпоме́жи), зпо́над, зпо́під, ко́ло, коне́ць, край, крі́м (кро́мі), круг, круго́м, ми́мо* (рідше з IV-им), *навкруги́, навко́ло, наза́д, напро́ти(в), насу́проти(в), недале́ко, ни́зше, око́ло, о́крім, о́пріч, пі́дчас, пі́сля, по́біч, пове́рх, пови́сше, по́зад, поздо́вж, поми́мо, пони́зше, по́руч, поу́з* (рідше з IV-им), *посе́ред, пра́во, про́між,* (рідше з IV-им), *про́сто, про́ти (про́тив), ра́ди (за́для), се́ред, у (в;* ка́жемо: *у не́го* або́ *в не́го,* §. 11.).

§. 130. ***Д'ве́черу*** *приї́хали ба́тько.* ***Піди́ ік не́му. Про́тив кому́*** *ти гово́риш?*

З III-им в і д м і н к о м лу́чать ся слїдуючі приіменники: *д (ід), к (ік),; про́ти(в), напро́ти(в), насу́проти(в)* (три послїдні лу́чать ся звича́йно з II-м відм., гл. §. 129).

З III-м відмінком лучать ся часто ще інші приіменники, такі, що звичайно стоять при відмінку VII-ім; але се сталось тілько длятого, що відмінок VII-ий многих іменників зрівнав ся з відмінком третім, гл. в §. 52-ім, отже є се властиво відмінок VII-ий.

§. 131. *Він говорив* ***крізь сон.*** *Кобзар співав* ***про Січ, про могили.*** *Одна царівна построїла* ***через море*** *міст.* ***Зачерез тебе*** *я спізнив ся.*

З IV-им відмінком лучать ся слідуючі приіменники: *крізь (скрізь), про (запро), через (зачерез).*

§. 132. ***При*** *добрій* ***годині*** *— всї куми й побратими. Чумака поховали* ***при*** *зеленій* ***дуброві.***

З VII-им відмінком лучить ся приіменник: ***при.***

§. 133. *Премудрість божа глибша* ***над безодню. Над морем*** *глубоким стояв терем високий.* ***Понад Василя*** *не було кращого парубка на цілу Буковину. Ревнули воли* ***під гору*** *ідучи.* ***Під горою*** *є печера. Говорить* ***поза очи.*** *Там* ***поза замком*** *тягне ся гостинець.*

Або з IV-им або з VI-им відмінком лучать ся слідуючі приіменники: *над (наді), перед, під (піді), поза, понад, попід.*

§. 134. *Оден хлопець був завбільшки* ***в мизинець.*** *Пшениця гарна колос* ***у колос.*** *Не кохай ся* ***в скупости.*** *Неоден богатий хиба* ***на*** *дрібні* ***сльози. На яворі*** *зеленім соловій щебече.*

Або з IV-им або з VI-им відмінком лучать ся приіменники: *в (у), на, о (об), попри.*

в і *у* — се властиво два осібні приіменники, гл. §. 129, але оден часто стоїть замість другого.

§. 135. ***З*** *великої* ***хмари*** *малий дощ буває* ***З гостем*** *разом Бог до хати входить* ***За*** *давних часів були на Українї гетьмани* ***За золото*** *премудрости не купиш.* ***За сиротою*** *Бог з калитою.*

З II-им або VI-им відмінком лу́чить ся слїдуючий приіменник *з (із, зо, зі)*, з II., IV. і VI-им слїдуючі *за, між (ме́жи), поміж (поме́жи).*

§ 136 *Неха́й бу́де* ***по твоє́му.*** *Трава́ ви́росла* ***по по́яс. По пи́точцї*** *дійде́мо до клубо́чка*

З III-им, IV-им або́ VII-им відмінком лу́чить ся приіменник *по.*

§. 137. Мно́гі приіменники утвори́ли ся в сей спо́сіб, що получи́ли ся в одно́ сло́во з іншими приіменниками і прислівника́ми. Частїйші з них ви́числені пови́сше, а́ле є і інші, на пр.: *ізпо́за, зпопе́ред, назу́стріч, навнї, наскрізь...*

Де́які лу́чать ся з прислівника́ми і тво́рять нові прислівники́ (*позавче́ра*).

II. Прислівники́.

§. 138. *На веснї починає со́нце сьвіти́ти* ***до́вго*** *і* ***що раз теплїйше.*** *Лю́ди беру́ть ся* ***ра́до*** *до дїла, ратаї покли́кують* ***го́лосно усю́ди*** *на ни́вах.* ***Весе́ло*** *лїта́ють і виспівують пти́ці в во́здухах,* ***нера́з*** *і не* ***двічи*** *наверта́ють плуги́ на по́ли* ***я́сно*** *вили́скує ся* ***сьві́жо*** *зо́рана вогка́ земли́ця до со́нця.*

Як *сьвітить со́нце на веснї? До́вго. —* ***Як ще?*** *Теплїйше, що раз теплїйше .*

Де *покли́кують ратаї? Усю́ди на ни́вах*

Як ча́сто (кі́лько разі́в) *наверта́ють плуги́ на по́ли? Нера́з і не двічи...*

Прислівники́ відповіда́ють о́тже на пи́таня: ***як?, де?, коли́?, як ду́же?, як ча́сто?, кі́лько разі́в...***

Прислівники́ поясня́ють бли́зше все те, що або́ дїє ся або́ є яке́сь, о́тже стоя́ть при дїєслова́х і прикме́тниках. Одні прислівники́ мо́жуть тако́ж скріпля́тись дру́гими (на пр.: *так ду́же...)*

§. 139. Після значіня прислівників, отже після того, на яке питанє відповідають, ділимо прислівники на:

1 Прислівники способу

(на питанє *як щось діє ся?, яке що є?*):

так (на пр.: *так читає; так добрий...*), *сяк, неабияк, інакше, якось, однаково, байдуже, гаразд, добре, погано, зарівно, навгад, мимоходом, мимохіть, навідворіть, навпаки, навмисне, навпростець, нароком, насилу...*

2. Прислівники місця

(на питанє ***де?, куди?, відки?***):

ту (тут), там, оттуй, оттам, онтам. там і сям, всюди, відти, відтам, зусюда, сюди, туди, подекуди, денебудь, онтуди, тамтуди, близько, далеко, недалеко, направці, осторонь, назустріч...

3. Прислівники часу

(на питанє ***коли?, відколи?, як довго?...***):

тоді (тогди), тепер, нині, сегодня, завтра, колинебудь, ніколи, усе, завсіди, вже, ще, бувало, звечера, досьвіта, позаранки, скоросьвіт, сночи (під ніч)...

4. Прислівники степеня і міри

(на питанє ***як дуже?, кілько?, як много?...***):

дуже, неабияк, вельми, трохи, надто, невміру, богато, много, чимало, ще, ледви, принайменше, згодом, наче, мов, немов...; раз, двічи, стократ, часто...

5. Прислівники твердячі і заперечаючі

(на питанє ***так чи ні?***):

так, дійсно, справді, авжеж, абияк, мабуть, може, очивидно, самаріч, неінакше...; не, ні (нїт), нетак, анїриз, анїтрохи, противно, навідворіть, ніколи, нїде...

6 Прислівники питáйні
(на них відповідáємо):

чи?, хибáж?, невжéж?, як?, де?, колú?, як чáсто?, як мнóго?, як дýже?, кілько?, кілько разів?, відки?, кудú?, відколú?, чомý?, длячогó?, пóщо?...

§. 140. Дéякі прислівникú мóжуть уживáти ся в ріжнім значíню і мóжуть бýти длятóго зачúслені до кількóх рóзрядів, на пр.: *неабияк* (спóсіб і стéпень), *навідворіть*, (спóсіб і заперéченє), *єщé* (час і стéпень)... Дéякі уживáють ся я́ко приіменники (*недалéко селá, прóсто дверúй...*)

Степенóванє прислівників.

§. 141. *Птúця летúть* ***скóро,*** *стрілá* ***скóрше,*** *гáдка* ***нáйскорше.*** *Любúти прия́теля гáрно, любúти блúжнього гарнїйше, любúти ворогів нáйгарнїйше.*

Мнóгі прислівникú, іменнож ті, що утворúлись з прикмéтників, мóжуть так, як і прикмéтники, степенувáти ся:

скóро — скóрше — нáйскорше;
гáрно — гарнїйше — нáйгарнїйше;
дóбре — лїпше (лýчше) — нáйлїпше (нáйлучше);
зле — гірше — нáйгірше;
богáто (мнóго) — більше — нáйбільше;
мáло — мéнше — нáйменше;
дýже — дýжше — нáйдужше... гл. §. 79.

III. Злýчники.

§. 142. *В осенú* ***і*** *хóлод* ***і*** *мрáка На поля́х не видко вже кіп збіжа,* ***бо*** *робóти покінчені,* ***а*** *починáють ся нові зáсїви.* ***Колú*** *зóрють — сїють;* ***колúж*** *засїють, стає́ на поля́х* ***і*** *зóвсім пýсто,* ***хибá що*** *птúцї над чóрними зáгонами стадáми перелїтáють.*

Злýчники лýчать з собóю будь поодинóкі словá, будь цїлі рéченя; так на пр. в вúсше навéденім прúмірі злýч-

ник ***і*** лу́чить слова́ *хо́лод — мра́ка;* злу́чник ***бо*** лу́чить ре́ченє слї́дуюче з попере́дним...

Злу́чники можуть або́ сполу́чувати ре́ченя ***(і, та, то...)*** або їх розділя́ти ***(або́-або́, а́нї-а́нї, будь-будь...)*** або́ одно́ противоста́вити дру́гому ***(а́ле, но, одна́кож, а пре́цї...)*** або́ виража́ти причи́ну і на́слідок ***(бо, позая́к, а що, длято́го що...; що, що аж, аж...);*** мо́жуть виража́ти порі́внанє ***(як*** *собі посте́лиш,* ***так*** *ви́спиш ся; лу́чше гляди́ сво́го но́са,* ***нїж*** *чужо́го про́са...),* час *(солове́йко виспі́вує та щебе́че,* ***по́ки*** *не зазорі́є;* ***коли́*** *сї́но в сто́зі, то забу́в о Бо́зї...),* за́мір *(бу́дьте милосе́рні,* ***щоби́*** *Господь був до вас милосе́рний)...*

Де́які злу́чники двоя́ть ся: *або́-або́, а́нї-а́нї...* Де́які можуть ужива́ти ся тако́ж для скрі́пленя прислі́вників, на пр.: ***хоть*** *тро́хи, бода́й тро́хи, а́нї тро́хи, чима́лий (=вели́кий), що на́йбільший, будьяки́й...*

IV. Оклики.

§. 143. ***Гей, гей!*** *ми́лий Бо́же! —* ***Ох!*** *менї́ ли́хо! — Воро́но, воро́но! коли́б тобі́ молоді́ лїта́ верну́ли ся! сказав лис до воро́ни, що не́сла сир в клю́ві.* ***Ба, ба!*** *відказа́ла воро́на. Сир ви́пав їй з клю́ва, а лис єго́ зїв. —* ***Гей соб!*** *воли́, чого́ ста́ли! — Зібра́лись ми ра́зом тай* ***гайда́*** *в доро́гу.*

Коли́ хо́чемо на́шу га́дку, чуте́ або́ во́лю ви́разити зо́всім коро́тко, то ужива́ємо о́кликів.

Ко́жду часть мо́ви, особли́вож прислі́вники́ і злу́чники, можна ужива́ти я́ко о́клики, на пр.: ***ну і гара́зд!*** *— але-але, бодай-бода́й.*

Де́які о́клики наслї́дують зву́ки приро́ди і не даю́ть ся зачисли́ти до яко́їсь і́ншої ча́сти мо́ви, на пр.: *що ри́бка коло удки* ***плюсь*** *— то се́рце рибако́ви* ***тьох...***

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТА.

СКЛА́ДНЯ.

I. Ре́ченє поєди́нче.

§. 144. *У лі́сї росте́* ***дуб,*** *у садї* ***гру́ша.*** ***Си́тий*** *не зна́є, що го́лод. Оде́н працю́є, дру́гий тра́тить. Хто хо́че, той мо́же. Кра́дене не гріє. Хвали́ти (є) прие́мно, кара́ти тя́жко. Від (є) прийме́нник, га́рно — прислівни́к, коли́ — злу́чник, ох — о́клик. „Стережо́ного Бог стереже́“ (є) прислі́вє.*

В ре́ченях мо́жуть бу́ти пі́дметами: і́менники (*дуб, гру́ша*), прикме́тники (*си́тий*), числівники́ (*оде́н, дру́гий*), займенники (*хто, той*), дієслова́ (*кра́дене, хвали́ти, кара́ти*), прийме́нники (*від*), прислівники́ (*га́рно*), злу́чники (*коли́*), о́клики (*ох*), — сло́вом всякі ча́сти мо́ви, а на́віть ці́лі ре́чення (*„стережо́ного Бог стереже́“*).

§. 145. *Ба́тько пи́ше. Шевче́нко був пое́т. Івась пи́льний. Тоді́ си́ротї неді́ля, як соро́чка бі́ла. Ся кни́жка твоя́. Бог є оде́н. Дити́ну кова́ти — то ка́мінь глода́ти.*

В ре́ченях мо́жуть бу́ти прису́дками: дієслова́ (*пи́ше*), імена́ (*пое́т, пи́льний, неді́ля, бі́ла, твоя́, оде́н*), а на́віть і ці́лі зво́роти (*ка́мінь глода́ти*).

Коли́ прису́дком є яка́сь і́нша часть мо́ви, а не дієсло́во, то до тако́го прису́дка тре́ба дода́ти або́ догада́тись

при нім дієсло́ва ***бу́ти:*** *Шевче́нко* ***був*** *поéт, Іва́сь* ***є*** *пи́льний...*

Дієсло́во ***бу́ти*** зове́мо з л у́ ч к о ю, коли́ стоїть при прису́дку

§. 146. *Іва́сь пи́льний, Петру́сь тильні́йший. В свої́й ха́ті своя́ пра́вда. Не все зо́лото, що ся сьві́тить. Бог є.*

Коли́ з л у́ ч к а ма́є при пі́дметі стоя́ти в часі т е п е́ р і ш н і м, то звича́йно опуска́ється (на пр. *Іва́сь пи́льний*); хиба́ що на дієсло́ві *бу́ти* лежи́ть при́тиск і оно́ коне́чно потрі́бне для зрозумі́ня, на пр.: *Бог є (= єствує).*

Одна́кож злу́чка не мо́же бу́ти опу́щена, коли́ ма́є стоя́ти в часі м и н у́ в ш і м або́ б у д у́ ч і м, на пр.: *Вели́кий князь Яросла́в Му́дрий* ***був*** *син сьв. Володимі́ра.* Сло́ва ***був*** опусти́ти тут не мо́жемо, бо іде́ о час мину́вший, а не о час тепе́рішний.

§. 147. *Лихо́го чолові́ка не зна́ю і не хо́чу знати. Як собі посте́лиш, так ся ви́спиш. Сказа́в — зроби́в.*

В повисших ре́ченях опу́щені пі́дмети (заіменники особові *я, ти, він*), а то длято́го, що вже з закі́нчень дієсло́в (*зна́ю, посте́лиш...*) мо́жна докла́дно пізна́ти, про кстру́ осо́бу іде́ бе́сіда. Так са́мо опуска́ємо заіме́нники особові, коли́ є пі́дметами, і в числі́ мно́гім (*ми, ви, они́*). Заде́ржуємо сі заіменники я́ко пі́дмети тоді́, коли́ на них кладемо́ при́тиск, на пр.: ***я пи́шу, не ти.***

§. 148. *Чи та́то були́ вче́ра в мі́сті? Були́. — Хто збудува́в це́рков сьв. Со́фії в Ки́єві? Яросла́в Му́дрий.*

Так пі́дмет як і прису́док мо́жемо опусти́ти, особли́во в відповідях на пи́тання, коли́ їх ле́гко догада́ти ся мо́жемо (***були́*** — розумі́єсь: *та́то були́ в мі́сті; Яросла́в Му́дрий* — розумі́єсь: *збудува́в це́рков*).

Часо́м опуска́ємо і пі́дмет і прису́док, на пр.: *Чи були́ та́то в мі́сті? Ні* (розумі́єсь: *та́го не були́ в мі́сті*). — *Як Іва́сь зроби́в зада́чу? До́бре* (розумі́єсь: *Іва́сь до́бре зроби́в зада́чу*). — *Пріч!* (розумі́єсь: *іди́* або́ *іді́ть пріч*)...

Такó рéченє, що в нім якáсь часть опýщена, зовé ся пропускóвé (елíптúчне). Окрім в відповідях на пúтаня ужúваємо рéчень пропускóвúх чáсто і в прúповідках, на пр.: *по нúтцї до клубкá.* (Тут лéгко догадáтись пídмету і прúсýдка *ми дíйдéмо — до клубкá).*

§. 149. *Днїпрó (є) рíкá. — Широ́кий Днїпрó, нáйбíльша рíкá Украïни-Рýси, був з дáвен-дáвна вáжною торговóю дорóгою на побережá Чóрного мóря і до Царгорóду.*

Пéрше рéченє: *Днїпрó (є) рíкá,* склáдає ся лишé з пídмету і прúсýдка. Такé рéченє, що склáдаєсь тíлько з пídмету і прúсýдка, зовемó прóсте.

Рéченє мóже містúти: 1) вúсказ дíйсний, абó подýманий. *(Дунáй є рíкá. — Булúб зýби, колúб лишé хлíб був),* 2) бáжанє *(Нехáй тобí Бог помагáє),* 3) прúказ *(Напередá не вирúвай ся),* 4) пúтанє *(Де на сьвíтї крáще, як у нас на Украïнї?).*

Кóжде рéченє мóже бýти при тім або твердя́че *(Дунáй — рíкá)* або заперечáюче *(Напередá не вирúвай ся).*

§. 150. Колú в рéченю óкрім пídмету і прúсýдка є ще і поясня́ючі додáтки, то такé рéченє зовемó розшúреним *(Широ́кий Днїпрó, нáйбíльша рíкá* і т. д.).

Поясня́ючі додáтки мóжуть належáти: або до пídмету *(широ́кий Днїпрó, нáйбíльша рíкá Украïни-Рýси)* або до прúсýдка *(був з дáвен-дáвна вáжною торговóю дорóгою на побережá Чóрного мóря і до Царгорóду).*

§. 151. *Днїпрó, що є широ́кий і є нáйбíльшою рíкóю Украïни-Рýси, був з дáвен-дáвна вáжною торговóю дорóгою, що вéла на побережá Чóрного моря і до Царгорóду.*

Поясня́ючі додáтки пídмету або прúсýдка мóжемо замінúти на цíлі осíбні рéченя. Такí рéченя зовýть ся побíчні. І так рéченя: *що є широ́кий і є нáйбíльшою рíкóю Украïни-Рýси* — повстáли з попередúх поясня́ючих

дода́тків до пі́дмету; ре́ченє: *що ве́ла на побере́жа Чо́рного мо́ря і до Царгоро́ду* — повста́ло з попере́дного поясня́ючого дода́тку до прису́дка.

Ко́жде ре́ченс побічне́ му́сить нале́жати до яко́гось голо́вно́го, бо ина́кше лиши́лось би незрозумі́ле. Наколи́ пр. ска́жемо: *як та́то прийду́ть* — — то не зна́ємо ще га́дки головно́ї. Она́ мо́же бу́ти на пр.: *та́то ку́пять мені́ кни́жку. — Як собі́ посте́лиш — — так ся ви́спиш.*

А. Поясня́ючі дода́тки іменника.

§. 152. Ко́ждий іменник, що до не́го нале́жать які́сь поясня́ючі дода́тки, зове́ ся іменник головни́й

Ко́ждий іменник в ре́ченю мо́же ма́ти яки́йсь додаток і мо́же бу́ти іменником головни́м. На́йважні́йшим іменником головни́м ре́чення є пі́дмет.

§. 153. 1. ***До́брий*** *госпо́дар ра́но о́ре-сі́є. У во́зї (є) чоти́ри коле́са. Моя́ ма́ти учи́ть мене́ люби́ти Бо́га і люди́й. Кипя́ча вода́ па́рить.*

Прикме́тники *(до́брий)*, числівники́ *(чоти́ри)*, заіменники *(моя́)*, і дієприкме́тники *(кипя́ча)*, до́дані до іменника, зову́ть ся прида́тки прикметникові.

Яки́й ***госпо́дар*** *ра́но о́ре-сі́є? —* ***до́брий.***
Кі́лько ***коліс*** *у во́зї? —* ***чоти́ри.***
Чия́ ***ма́ти*** *учи́ть мене́? —* ***моя́.***
Яка́ ***вода́*** *па́рить? —* ***кипя́ча.***

§. 154. 2. ***Коро́ль*** *Дани́ло Га́лицкий хоро́бро боро́в ся з Тата́рами. Князь Констанги́н Остро́жский ви́дав пе́ршу ру́ску печа́тану бі́блію. Ге́тьман Конашевич Сагайда́чний побива́в Ту́рків. Слу́хай учителі́в, твої́х провідникі́в.*

Твори ***Шашке́вичи*** *га́рні і ми́лі. Любо́в ро́дичів до ді́тий вели́ка. Торговці́ со́лию і ри́бою зва́лись на Украї́ні чумака́ми.*

Іменник (оде́н або́ бі́льше), до́даний до дру́гого іменника для поясненя, зове́ ся прида́ток іменниковий; він мо́же стоя́ти в тім самім відмінку, що іменник голо-

вни́й *(коро́ль, князь, ге́тьман, провідників)*, тодї зове́сь також при́кладкою; — або́ мо́же стоя́ти і в іншім відмінку *(Шашкевича, ро́дичів, со́лию і ри́бою)*.

§ 155 3. *Козаки́* ***за поро́гами днїпрови́ми*** *звались Запоро́жцями. Осе́лї в степа́х зва́лись хуторами*

Іменник, до́даний до дру́гого іменника запо́мочию приіменника, зове́ ся прида́ток приіменникови́й *(за поро́гами днїпрови́ми, в степа́х)*.

§. 156. 4 *Ки́їв,* ***що єго́ назва́в*** *вже князь Олег Віщий ма́терию ру́ских го́родів, був з да́вна столи́цею ру́ских князї́в*

За́місць: *(Ки́їв), що єго́ назва́в вже князь...* — мо́жна би сказа́ти: ***на́званий*** *вже від князя́ Олега Віщого ма́терию ру́ских го́родів.* Ре́ченє побічне́ зміни́лось би тут в прида́ток прикметникови́й.

Навідворот ко́ждий прида́ток мо́жна заміни́ти на ціле́ ре́ченє побічне́; се часо́м на́віть потрібне для більшої я́сности.

Б. Поясня́ючі дода́тки дїєсло́ва і прикме́тника.

§. 157. 1. *Лю́бимо* ***ро́дичів.*** *В бли́жнїм ба́чимо бра́та. Косарі ко́сять траву́. Дощ оживля́є зе́млю. Рільни́к по́раєсь сї́яти збі́же. Че́сний нена́видить зра́ду.*

Іменники, що означа́ють ті осо́би або́ рі́чи, що на них в ре́ченю перехо́дить дїйство́ дїєслів — чи то прису́дка *(лю́бимо, ба́чимо, ко́сять, оживля́є, нена́видить)*, чи то іншого дїєсло́ва *(сї́яти)* — зову́ть ся пре́дмети *(ро́дичів, бра́та, траву́, зе́млю, збі́же, зра́ду)*. Гл. §. 106.

§. 158. На́йчастійше кладе́ ся пре́дмет в відмінку IV-ім, а́ле мо́же стоя́ти і в інших відмінках, на пр.: *Лю́ди дожида́ють вели́кого* ***сьвя́та.*** *— Ще ся той не вроди́в, щоби́* ***всї́м*** *догоди́в. — Прекра́сний Йо́сиф завідував* ***сна́ми.*** (Пре́дмети в II-ім, III-ім і VI-ім відмінку).

При де́яких дїєслова́х *(дожида́ти, вго́джувати, завідува́ти, ляка́ти ся, потуря́ти* або́ *поступа́ти ся, горду-*

ва́ти....) му́сить пре́дмет стоя́ти в я́кімсь і́ншім ві́дмінку, не в IV-ім *(лякáти ся когóсь, потуря́ти комýсь, гордувáти кимсь).*

§. 159. Коли́ дія́ство дієсло́ва є запере́чене, то пре́дмет за́місць в відм. IV-ім мо́же стоя́ти тако́ж в II-ім ві́дмінку, на пр.: *че́сний ненáвидить зрáду* — або́ *зрáди; лúхо не лю́бить добрá...*

§. 160. Що і́ншого значи́ть *принесí вóду* (всю), а́ле *принесí водú* (тро́хи); ка́жемо *ору́дувати чимсь*, а́ле *зору́дувати щось;* мо́жемо сказа́ти *слу́хати розмóву* — або́ *слу́хати розмóви; порáдь менé — порáдь менí; управля́ти держáву — управля́ти держáвою...*

§. 161. *Сьві́домий* ***лúха*** *цїни́ть добро́. Нехáй працю́є, хто жадни́й достáтків і слáви. Будь лю́дям помічни́й, а Бóгу угóден. Бóгу проти́вний, хто лю́дям ненáвисний.*

Тако́ж при де́котрих прикме́тниках мо́же стоя́ти пре́дмет, а то в ві́дмінку II-ім *(сьві́домий лúха — сей, що знáв лúхо),* або́ III-ім *(помічни́й лю́дям — сей, що запомагáв людúй).*

§. 162. 2. *Коро́ль Іва́н Собе́ский поби́в Ту́рків* ***під Ві́днем ро́ку 1683.*** *З щáстя та з го́ря ско́вана до́ля. У неді́лю ра́но си́нє мо́ре гра́ло. Бог дає́ уся́кому по заслу́зї. Чумаки́ їздили у Крим вола́ми. Без кота́ ми́ші безпе́чно гуля́ють. Вежá це́ркви сьв. Успе́ния у Льво́ві ду́же висо́ка. На слова́ бога́тий — на ді́ла́ убо́гий.*

Де *поби́в Іва́н Собе́ский Ту́рків?* ***під Ві́днем.***

Коли́ *поби́в Іва́н Собе́ский Ту́рків? —* ***ро́ку 1683.***

З чого́ *ско́вана до́ля? —* ***з щáстя*** *та* ***з го́ря.***

Коли́ *гра́ло си́нє мо́ре? —* ***у неді́лю, ра́но.***

і т. д.

Так дієслова́, як і прикме́тники (і дієприкме́тники) мо́жуть прибира́ти о́крім пре́дметів ще́ і і́нші поясня́ючі дода́тки на пи́тання: *де? — — (під Ві́днем, у Крим), коли́? — (року 1683, у неді́лю, ра́но, без кота́), з чого́? — (з ща́стя та з го́ря); як? — (по заслу́зі, безпе́чно, дуже, на слова́, на ді́ла́)...*

Такі́ поясня́ючі дода́тки, що, до́дані до дієсло́ів і прикме́тників, не є пре́дметами, а поясня́ють бли́зше мі́сце, час, мі́ру і сте́пень, спо́сіб, причи́ну, сре́дство, похо́дженє... або́ яку́сь і́ншу обстано́ву ви́сказу, зову́ть ся **придатками прислівниковими**.

§. 163. 3. *Основа́тель Ки́єва звав ся* ***Кий.*** *Не роди́ся кра́сний, а́ле ща́сний. Сумни́й і невесе́лий сидів пан коното́пский со́тник. Уто́млені прийшли́ воли́ з по́ля до до́му. На весні́ розлива́ють ся сні́ги́ во́дами. Денисо́ Ка́рого ви́брала грома́да по сме́рти Іва́на Поло́нного нача́льником. Пра́ведний Йов уме́р стари́м. Не прикида́й ся за кра́щого. До́брий прия́тель ста́не за двох. Ти ста́неш мені́ за се́го, кого́ я гляда́ю.*

Коли́ при дієсло́ві, що є прису́дком, стоїть яке́сь і́мя, що тісно вя́же ся з прису́дком і тво́рить з ним ра́зом як би одну́ ці́лість, то таке́ і́мя зовемо́ **і м я п р и с у д к о в е́**.

І́мя прису́дкове́ мо́же бу́ти: і́менником *(Кий, во́дами, нача́льником)*, прикме́тником *(кра́сний, ща́сний, сумни́й,* і *невеселий, стари́м, за кра́щого)*, дієприкме́тником *(уто́млені)*, числівнико́м *(за двох)*, займе́нником *(за се́го)*.

І́мя прису́дкове́ мо́же відноси́ти ся до пі́дмету *(основа́тель — Кий, кра́сний, — ти, сумни́й, — со́тник, утомлені — воли́)*, або́ до пре́дмету *(Ка́рого — нача́льником)*. Мо́же оно́ стоя́ти тако́ж при дієслова́х зворо́тних, де пре́дметом є ***ся*** *(розлива́ють* ***ся*** *— во́дами, прикида́й* ***ся*** *— за кра́щого)* або́ і при непере́хідних, що ма́ють значі́нє *става́ти ся, става́ти, бу́ти ..*, на пр.: *ста́не — за двох, за се́го.*

§. 164. 4. І поясня́ючі дода́тки дієсло́в і прикме́тників мо́жна, а часо́м і тре́ба (для бі́льшої я́сности) заступи́ти ці́лим ре́ченєм побічни́м, на пр.: *лихе́ не лю́бить* ***добра́*** *(се́го, що до́бре); не лякáй ся* ***сме́рти*** *(се́го, що умре́ш); Бог дає́ уся́кому* ***по заслу́зї*** *(так, як заслу́гує). — Ка́жуть, що хто сїє непра́ву, сей пожина́є гризоту́.* (Тут ці́ле ре́ченє є пре́дметом дієсло́ва *ка́жуть).*

II. Зго́да слів в ре́ченю.

І. Пі́дмет.

§. 165. *Я ду́маю. Вода́ пливе́. Трудя́щий челові́к прино́сить хосе́н суспі́льности.*

Пі́дмет кладе́ ся все в пе́ршім ві́дмінку і не зале́жить в ре́ченю від ні́якого і́ншого сло́ва; проти́вно, всї про́чі ча́сти ре́ченя, єсли́ відно́сять ся до пі́дмету, му́сять приноровúти ся до не́го, на пр.: *трудя́щий челові́к* — прида́ток — го́дить ся тут з пі́дметом в ро́ді, числї і ві́дмінку; *челові́к прино́сить* — прису́док — го́дить ся з пі́дметом в осо́бі і числї.

§. 166. *Се́го цьві́ту (є) по все́му сьві́ту. Добра́ з ли́ха не буває́.*

Часо́м здає́ ся, що пі́дмет ре́ченя стоїть в і́ншім ві́дмінку, як пе́ршім; а́ле тодї все ма́ємо на га́дцї яке́сь дога́дне сло́во в пе́ршім ві́дмінку, котре́ опуска́ємо, бо єго́ ле́гко мо́жна догада́ти ся, на пр.: *се́го цьві́ту по все́му сьві́ту* — розуміє ся *є* ***вели́ке число́, множество́.*** Отже пі́дметом є тут власти́во дога́дне сло́во *(число́, множество́)* в ві́дмінку пе́ршім. *З ли́ха не буває́ —* ***нїчо́*** *до́брого (нї тро́хи добра́).*

§. 167. *Тя́жко (є) дїти́й годува́ти у безве́рхій ха́тї. Непра́вда, бу́дьто на сьв. ве́чер пере́д Різдво́м розмавля́ють бидля́та з собо́ю.*

Іде́ в ба́ню чо́рне, а вихо́дить черво́не (рак). *І нему́дре до́бре ба́чить, що пра́вда, а що кри́вда. — Греми́ть; бли́скає. Гуди́ть.*

Пі́дметом мо́же бу́ти тако́ж дієіме́нник *(що є тя́жко? —годува́ти)* або́ і ці́ле́ побічне́ ре́чене *(що є непра́вдою? — бу́дьто...)*.

Коли́ не хо́чемо або́ не мо́жемо означи́ти докладні́йше чи то само́го пі́дмету, чи то єго́ ро́ду, числа́, осо́би, то ужива́ємо ро́ду сере́дного *(чо́рне, черво́не, нему́дре)* або́ пі́дмет опуска́ємо *(греми́ть, гуди́ть...)*.

Зре́штою опуска́ємо пі́дмет в відповідях, гл. §. 148.

2. Прису́док.

§. 168. ***Я пи́шу.*** *Ти чита́єш. Они́ гра́ють ся. Ві́тер шелести́ть ли́стєм. Сі́ножа́ть укри́лась трово́ю. В Іта́лії́ пристига́ють цитрини́ і помаранчі́. Ра́дісьте нам помочи́ (Ви ра́ді нам помочи́). Ви були́ вче́ра до́ма.*

Прису́док і злу́чка го́дять ся з пі́дметом в ро́ді, осо́бі, числі́ і ві́дмінку *(я пи́шу* — а не *я пи́шеш...; сі́ножа́ть укри́ла* — *ся* а не *укри́в* або́ *укри́ло ся...)*.

§. 169. *Було́ у ме́не пять товаришів і пи́льно ра́зом зі мно́ю учи́ли ся. Ти́сячі козаків полягло́ в би́тві з Тата́рами та до́рого прода́ли своє́ житє́. Нас там кі́лька було́. Па́ра я́блок упа́ло. Полови́на мі́сяця в хма́ри вступи́ло.*

Коли́ пі́дметом є числівни́к (озна́чений *пять, ти́сячі*, або́ неозна́чений *кі́лька, доси́ть, тро́хи...)* або́ на́віть числове́ ви́раженє *(па́ра, полови́на)*, то пе́рший прису́док ста́вить ся звича́йно в ро́ді сере́днім *(було́, полягло́, вступи́ло)*, а́ле да́льші прису́дки ста́влять ся вже звича́йно в числі мно́гім *(учи́ли ся, прода́ли)*. Шор. пі́дмет в ро́ді сере́днім, §. 167.

В ро́ді сере́днім ста́вимо прису́док тако́ж при сте́пенях порі́внаня, на пр.: *мили́йше над усе́ — сон; молоді́ лі́та́ на́йкраще з все́го на́шого майна́.* Коли́ хо́чемо ви́разити щось дрібно́го, мало́го, ста́вимо прису́док тако́ж в ро́ді

середнім, хотяй підмет є іншого роду, на пр.: *таке то бідне і немічне (є) чоловік, поки (є) немовля.*

§ 170 *Син є помічник для батька, дочка помічниця для матери. Досьвід найліпший провідник вправа найліпша учителька людий.*

Добрі діти вінець, а лихі конець. Груша є дерево овочеве, дуб дерево для будівлї.

Коли присудок є іменем, то згоджуєсь з підметом також по змозі в роді і числї (*син — помічник, дочка — помічниця, досьвід — провідник, вправа — учителька*) Тілько тодї, коли се не дасть ся зробити, може присудок не годитись з підметом в роді і числї: *діти — вінець, конець; груша, дуб — дерево.*

§. 171. *Шевченко, Шашкевич і Федькович (є) наші найбільші поети.*

В тім лїсї горіли доготь і смола. Нерівні на сьвітї, коли родимо ся, та рівні, як умираємо.

Козацтво до Переяслава на велику раду їдуть. Дехто в селї надіють ся на добрі жнива.

Поки я був маленький, доглядали мене щиро мама. Тато посилають мене до школи.

Коли підметів є більше (*Шевченко, Шашкевич і Федькович; доготь і смола; ми*), то ставимо присудок в числї многім (*поети; горіли; нерівні, рівні*). Тілько коли обá підмети є того самого роду, то присудок може стояти в числї одиничнім, на пр.: *прийшла до мене мати і сестра*; колиж між підметами є неоднакові особи, то присудок кладемо все в числї многім, на пр.: *ти* (ос. 2-а) *і твоя сестра* (ос. 3-а) *ходили-сьте вчера до міста.*

В числї многім можемо положити присудок також тодї, коли підмет вже в числї одиничнім виражає якесь більше число осіб (*козацтво їдуть, дехто — кажуть*).

Опроче кладемо присудок в числї многім ещé і тодї коли виражаємо ся про підмет з поважанєм (*мама — доглядали, тато — посилають*).

§. 172. *Ко́жда приго́да (є) до му́дрости доро́га. Не той сі́рота, що ро́ду не ма́є, а той, що до́лі не ма́є. Наїм Дрот був ба́тькови і ма́тери слухня́ний.*

Сі́ротї Бог (є) ба́тьком, а до́ля ма́терию. Будь менї́ бра́том рі́дним, будь для ме́не щи́рим.

Коли́ прису́док є іменем *(доро́га, сі́рота, слухня́ний)*, то стоїть пра́вильно в зго́ді з пі́дметом в ві́дмінку пе́ршім.

Де́коли, особли́во коли́ розхо́дить ся о порівнанє, можемо таки́й прису́док поста́вити тако́ж в ві́дмінку ше́стім *(ба́тьком, ма́терию, бра́том)*. Що́ і́ншого значи́ть: *він мій брат (дійсний брат), а він менї́ бра́том* (то значи́ть *так як би бра́том; він для ме́не так до́брий, щи́рий, як брат)*.

§. 173. Тако́ж імя́ присудкове́ (гл. §. 163.) го́дить ся з пі́дметом в ві́дмінку, а по мо́жности в числї і ро́ді, коли́ нале́жить до пі́дмету, на пр.: *Основа́тель Ки́єва звав ся Кий. Не роди́ ся кра́сний, а́ле ща́сний...*

Одна́кож стоїть імя́ присудкове́ так, як і прису́док, ча́сто в ві́дмінку ше́стім. *(Йов уме́р стари́й* або́ *стари́м)*.

3. Прида́тки.

§. 174. *Ми́лий гість. Крила́ті а́нгели. Жив раз горди́ня-князь. — Князь Ярося́в Му́дрий. Коро́ль Дани́ло, основа́тель Львова. Ягайло, коро́ль по́льский, вели́кий князь литовский і ру́ский. Молоді́ лїта́, весну́ житя́, тре́ба шанува́ти.*

Прида́тки, так прикметникові *(ми́лий, крила́ті)*, як і іменникові *(князь, коро́ль, основа́тель...)*, го́дять ся з своїми іменниками головни́ми за́всїди в ві́дмінку, а по мо́жности в числї і ро́ді *(ми́лий — гість...)*.

Де́коли однако́ж зго́да прида́тка з іменником головни́м в ро́ді або́ числї неможли́ва, на пр.: *горди́ня князь (= го́рдий князь), лїта́ — весну́;* всеж таки́ задержуєсь зго́да в ві́дмінку.

§ 175. *Чоти́ри я́блока. Півтора́ коні́й. Дво́є люде́й Пя́теро хлі́ба. Я ба́чив на по́лі де́сять женці́в. Пшени́цю укри́ло тьма воробці́в.*

Числівники́ головні́, почáвши від *пять*, лу́чать ся все з дру́гим відмінком іменника (*де́сять женці́в;* так са́мо числівник неозна́чений: *тьма воробці́в*). Так са́мо числівники́ зо́рні (*двоє люде́й, пя́теро хлі́ба* — а́ле *обо́є ді́ти, обидво́є лю́ди*) і ви́раженя числові (*пів, пі́втора, па́ра...*). Але ка́жемо все: *чоти́ри я́блока, два я́блока*, а не *чоти́ри, два я́блок*, бо головні́ числівники́ *оде́н, два, три, чоти́ри* — го́дять ся все з іменниками так, як прида́тки прикметникові.

За́мість *пять, де́сять женці́в*, мо́жемо тако́ж сказа́ти: *пятьо́х, десятьо́х... женці́в*. Коли́ числівники́ головні́ *два́йцять, три́йцять, сто...* лу́чать ся з числівника́ми *оде́н, два, три, чоти́ри*, то ка́жемо або́: *я ба́чив два́йцять і оде́н женці́в* або́: *я ба́чив женці́в два́йцять* (або́ *два́йцятеро*) *і одно́го* або́: *я ба́чив два́йцять і одно́го женця́ Пшени́цю жа́ло два́йцять і оде́н женці́в*, або *пшени́цю жа́ли женці́ два́йцять* (або́ *два́йцятеро*) *і оде́н, два...* Пор. §§. 166. і 167.

III. Ре́ченє зло́жене.

§. 176. *Со́нце підня́ло ся висо́ко, роса́ ви́сохла, над садка́ми затремті́ло я́сне ма́рево (леге́нька па́ра).*

В повíшім прúмірі ма́ємо три ре́ченя: всі ті ре́ченя однаково ва́жні, а одно́ від дру́гого, що до сво́го значіня, незале́жне — то зн.: всі ті три ре́ченя с г о л о в н і і тво́рять ра́зом ре́ченє зло́жене.

Коли́ ре́ченє зло́жене склада́є ся з сами́х ре́чень головни́х, то такі́ ре́ченя зову́ть ся одно́ су́против дру́гого — ре́ченя р і в н о р я́ д н і (с п і в п о р я д к о в і).

Побічні ре́ченя зову́ть ся су́против своїх головни́х, що до них неле́жать, ре́ченями п і д р я́ д н и м и (п і д п о р я д к о в и́ м и).

§. 177. Колй ре́ченє зло́жене мо́жна роздїли́ти на такі́ дві ча́сти, що одна́ є як би бли́зшим допо́вненєм цїло́ї попере́дної, то таке́ ре́ченє зло́жене зовемо́ очеркове́ (периода), на пр.: *По лу́зї гне ся срі́бная рі́чка, в рі́чцї пстружо́чок гуля́є: а по́над рі́чку шовко́ві цьві́ти, по́між цьвіта́ми дити́на.*

В пови́сшім ре́ченю всї ре́ченя є рівноря́дні, а се, що стої́ть по двох точка́х, доповня́є га́дку попере́дну нови́м о́бразом.

Одна́кож мо́жуть в ре́ченю очерковім бу́ти по́при головни́х і побічні ре́ченя, на пр.: *Чоловік на землї не на те, щоб у́се́ в ща́стю жи́ти (жив): а на те, щоб добро́ твори́ти.*

Обі ча́сти ре́ченя очеркового́ віддїля́ємо від се́бе двома́ точка́ми (:).

§. 178. *Поча́ли лю́ди ха́ту лїпи́ти: копа́ють гли́ну, во́зять та но́сять, во́зять во́ду від ставу́, міша́ють гли́ну та мі́сять.*

Коро́ва, кінь, ове́чка, коза́ пес і кі́тка (є) ха́тні зьвіря́та.

Колй в якімсь ре́ченю зло́женім є оде́н підмет *(лю́ди)*, а кілька прису́дків *(поча́ли, копа́ють, во́зять та но́сять, во́зять, міша́ють, мі́сять)*, то всї ті прису́дки ра́зом стано́влять — прису́док зло́жений. Колйж прису́док оде́н *(є ха́тні зьвіря́та)* а підметів кілька, то всї ті підмети ра́зом тво́рять зло́жений підмет *(коро́ва, кінь, ове́чка, коза́, пес і кі́тка).*

Ре́ченя зі зло́женим підметом або́ прису́дком зову́ть ся ре́ченя стя́гнені; за́місць каза́ти ***лю́ди поча́ли, лю́ди копа́ють, лю́ди во́зять*** — стя́гаємо ті ре́ченя тим спо́собом, що кладемо́ підмет лише́ раз; за́місць каза́ти ***коро́ва ха́тне зьвіря́, кінь ха́тне зьвіря́, ове́чка ха́тне зьвіря́*** — кладемо прису́док лише́ раз: ***є ха́тні зьвіря́та.***

Так са́мо зове́ ся стя́гнене і таке́ ре́ченє, в котрім яка́сь інша часть, пре́дмет або́ прида́ток, є зло́жені, на пр.: ***шану́й***

ба́тька і ма́тїр (зло́жений пре́дмет); *сумни́й і невесе́лий сидів пан со́тник* (зло́жений прида́ток прикметниковий).

§. 179. *Кора́ ли́пи тонка́, дуба — гру́ба. Жо́луби не хо́дять до ко́ний, а ко́нї до жо́лубів.*

Стя́гнені зову́ть ся тако́ж ті ре́чення зло́жені, що в однім з ре́чень яку́сь часть (пі́дмет, прису́док, пре́дмет...) опуска́ємо длято́го, що сю часть з і́ншого ре́чення ле́гко доповни́ти мо́жемо, на пр.: *кора́ ли́пи тонка́; (кора́) дуба — гру́ба.* (Тут не повтаря́ємо дру́гий раз пі́дмету *кора́*, бо єго́ ле́гко з пе́ршого ре́чення доповни́ти мо́жемо). *Жо́луби не хо́дять..., а ко́нї (хо́дять)... Міль оде́жу зїда́є, а чолові́ка печа́ль (зїда́є).*

§. 180. *Запа́ла ніч, на не́бі ви́сипали я́сні зо́рі, на дворі́ стоя́в сьві́жий при́морозок: на у́лиці (а було́ то на сам сьвяти́й ве́чер) замиготі́ло сьві́тло і почу́вся го́лос колядників.*

Такі ре́чення, що вставля́ють ся в середи́ну і́ншого ре́чення для поя́сненя яко́їсь побічної обста́вини *(а було́ то на сам сьвяти́й ве́чер)* зову́ть ся ре́чення вста́влені.

IV. Ре́ченє побічне.

§. 181. *Хто не вмі́є слу́хати, не зуми́є і розка́зувати. Леда́ча се хвала́, що сама́ себе́ хвали́ть. Дружина́ сказа́ла князе́ви, що там єї го́лови ля́жуть, де ля́же єго́ голова́. Не оде́н не таки́й, яки́й здає́ ся.*

Ре́ченє побічне́ мо́же бу́ти пі́дметом ре́чення головно́го (ре́ченє підметове́: *не вмі́є розка́зувати... хто? — хто не вмі́є слу́хати = не вмі́ючий слу́хати).* Оно́ мо́же заступа́ти пре́дмет (ре́ченє предметове́: *що єї го́лови ля́жуть);* або́ мо́же заступа́ти прида́ток (ре́ченє придаткове́: *що сама́ себе́ хвали́ть* — прида́ток прикметниковий; *де ля́же єго́ голова́* — прида́ток прислівниковий); або́ мо́же бли́зше поясни́ти се і́мя, що є прису́дком (ре́ченє присудкове́: *яки́й здає́ ся).* Тілько само́го дієсло́ва, що є прису́дком, не мо́жна заміни́ти на побічне́ ре́ченє.

Отже кóжде рéченє побічнé пíсля тóго, якý часть головнóго заступáє абó поясняє, мýсить бýти абó підметовé абó присудковé абó придатковé абó предметовé. Гл. §. 151.

§. 182. *Хто дбáє, той мáє. Не все з хмáри, що велúка, і дощ велúкий. При кóждій цéркві є у нас брáтство, котрé дбáє про потрéби церковні. Якá робóта, такá нагорóда. Де згóда між людьмú, там лю́ди щаслúві.*

Рéченя побічні, що з головнúми сполучáють ся заіменниками і прислівникáми відносними, зовýть ся відносні. Заіменникам і прислівникáм відносним рéчень побічних відповідáють в рéченях головних заіменники і прислівникú вказуючі *(хто — той, хмáри* ***такúї — що*** *велúка, брáтство* ***такé — котрé, якá — такá, де — там).*** Заіменник вказуючий чáсто в рéченю головнім опускáємо (на пр.: *хто дбáє — мáє).*

Замість *котрúй, -á, é,* кáжемо (для всіх трох рóдів) чáсто: *що, що він, що онá...,* гл. §. 101.

§. 183. *Кóждий знáє, що дóбре робúти трéба, та не кóждий рóбить. Дóбрий не цíкавий питáти ся, де і колú єго́ смерть постúгне.*

Рéченя побічні, що стáвлять ся по дієсловáх і іменáх, вираженúх гáдку або вúсказ *(кáжу, знáю, дýмаю, бажáю, є чýтка, жаль менí, байдýже, звíсно* і т. д.), зовýть ся висказові, колú вираженть вúсказ *(що дóбре робúти трéба).*

Колúж вираженть пúтанє *(де і колú єго́ смерть постúгне),* зовýть ся питáйні. Про пúтанє в рéченю головнім гл. §. 149, 4.

Такí рéченя висказові і питáйні є лишé або предметові або підметові (на пр.: *звíсно, що лихé не втаїть ся).*

§. 184. *З бóку насувáє ся чóрна хмáра,* ***немóв*** *би то тéмна нíч наступáла. Лýчше не родúтись,* ***як*** *нíчо́ не робúти. Глядú лýчше свóго,* ***нíж*** *чужóго.*

Рéченя побічні, що вираженть порівнанє, зовýть ся порівнуючі *(немóв би то тéмна нíч наступáла; як нічо не робúти; нíж чужóго).*

§. 185. ***Скóро*** *байдáк попадé на порíг, несé ся він по лавáх, мов стрілá.* ***Дóки*** *не намýчиш ся, дóти не научúш ся.* ***Колú*** *тревóга, то до Бóга.*

Рéченя побічні; вправáючі час, зовýть ся часовí (*скóро байдáк попадé на порíг; дóки не намýчиш ся; колú тревóга*).

§. 186. *Великúй князь Сьвятослáв не хотíв вертáти до Кúєва,* ***бо*** *лю́бо ємý було́ жúти в Переяславци на Дунáю. Засумувáв ся хлíборо́б,* ***що*** *водá залúла єго́ нивú.* ***Томý*** *чоловíк рад жúти,* ***що*** *все нáдíє ся на будýче.*

Рéченя побічні, що вправáють причúни, зовýть ся причинові (*бо лю́бо ємý було́ жúти в Переяславци на Дунáю; що водá залúла єго́ нивú; томý, що все нáдíє ся на будýче*).

§. 187. *Такá бідá прийшлá,* ***аж*** *людям страшно стáло. Сóнце вúсушило збіжá,* ***що аж*** *почорнíли. Зéрна здорóвого лишúло ся так мáло,* ***що*** *трéба було́ спóдíватись гóлоду.*

Рéченя, що вправáють наслíдок, зовýть ся наслíдкові (*аж лю́дям страшно стáло; що аж почорнíли; так, що трéба було́ спóдíватись гóлоду*).

§. 188. ***Щоб*** *осушúти поля́ і городú, копáємо ровú.* ***Щоб*** *рíки не робúли людям пáкости, справля́ємо їх берегú, рóбимо гáти, сúплемо греблí і засáджуємо їх дéревами. На догíдних мíсця́х спроваджáємо вóду в ставкú,* ***щобú*** *мáти в них рúбу і* ***щобú*** *мóжна повéсти вóду лотóками на млиньскí колéса.*

Рéченя, що вправáють цíль або́ замíр, зовýть ся замірові (*щоб осушúти поля́ і городú; щоб рíки не робúли лю́дям пáкости; щобú мáти рúбу і щобú повéсти вóду*).

§. 189. ***Сли*** *не придбáєш, не бýдеш мáти. Ходú,* ***колú*** *вóля. Грéцкий фíльосóф сказáв сьв.*

Володимирови: поздоровієш на очи, ***як що*** *охрестиш ся.*

Реченя, виражаючі услівє, зовуть ся услівні *(сли не придбаєш; коли воля, як що охрестиш ся).*

§. 190. *Не можу з тобою піти,* ***єслиб*** *ти* ***навіть*** *мене просив.* ***Хоч*** *кріпко бились князї над Калкою, таки одолїли їх Татари. Князь Данило Галицкий боровсь без упину,* ***хоч*** *був вже ранений; бо був дерзкий і хоробрий в бою,* ***хоч*** *мав тодї ледви 20 лїт.*

Такі реченя, що виражають припущенє, зовуть ся припускові *(єслиб ти навіть мене просив; хоч кріпко бились князї; хоч був вже ранений; хоч мав тодї...).*

§. 191. *Дбаючий має. Насуває ся чорна, немов ніч темна, хмара. Попавший на поріг байдак несе ся стрілою. Великий князь Сьвятослав не хотїв вертати до Києва задля любого житя в Переяславци. Для осушеня піль і городів копаємо рови. Не придбавший не має. Навіть прошений з тобою не піду.*

Кожде реченє побічне можна замінити на відповідну часть головного (підмет, присудок або поясняючий додаток).

Тількож колиб ми кожде реченє, зложене з головних і побічних, стягнули в одно велике реченє головне, то тодї було би в такім реченю так богато всяких додатків, а часом були би і такі незвичайні звороти, що цїлком затратилаб ся ясність і звязь. Гл. §§. 156. і 164.

Заміну реченя побічного на якусь часть реченя головного зовемо скороченєм реченя побічного, на пр.: *як будеш дбати, будеш мати =* ***дбаючи*** *будеш мати; хто дбає, той має = дбаючий має...*

Інші приклади скорочених речень: *Занедужав чумаченько,* ***з Криму ідучи.*** *Не спитавши броду, не лїзь у воду. Чого нам,* ***не вічним,*** *та пристращатись до временного?*

§. 192. Як головні, так і побічні реченя можуть бути пропусковими, на пр.: *Семен лежав недужий; був би він пішов до дому —* ***колиб*** *не се лихо* (розуміє

ся на пр.: *було́ ста́ло ся).* Они́ мо́жуть бу́ти тако́ж вста́вленими, на пр.: *в Межи́гірськім монастири́ (ще коли́ було́ Запоро́же) пострига́лись ча́сто козаки́ на ста́рости лі́т в черці́.* Про ре́чення побічні в ре́ченях очерко́вих, гл. §. 177.

§. 193. Ре́чення побічні не стоя́ть ніко́ли по́біч головни́х без сполу́чення. Таки́м сполу́ченєм мо́жуть бу́ти: заіменники і прислівники відно́сні, а особли́во злу́чники. Ві́сля значі́ня ре́чень побічни́х відріжня́ємо злу́чники: висказові, пита́йні, порівнуючі, ча́сові, причинові, замірові, услівні і припускові. Де́які злу́чники мо́жуть бу́ти ужи́ті в рі́жнім значі́ню.

V. Ро́зставка слів в ре́ченю.

§. 194. *До́брий чолові́к не зро́бить дру́гому ні́я́кого ли́ха.— Володими́р Сьвяти́й, вели́кий князь ки́ївский, був на́ймолодши́й син ки́ївского князя́ Сьвятосла́ва.*

В ре́ченю стої́ть звича́йно все впере́д пі́дмет, а по пі́дметї прису́док *(чолові́к не зро́бить; Володими́р був...).*

Пере́д пі́дметом стої́ть прида́ток прикметниковы́й *(до́брий),* зараз по пі́дметї і́нші прида́тки, що нале́жать до пі́дмету *(вели́кий князь ки́ївский),* потім прису́док, а по прису́дку ті поясня́ючі дода́тки, що до не́го нале́жать *(дру́гому ні́я́кого ли́ха; ки́ївского князя́ Сьвятосла́ва).*

Поді́бно як пере́д пі́дметом, ста́вимо прида́ток прикметниковы́й і пере́д і́ншими і́менниками головни́ми *(ні́я́кого — ли́ха; на́ймолодши́й син; ки́ївского князя́).*

Сей поря́док слів є звича́йний; зміня́ємо єго́ одна́кже для яко́їсь особли́вої причи́ни, а і́менно, коли́ на якімсь сло́ві в ре́ченю кладемо́ бі́льший при́тиск: *Володими́р* ***Сьвяти́й,*** а не *Сьвяти́й Володими́р* — бо на́зва *Сьвято́го* відзнача́є се́го кня́зя́ від дру́гих; *вели́кий князь ки́ївский* а не *вели́кий ки́ївский князь* — бо тут слова́ *вели́кий князь* нале́жать ті́сно до се́бе і становля́ть осі́бний титу́л кня́жий. Мо́жемо сказа́ти: *ки́ївского князя́ Сьвятосла́ва* або́: *Сьвятосла́ва, ки́ївского князя́.*

ЧАСТЬ ПЯ́ТА.

I. ПРАВОПИ́СЬ.

§. 195. Все, що ду́маємо і хо́чемо ви́разити письмо́м, му́симо написа́ти так, щоб нас ле́гко і до́бре мо́жна зрозумі́ти.

Пи́шемо ко́жде сло́во так, як єго́ пра́вильно вимавля́ємо. Пра́вильні назива́ють ся таки́й вид і таке́ вимо́влюванє сло́ва, які́ приня́ті зага́льно в письме́нній мо́ві і які́ за́для то́го по́дані в грама́тиці, о́тже не перекру́чені і не такі́, що впра́вді де́куди ужива́ють ся, а́ле не ко́ждому або́ ма́ло кому́ звісні і зрозумі́лі. Де́куди ка́жуть: ***ро́би*** або́ ***ро́бе*** за́місць ***ро́бить***, та не ко́ждий се відра́зу зрозумі́є; *я* ***бов*** або́ ***бев, бив*** за́місць *я* ***був, ми був*** зам. *ми* ***були́; спі́ват*** зам. ***співа́є; сї́ль*** зам. *сіль; ми́исо* зам. *мя́со*...

Ча́сто від правопи́си зале́жить тако́ж зрозумі́нє рі́вно або́ поді́бно зву́чних слів, на пр.: *нїс* і *ніс, віл* а *вів, міг* а *міх, стиг* а *стих, волі́в* а *волї́в, рі́днї (рідня́)* а *рі́дні (рі́дний)*...

I. Самозву́ки.

§. 196. *До́брий па́рубок до́бре ро́бить. Ко́ваний віз. Мальо́ваний о́браз. Обро́блюване по́ле. До́брі я́блока.*

Ненаголо́шене ***о*** перехо́дить часо́м в ***у***: *па́рубок — ро́бить; ко́ваний — кува́ти; обро́блюване* — а́ле *мальо́ваний.*

Пи́шемо: *я́блока* або́ і *я́блука.* Перева́жно одна́к відріжня́ємо в вимо́ві ду́же докла́дно ***о*** і ***у***.

Пи́шемо о́тже: *Не бери́ нїчо́го* ***си́лою*** *або́* ***кри́вдою***, *а* ***до́брою*** *во́лею*, а́ле: *я тебе́ не* ***си́лую***, *я собі́ не* ***кривду́ю***, *дай мені́* ***до́брую*** *ра́ду.* Що до дїєприкме́тників страд. гл. §. 122.

§. 197. *Беру́ кни́жку. Збира́ю кни́жки. Хо́чу сте́рти стіл — хо́чу стира́ти. — Прийшли́ лю́ди. Одно́ ру́ске пле́мя зва́лось Деревля́ни. Дити́на сиди́ть. Ви́сип збі́же. Ви́беру оде́жу.*

Тре́ба до́бре відріжня́ти в вимо́ві і в письмі́ самозву́ки *е* і *и*. Пи́ше ся: *збира́ю*, а не *збера́ю*; *стира́ти*, *підпира́ти*, *умира́ти*... — а не *стера́ти*, *підпера́ти*... а́ле *сте́рти*, *підпе́рти*... Пи́шемо: *Деревля́ни*, *міща́ни*... а не: *Деревля́не*, *міща́не*... Пи́шемо: *люди́й*, *го́стий*, *ча́стий*, *ча́стию*, *рі́чию*... — а не *люде́й*..., *ча́стею*... Одна́кож: *суни́цею*, *ро́жею*, *надї́єю*... *Пи́шемо*: *дити́на сиди́ть*, а не *дети́на седи́ть*; пи́шемо *бу́деш*, *пи́шеш*, *ро́биш*, *то́чиш*..., а не *бу́диш*, *пи́шиш*, *ро́беш*, *то́чеш*...

Де́куди вимавля́ють в при́ставцї *ви* звук *и* як би *і*: *ві́сип*, *ві́бери*. ; тре́ба писа́ти: *ви́сип ви́бери*, *ви́неси*...

§. 198. *До́бра ніч. Нїчо́ не шко́дить. Лю́ди з кілько́х сїл. Чия́ то сіль? Дій коро́ву (доїти). Не дїй нїчо́го зло́го (дїяти). Віз скоти́в ся у діл. Де ти дїв ся? Зеле́ні я́блока. Кі́лько ту зе́ленї!*

Тре́ба до́бре відріжня́ти *і* і *ї*: *ніч — нїчо́*, *сїл — сіль дій — дїй*, *діл — дїв*, *зеле́ні — зе́ленї*, *ніс — нїс*, *волі́в (віл) — волї́в (волї́ти)*, *ро́здїл — ро́зділ (ро́здолу)*...

Особли́вож тре́ба уважа́ти на закі́нченє II-го відмі́нка ч. мн іменників тверди́х а мягки́х *ів*, *їв* (*садї́в*, *волі́в*..., *медве́дїв краї́в*...). Тако́ж на закі́нченя *-ім*, *-ій* в відмі́нї прикме́тників: *в зеле́нім садї́*, *на бі́лій ха́тї*, *бога́тій господи́нї*..., а не *зеле́нїм*, *бі́лїй*... Так са́мо в I ім відм. ч. мн.: *зеле́ні*, *бі́лі*..., хиба́ що цїла́ відмі́на мягка́: *гу́сїй*, *-я*, *-є*... Що і́ншого значи́ть: *ли́сі го́ри*, а *ли́сї кожухи́* (з ли́са); знов що і́ншого: *шерсть на ли́сї густа́*.

§. 199. *Хто не хо́че, то́му на́йтяжше роби́ти. Чи ма́єш час? У во́ду ско́чила жа́ба.*

Си́луваним коне́м не доро́биш ся. Не горду́й свої́м добро́дїєм. Криву́ па́лицю зовемо́ криву́лею.

Пи́шемо і гово́римо: *тя́жко*, *час*, *жа́ба*... а не *те́жко* або́ *тьи́жко*, *чєс* або́ *чис*... Пи́шемо: *коне́м*, *добро́дїєм*, *криву́лею*... а не *коньо́м*, *добро́дїйом*, *криву́льою*.

2. Співзву́ки.

§. 200. *Вода́ тече́ рівце́м з ставка́. Ученик сиди́ть на ла́вцї. Австра́лїя є ча́стию сьві́та. Хроба́к повзе́. Коли́ ти не положи́в, не бери́.*

В вимо́ві ча́сто обмі́нює ся *в* і *у*. *Рів-це́м* — гово́римо все як би *ріу-це́м*; одна́кож не пи́шемо: *стау-ка́*,

ла́у-ці, Ау-стра́лія, поу-зе́, положи́у. Пи́шемо в сих слова́х *в (рівцем)* за́мість *у.*

Так са́мо перехо́дить в вимо́ві ча́сто *і* на *й,* особли́во коли́ попереджа́є єго́ самозву́к. Гово́римо, а ча́сто й пи́шемо: *твої́ й мої́ книжки́ (твої́ і мої́)...*

Що до *в* і *й* гл. §. 11.

§ 201. *Між сліпи́ми одноо́кий цар Упа́в вели́кий сні́г. Снятин мі́сто. У на́шому селі́ є чита́льня. Вбий гвіздь.*

В це́ркві співа́ють. Сьмішки́ — грішки́. Не ті́лько сьві́та, що в вікні́. Йорда́н вели́ке сьвя́то.

Коли́ пе́ред мягки́м самозву́ком стоя́ть два такі́ співзву́ки, що оба́ мо́жуть змягчи́ти ся, то мягки́й самозву́к мягчи́ть сам про се́бе оба́ ті попере́дні співзву́ки; пи́шемо: *сліпи́ми* — не *сьліпи́ми: сні́г* а не *сьні́г...* Одна́к *л* тре́ба осі́бно змягчи́ти, коли́ оно́ мя́гко вимовля́є ся, н. пр: *чита́льня, па́льця, весе́льця.*

Але коли́ співзву́к, що стої́ть за́раз пере́д мягким самозву́ком, не дає́ ся змягчи́ти, а дру́гий співзву́к все таки́ вимовля́єсь мя́гко, то мягчимо́ єго́ в письмі́ че́рез до́дане знаку́ *ь;* пи́шемо: *цьві́т, сьві́т* (не *цві́т, сві́т...*).

§. 202. *В горо́ді в грядки́. Принеси́ вя́зку дров. Під гору́ іде́ сте́жка. Приступи́ бли́зше. Ти ви́сший від ме́не. На дворі хо́взко.*

Як в вимо́ві, так і в письмі́ відріжня́ємо докла́дно співзву́ки звучні́ від незвучни́х; пи́шемо: *грядки́* — не *гряткы́* (бо ка́жемо: *гряд(о́к); вя́зку* — не *вя́ску* (*вя́занка*), *бли́зше* (*близе́нько*), *ви́сший* (*висо́кий*), *хо́взко* (*хо́взаю ся*).

Де́коли затра́тилась в вимо́ві вже зву́чність співзву́ків; го́воримо і пи́шемо: *ма́сло* (хоть ка́жемо *ма́зати*), *роса́да* (власти́во *розса́да*) і т. д. Пи́шемо: *ле́кше, мя́кше,* — не *ле́гше, мя́гше,* хоть ка́жемо *леге́нький, мяге́нький.*

§. 203. *Бог безконе́чний. Відпиши́ оповіда́нє. Надбери́ збі́жа. Розстели́ папі́р. — Ви́йди з ха́ти. Плуги́ прийшли́ з по́ля.*

Соло́ма счорні́ла. Во́ду спусти́ли. В нещасті спізнава́й приятеля. Але: *Молоко́ зсі́ло ся.* —

Приставки́ *без, від, над, об, під, роз* пи́шемо все однако́во; (не пи́шемо їх ні́коли *бес, віт...*). Пи́шемо: *безконе́чний* — а не *бесконе́чний, відпиши́* не *вітпиши́* ..

Так са́мо пи́шемо все **з**, коли́ оно́ є прийме́нником: ***з ха́ти*** — не ***с ха́ти***...

Але при́ставку **з** пи́шемо там че́рез **с**, де она́ як **с** вимавля́ється: ***счорні́ла, спусти́ли***... не ***зчорні́ла, зпусти́ли***.

Пи́шемо: ***зложи́ книжки́***, а ніко́ли ***сложи́, сдойми́***...

Пи́шемо: ***щасте́, нещасте́, щасли́вий***..., не ***счасте́***...

§. 204. *Се́рбский наро́д славя́ньский. До́бре сусі́дство — вели́ка вигода́.*

Бра́тство опіку́єсь це́ркво́ю. Гончарство і тка́цтво є про́мисли. Га́лицькі князі́ володі́ли від Бу́га до Дуна́ю.

Шануй нача́льство. Ме́ньший часо́м розумні́йший. Пода́й гребі́нчик. Сокільска де́бра.

Пере́д на́ростками захо́вуємо по змо́зі ті зву́ки, що їх чу́ємо в ко́реняхъ або́ пнях слів без тих на́ростків. Пи́шемо: *се́рбский — не се́рпский (Серб, Се́рби); сусі́д-ство (сусі́ди)*...

На́росток ***ство*** пи́шемо в ці́лости: *суві́д-**ство**, бра́т-**ство**...* — не *сусі́дз-тво, бра́ц-тво*; але говоримо і пи́шемо *рільни́цтво, тка́цтво*... бо тут на́росток *ство* вже тісно злучи́в ся з пнем *(рільни́к, рільни́чий; ткач)*.

Подібно пи́шемо по́вний на́росток ***ский: лю́д-ский*** (не *лю́дзкий*), *бра́т-ский, сиріт-ский*... Але: *га́лицкий (Га́лич), коза́цкий*... бо на́росток тісно споїв ся з пнем.

На́ростки ***ство, ский, чик, щина, шний*** — мягча́ть попере́дне ***л***, а ***ство*** і ***ский***, попере́дне ***н***: *нача́льство, сокільский, міща́ньство, па́ньский*, але: *гребі́нчик, гетьма́нщина, ме́ньший*...

Де́куди говоря́ть і пи́шуть: *лю́д-ський, бра́т-ський, гре́цький (Грек), га́лицький (Га́лич)*... В наших шкільних книжка́х такі ви́ди не уживаю́ть ся.

§. 205. Бу́кви ґ уживаємо ма́йже лише́ в чужи́х слова́х; пи́шемо *госпо́дар, господа́рня*...; але *телеґра́ф, ґімна́зия, ґа́нок*... Говоримо і пи́шемо: *ґазда́, ґе́ґати, ґудз*...

3. Чужі слова́.

§. 206. 1. В чужи́х слова́х пи́шемо ***і*** або́ ***и*** в середи́ні слів пі́сля того́, як слова́ ті вимавля́ємо: *Єги́пет* (не *Єгі́пет*), *Єрусали́м, пу́блика* (не *пу́бліка*), *євангели́ст, като́лицкий*...

2. При́ставку ***анти*** пи́шемо з ***и*** (не ***і***): ***антифо́н, антихри́ст, антими́нс***, а ***архі*** з ***і*** (не ***и***): ***архікня́зь, архітра́в, архідия́кон***...

3. В на́ростках чужи́х слів таки́х, як ***ія, ік, іка, іст, ізм, ійний, ійский, іяльний, ічний***, пи́шемо по ***л, н*** і по самозву́ках ***ї***: ***Англїя, те́хнїк, те́хніка, машинї́ст, механї́зм, архаї́зм***; хиба́ що яке́сь сло́во вже зда́вна прийми́лось в ру́скім: ***євангели́ст, като́лик***...

У всїх тих на́ростках пи́шемо одна́к по зу́бних ***д, т, з, с, ц*** і по ***р — и*** (о́тже: ***ия, ик, ика***...); ***Арка́дия, ме́дик, стати́стика, стати́ст, Фра́нция, Австрия***...

§. 207. Опро́че пи́шемо чужі імена́ вла́сні так, як в ру́скім приня́ли ся, особли́вож з ру́ским закі́нченєм відмі́нків: ***Гоме́р, Зевс, Крез***, (не ***Кре́зус***), ***Лї́вій*** (не ***Лї́віюс***), ***Пу́шкин, Ци́церон*** (не ***Ціцеро***, бо II-ий відм. ***Ци́церона***)...

Коли́ж яке́сь чуже́ імя́ вла́сне в ру́скім ще не приня́лось, то для усу́неня нея́сности заде́ржуємо часо́м правопи́сь мо́ви чужо́ї: Mirabeau *(Мірабо́)*, Mirabaud *(Мірабо́)*, Chicago *(Чіка́ґо)*, Wörth *(Верт)*...

4. Вели́кі бу́кви.

§. 208. Вели́кі бу́кви пи́шемо:

1. Коли́ розпочина́ємо нове́ ре́ченє, на пр.: ***Заяцї́ живу́ть ко́ждий окре́мо. Ї́дя́ть уся́ку рости́ну, а на́йбільше молоду́.***

2. В імена́х вла́сних осі́б і в осі́бних на́звах рі́чий: ***Іва́н, Шевче́нко, Со́льон, Ісу́с, Бог*** (оде́н; пога́ньскі ***боги́***), ***Пречи́ста Дї́ва; Галичина́*** (осі́бна на́зва одно́го краю́), ***Днїпро́, Різдво́***... (Сюди́ нале́жать за́головки письме́нних тво́рів: ***Перекоти́поле (Квітки), Побрати́мови (Шашке́вича), Скит маня́вский (Могильни́цкого), Ру́син во́як (Могильни́цкого)***...

3. В прикме́тниках утво́рених від іме́н вла́сних осі́б: ***Лїтопи́сь Не́сторова, Квітчині по́вісти. Со́льонові зако́ни, Шевче́нків Кобза́р***... Але: ***земля́ га́лицка, на́рід ру́ский***...

4. Коли́ хо́чемо ви́разити пова́жанє: ***Отче Добро́дїю, Висо́ка ц. к. Ра́до Шкільна́, Сьві́тлий Ви́дїле***...

5. В стишка́х, на початку́ ко́ждого рядка́:

Ото́ дити́нка, як день бо́жий кра́сна,
Як ле́бідь бі́ла, як зірни́чка я́сна...

5. Дїленє слів.

§. 209. Колй якусь часть слова випаде перенести з одного рядка до другого, то стараємось подїлити его так, щоб не розривати звуків одного складу: *по-дай, бе-рі, пе-ре-бе-рі, го-луб, го-луб-ка, пер-стень.*

Особливож дивимось на те, щоб не розривати наростків, приставок і пнів: *ви-вчити* (не *вив-чити*), *віді-брати* (не *ві-діб-рати*), *свар-ка* (не *сва-рка*), *світ-ский*...

Хиба що в вимові не чуємо вже зложеня: *ро-зум (розум), ро-зсада (роз-сада), галиц-кий (галич-ский)*...

§. 210. Опроче стараємо ся дїлити слова так, щоб до слїдуючого рядка перенести лишє тїлько одєн співзвук: *клад-ка* (не *кла-дка*), *лин-ва* (не *ли-нва*), *жерд-ка* (не *же-рдка* або *жер-дка*), *мерз-нути*. Однак *ств, тв, дв; ск, сп, ст, сл; к, г, п, б, т, д,* з слїдуючим *л* або *р* переносимо до слїдуючого рядка: *богат-ство, купец-тво, Різ-дво, рус-ский, ві-спа, пер-стень, до-брий, муш-тра.*

При дїленю слів уживаємо знака р о з д ї л к и (-).

§. 211. Пишемо разом (одним словом) всї слова, що до себе тїсно належать, особливо зложені прислівники: *відразу, наразъ, напослїдъ, посеред, скоросьвіт, хтонебудь, щось.*

Менше звичайні або довші слова зложені роздїляємо роздїлкою (-), на пр.: *Австро-Угорщина, Україна-Русь, церковно-руский, всего-навсего*... Часом рішає тут вимова і ясність. Лучимо з попереднім словом ***ж, б, сь, єм, м, сьмо, сьте, будь,*** на пр.: *ходиж, рад-єм, колиж, колиб, щож, щоб, щось, хтобудь*... тут наростка вже віддїлити не можна, бо він становить з попереднім складом о д н о слово.

II. ПЕРЕПИНАНЄ.

§. 212. Щоб улекшити зрозуміне речення, уживаємо з н а к і в п е р е п и н а н я (р о з д ї л о в и х).

Знаки ті заступають в письмі місце тих довших або коротших перестанків і притисків, що їх уживаємо, коли щось говоримо.

1. Коли кінчимо речене і хочемо его виразно віддїлити від сего, що слїдує, то кладемо по нім в письмі т о ч к у (.), на пр.: *Весна раз красна.*

Точки уживаємо також, щоб зазначити, що якесь слово скорочене: ***гл.*** = *глядй*, ***і т. д.*** = *і так дальше*, ***і т. і.*** *і таке інше*, ***на пр.*** = *на примір*, ***пор.*** = *порівнай*, ***сьв.*** = *сьвятий*, ***стор.*** = *сторона*, ***т.*** = *точка* або *том*,

ч. = *часть*, *то зн.* = *то значи́ть*, *ц. к.* = *ці́сарсько-коро́лівський.*

2. Коли́ хо́чемо зазначи́ти в письмі́, що про щось пита́ємо ся, то кладемо́ пита́йник *(?)*:

Хто написа́в по́вість ***Мару́сю?*** *Кві́тка-Основяне́нко.*

3. Для ви́раженя о́клику ужива́ємо знакі́в ви́клику *(!)*.

Гори́ть! Бува́й здоро́в!

4. Коли́ ре́ченє вяже ся по ча́сти з тим, що да́лї слі́ду́є, то за́місць то́чки кладемо́ знак сере́дний *(;)*: *Ко́нї їдя́ть і на бік глядя́ть; сі́чку їдя́ть, на овес чека́ють.*

5. Коли́ ре́чення становля́ть для се́бе ці́лість, хоч зре́штою ті́сно нале́жать до і́нших ре́чень, то такі́ ре́чення відді́ля́ємо про́тинкою *(,)*:

Реве́ та сто́гне Дні́пр широ́кий, серди́тий ві́тер завива́є, до до́лу ве́рби гне висо́кі, гора́ми хви́лї (фа́лї) підійма́є (Шевче́нко).

Так са́мо відді́ля́ємо про́тинками такі́ части ре́чень, що становля́ть для се́бе ці́лість, на пр.: *Син Володаря́, князь Володими́рко, перені́с ся до Га́лича.*

Не кладемо́ про́тинки, коли́ слі́дує зли́чник ***і, та, або́, а́нї.*** *Хлі́боро́б о́ре, сі́є* ***і*** *збира́є.*

6. До́вший пере́станок в говóреню означа́ємо па́взою (—), а пере́рву або́ мо́ву недокінчену означа́ємо кількома́ точка́ми (....); оба́ ті знаки́ перепи́наня ужива́ють ся часо́м оде́н за́місць дру́гого.

Ві́ра моя́ — то в Бески́дах ка́мінь. Воро́на і за мо́ре лїта́ла — та все дурна́ верта́ла. Умира́ючи сказа́в ба́тько: „Люби́ть ся ді́ти і....“ (ба́тько уме́р і своїх слів не докінчи́в).

7. Коли́ наво́димо чиї́сь слова́ або́ коли́ щось вичисля́ємо, то кладемо́ вперед двото́чку *(:)*; се, що дослóвно наво́димо, беремо́ між знаки́ наве́деня *(„ “)*:

Нау́м моли́в ся: „Бо́же, не осироти́ нас!“

Вели́кі то слова́: „рі́дна ма́ти“.

8. Коли́ яке́сь сло́во мимохо́дом поясня́ємо або́ ре́чене вставля́ємо, то беремо́ їх ча́сто в скобки́ ( ), [ ]:

На́йвисшим бо́гом у Гре́ків був Зевс (у Римля́н Юпі́тер). Стереже́нсго (ка́жуть лю́ди) — Бог стереже́, або́ *Стереже́ного, ка́жуть лю́ди, Бог стереже́.*